

પ્રબુદ્ધ જીવન

વર્ષ : ૬૯ અંક : ૬ મુંબઈ, જૂન ૨૦૦૯ પાના : ૨૮ કીમત રૂપિયા ૬૨

જિન-વચન પાંચ મહાવ્રતો

અહિંસં સચ્ચં ચ અતેણયં ચ
તત્તો ય બંધં અપરિગ્રહં ચ ।
પઢિવજ્જિયા પંચ મહવ્વયાઈં
ચરેજ્જ ધમ્મં જિણદેસિયં વિદૂ ॥

—ઉત્તરાધ્યયન—૨૧-૧૨

અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય, બ્રહ્મચર્ય, અને અપરિગ્રહ—આ પાંચ મહાવ્રતોને અંગીકાર કરીને વિદ્વાન મુનિએ જિનેશ્વરોએ ઉપદેશેલા ધર્મનું આચરણ કરવું.

अहिंसा, सत्य, अस्तेय, ब्रह्मचर्य और अपरिग्रह—इन पांच महाव्रतों को अपना कर विद्वान मुनि जिनेश्वर कथित धर्म का आचरण करे ।

A learned monk having adopted the five great vows of non-violence, truthfulness, non-stealing, celibacy and non-possessiveness should practise the religion preached by the Jineshwara.

(ડૉ. રમણલાલ થી. શાહ ગ્રંથિત 'જિન-વચન'માંથી)

આયમન

તલ્લીનતા

અસલના વખતમાં યુરોપમાં આવેલા ગ્રીસ દેશમાં પ્લેટો નામના એક મહાન ફિલસૂફ થઈ ગયા.

એક વાર સાઈરકયુસના રાજા ડાયોનિસિયસે પ્લેટોને પોતાને ત્યાં બોલાવ્યો. ત્યાં જઈને પ્લેટોએ રાજાને એક શાણો માણસ રાજ શી રીતે ચલાવી શકે એ બધું સમજાવ્યું.

પ્લેટોના આવા ક્રાંતિકારી વિચારો સાંભળીને ડાયોનિસિયસ ચમક્યો. તેને થયું, આવા માણસને જીવતો રાખવો એ ખતરનાક વસ્તુ છે. તેથી તેણે પ્લેટોને દેહાંત દંડની સજા ફરમાવી.

પરંતુ પ્લેટોના કેટલાક મિત્રોએ રાજાને સમજાવ્યો. એટલે રાજાએ પ્લેટોને ગુલામ તરીકે વેચી દેવાનો હુકમ કર્યો.

પરંતુ સદ્ભાગ્યે પ્લેટોને ખરીદનાર માલિક દયાળુ હતો. તેણે પ્લેટોને છોડી મૂક્યા અને એથેન્સ જવાની રજા આપી.

પ્લેટો એથેન્સ પહોંચ્યા. એટલે

ડાયોનિસિયસે તેમના પર પત્ર લખીને, જણાવ્યું કે, ‘તમારી વાત સમજવામાં મેં ભારે ભૂલ કરી છે. માટે મને માફ કરજો અને મારા માટે તમારા મનમાં કશું ઓછું આવ્યું હોય તો એ કાઢી નાખજો તથા મારા માટે સારા વિચારો સેવજો.’

મહાન ફિલસૂફ પ્લેટોએ એના જવાબમાં લખ્યું: ‘જીવનમા સત્યની શોધમાં હું એટલો તો રચોપચો રહું છું કે તમારા વિશે કોઈ પણ રીતના વિચાર કરવામાં વખત બગાડવાનો મને અવકાશ જ મળતો નથી.’

કોનાથી ચેતવું જોઈએ ?

એક વાર ચીનના એક વિચારક ચીજીને કોઈએ પૂછ્યું: ‘આપણે કેવા માણસથી ચેતતા રહેવું જોઈએ ?’

ચેન ચીજી કહે: ‘બીજા માણસનું કંઈક સારું સાંભળે ત્યારે હંમેશાં જે શંકાશીલ રહે છે, પરંતુ બીજાનું કંઈક ખરાબ સાંભળવા મળે ત્યારે એને તરત જ માની લેવા તૈયાર થઈ જાય, એવા માણસથી સર્વદા ચેતતા રહેજો.’

સર્જન-સૂચિ

ક્રમ	કૃતિ	કર્તા	પૃષ્ઠ ક્રમાંક
(૧)	ડૉ. રણજિત પટેલ (અનામી) : એક પ્રાજ્ઞ વિદ્યાપુરુષ	ડૉ. ધનવંત શાહ	૩
(૨)	શ્રીમત્ શંકરાચાર્ય-વિરચિત ‘મણિરત્નમાલા’માં સ્ત્રી	ડૉ. રણજિત પટેલ (અનામી)	૭
(૩)	કાંગ્રેસ જીતી, હવે શું ?	શ્રી કાકુલાલ છ. મહેતા	૧૦
(૪)	ચાદરનો ચમત્કાર	શ્રી હરજીવન થાનકી	૧૨
(૫)	ઝળહળતી જ્યોતથી મનાવ્યો મૃત્યુ મહોત્સવ	શ્રી હર્ષદ દોશી	૧૩
(૬)	શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ : ફંડ રેઈઝીંગ અભિયાનમાં પ્રાપ્ત થયેલ અનુદાનની યાદી	—	૧૭
(૭)	જયભિખુ જીવનધારા-૭	ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ	૧૮
(૮)	શ્રી જૈન મહાવીર ગીતા : એક દર્શન-૮	પ. પૂ. આચાર્ય શ્રી વાત્સલ્યદીપ	૨૧
(૯)	જ્ઞાન અને ક્રિયાનો સમન્વય	શ્રી સુમનભાઈ એમ. શાહ	૨૫
(૧૦)	જૈન પારિભાષિક શબ્દકોશ	ડૉ. જીતેન્દ્ર બી. શાહ	૨૬
(૧૧)	સર્જન સ્વાગત	ડૉ. કલા શાહ	૨૭
(૧૧)	પંથે પંથે પાથેય...	ચીમનલાલ ગલીયા	૨૮

પ્રબુદ્ધ જીવન : ગ્રાહક યોજના

- ૧ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૧૨૫/- (U.S. \$ 15) ● ૩ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૩૫૦/- (U.S. \$ 40) ● ૫ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૫૫૦/- (U.S. \$ 65)
- ૧૦ વર્ષનું લવાજમ રૂ. ૧૦૦૦/- (U.S. \$ 120) ● કન્યા કરિયાવર આજીવન લવાજમ રૂ. ૨૦૦૦/- (U.S. \$ 150)
- ક્યારેય પણ જાXખ ન લેવાની પ્રતિજ્ઞા સાથે ૧૯૨૮થી શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘનું આ મુખ્ય પત્ર ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ પ્રત્યેક મહિનાની ૧૬મી તારીખે અવિરતપણે પ્રગટ થાય છે અને ગુજરાતી પ્રજાને પ્રેરણાત્મક ચિંતન પીરસતું રહે છે.
- શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના પેટ્રોનો, આજીવન સભ્યો અને ગુજરાતના સંતો તેમ જ વૈચારિક મહાનુભાવોને ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ વિના મૂલ્યે પ્રત્યેક મહિને અર્પણ કરાય છે.
- આર્થિક રીતે નુકસાનીમાં પ્રગટ થતા આ ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ને સદ્ગત કરવા ‘પ્રબુદ્ધ જીવન નિધિ’ની સ્થાપના કરેલ છે જેમાં દાનવીરો યથાશક્તિ પોતાના દાનનો પ્રવાહ મોકલી રહ્યા છે.
- વિચારદાનના આ યજ્ઞમાં આપને પણ આપના તરફથી ધનદાન મોકલવા વિનંતી છે.
- ‘પ્રબુદ્ધ જીવન નિધિ’ અને ‘કન્યા કરિયાવર આજીવન લવાજમ’ આપનારને આવકવેરાની 80 G કલમ અન્વયે કરમુક્તનું પ્રમાણપત્ર આપવામાં આવશે.
- ચેક ‘શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ’ના નામે મોકલશો. કોઈ પણ માસથી ગ્રાહક બની શકાય છે.
- શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ, ૩૩ મહમદી મિનાર, ૧૪મી ખેતવાડી, એ.બી.સી. ટ્રાન્સપોર્ટની બાજુમાં, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૪. ટેલિફોન: ૨૩૮૨૦૨૯૬
- Website : www.mumbai_jainyuvaksangh.com
- email : shrimjys@gmail.com

□ મેનેજર

● વર્ષ : (૫૦) + ૧૯ ● અંક : ૬ ● જૂન, ૨૦૦૯ ● વિક્રમ સંવત ૨૦૬૫ ● વીર સંવત ૨૫૩૫ ● જેઠ વદિ - તિથિ ૮ ●

● ● ● શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘનું માસિક મુખપત્ર ● ● ●

પ્રબુદ્ધ જીવન

● ● પ્રબુદ્ધ જીવન પાશ્વિક ૧૯૩૯થી ૧૯૮૯ : ૫૦ વર્ષ ● ● વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૧૨૫/- ● ● છૂટક નકલ રૂ. ૧૦/- ● ●

માનદ્ તંત્રી : ધનવંત તિ. શાહ

બિછડે સભી બારી બારી

ડૉ. રણજિત પટેલ (અનામી) : એક પ્રાણ વિદ્યાપુરુષ

એપ્રિલમાં અમારા પૂજ્ય દોશી કાકા ગયા એ શ્રદ્ધાંજલિના શબ્દોની મે મહિનાની શાહી હજુ તો સૂકાઈ નથી ત્યાં મે ૨૫મીના વિદ્યાપુરુષ અને ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના ‘સ્ટાર’ લેખક ડૉ. અનામી સાહેબની વિદાય વિશે આ જૂનમાં શ્રદ્ધાંજલિ શબ્દો લખતા હું અપાર વેદના અનુભવું છું.

માતા પિતાની વિદાયથી આપણે છત્રહિન થઈ જઈએ, રાતોરાત આપણે ‘નાના’ લાડકાથી ‘મોટા’ થઈ જઈએ, પણ જ્યારે કોઈ વિદ્યાગુરુની વિદાય થાય ત્યારે તો જાણે આપણા ઉપરથી આકાશ જતું રહ્યું હોય એવી દિગ્મૂઢ અવસ્થામાં આપણે ઊભા રહી જઈએ.

‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના વાંચન દ્વારા વર્ષોથી પૂ. અનામી સાહેબનો મને શબ્દ પરિચય હતો. વિદ્યાજગતમાંથી એમના વિશે ઘણી ઘણી વાતો સાંભળીને દિન-પ્રતિદિન એમના વિશેનો અહોભાવ વધતો ગયો હતો. અમારા સાહેબ પૂ. રમણભાઈના એઓ ખાસ સ્નેહી-મિત્ર, એઓ વડોદરા જાય ત્યારે અનામી સાહેબને અચૂક મળે જ મળે, ૨૦૦૫માં સાહેબે પોતાનું છેલ્લું પુસ્તક જેમાં વિદ્વાન સાહિત્યકારો, ચિંતકો, સમાજસેવકો અને સાધકોના જીવનચરિત્રો છે એ ‘વંદનીય હૃદયસ્પર્શ’ અનામી સાહેબને અર્પણ કર્યું હતું. આ નિકટ હૃદય સંબંધને કારણે પૂ. સાહેબ અનામી સાહેબની ઘણી ઘણી વાતો મને કહે. એટલે પૂ. અનામી સાહેબને મળવા હું ખૂબ જ ઉત્સુક હતો. પણ સમયનો મેળ ખાતો ન હતો. પ્રસંગનો જન્મ કાળ પાકે ત્યારે જ થતો હોય છે. આપણો અધિકાર તો માત્ર ઈચ્છાઓ કરવાનો.

પૂ. સાહેબે ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ની જવાબદારી મને સોંપી અને સૌ પ્રથમ પ્રોત્સાહનનો પત્ર મને પૂ. અનામી સાહેબનો આવ્યો, પછી તો એ પ્રોત્સાહનની ધારા સતત વહેતી રહી જ, તે એઓશ્રીના અંતિમ શ્વાસ સુધી. ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ જે કાંઈ પ્રગતિ કરી એ શ્રેયના એઓશ્રી પૂરા અધિકારી છે.

૨૦૦૬માં પૂ. સાહેબના ગ્રંથોનું સંપાદન કાર્ય ગતિમાં હતું ત્યારે એ વિશે પ્રા. જશવંત શેખડીવાળાને ત્યાં પેટલાદ મારે જવાનું થયું. શેખડીવાળા સાહેબ પણ અનામી સાહેબના પરમ મિત્ર, અનામી સાહેબ માટે એમને ઊંડો આદર, એ વખતે પેટલાદ જતાં પહેલાં હું વડોદરા અનામી સાહેબના દર્શને ગયો.

પૂ. અનામી સાહેબ સાથેનું મારું એ પ્રથમ મિલન. પિતાથી વિશેષ વહાલ કર્યા જ કરે. પ્રોત્સાહન અને વ્હાલનો જાણે ‘નાયગ્રા’ વહેતો હોય એવું સતત અનુભવાય. આપણો હાથ જોરથી પકડે, ઊંડા વ્હાલથી એવો દબાવે કે વાત્સલ્યની વિજળી વહેતી લાગે. જમવા તો બેસાડે જ, ભલે તમે જમીને આવ્યા હો. એઓશ્રીની સેવામાં રત પુત્રી રંજનબેનને એક પછી એક વસ્તુ લાવવા હુકમ કરે, અને ભલે તમને કેટલો બધો ડાયાબિટીસ હોય, પણ એમની સુખડી તો ખાવાની જ. સુખડીમાંથી તમે છૂટી ન શકો. સાહિત્ય અને સાહિત્યકારોની વાતો કરતા જ રહે, અને ખડખડાટ એવા હસે કે જાણે દેવલોકના કોઈ દેવનું નર્તન! વિદાય થઈએ ત્યારે ઝાંપા સુધી મૂકવા આવે અને ‘હવે ક્યારે આવશો?’ એવા ભાવ એ વાત્સલ્ય નીતરતી આંખોમાં દેખાય. આ પ્રસંગો મારા જીવનમાં ઉત્તમ શિલ્પની જેમ અંકિત થઈ ગયા છે.

આ અંકના સૌજન્યદાતા
વીણાબહેન સુરેશભાઈ ચોકસી
સ્મૃતિ : સ્વ. સરસ્વતીબહેન સારાભાઈ ચોકસી

અમારી વચ્ચે પત્ર વ્યવહાર તો નિયમિત થતો. એમના ઉષ્મા અને પ્રોત્સાહન ભર્યા પત્રો પામવા એ પણ એક લ્હાવો હતો. મારી પાસે એમના લગભગ ૫૦ થી પણ વધુ અપ્રગટ લેખો પ્રકાશન માટે પડ્યાં છે, કારણ કે દર મહિને એકાદ-બે નવા લેખો લખીને મને મોકલે જ. ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ સિવાય એઓ ભાગ્યે જ કોઈ સામયિકને લેખો મોકલે. ત્રણેક મહિના પહેલાં કોણ જાણે મને શું સૂઝ્યું કે એમના લગભગ ૨૮ લેખોની હસ્ત પ્રતો મેં અમારા જવાહરભાઈ પાસે કૉમ્પ્યુટરમાં ઑપરેટ કરાવીને તપાસવા મોકલી, જેથી કરીને મારી પાસે તૈયાર મેટર પડ્યું રહે. અનામી સાહેબે દશેક દિવસોમાં એ લેખો તપાસીને મને પરત કર્યા. તપાસેલું મેટર હું જોવા બેઠો તો જણાયું કે એમાંની ઘણી મુદ્રણ ભૂલો સુધાર્યા વગરની હતી. મને તરત જ અંતરમાં સંદેહ થયો કે જરૂર આ ૮૩ વર્ષના ઋષિ પુરૂષને હવે શરીર સાથે આપતું નહિ હોય. તરત જ મેં ફોન કર્યો, અને મારો સંદેહ સાચો પડ્યો. એઓ હૉસ્પિટલમાંથી પાછાં આવ્યા હતા, પણ અસ્વસ્થ હતા. મેં કહ્યું, મારે ૩૧ મે અને ૧ જૂનના સામાજિક પ્રસંગે વડોદરા આવવાનું છે, એટલે આપના દર્શને આવીશ. ગણતરીઓ કરવામાં માનવી કેટલી બધી ભૂલો કરી બેસે છે, અને આવી સ્વ-અર્થી ગણતરીઓને કારણે અને બધું ભેગું કરવાની વાંછામાં અદૃશ્ય એવું કેટલું બધું એ ગુમાવી બેસે છે એનું ભાન ત્યારે એને નથી થતું અને કુદરતના સંકેતોને એ સમજી શકતો નથી. આ સત્યનો અત્યારે મને અહેસાસ થાય છે. મારે એ વખતે જ વડોદરા દોડી જવું જોઈતું હતું, મારા પિતાની આવી અવસ્થા હોત તો હું દોડી ન જાત? એક સાંજે અચાનક મારા પરમ સ્નેહી અને ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના લેખક શ્રી જિતેન્દ્રભાઈ શાહે મને ફોન ઉપર સમાચાર આપ્યા કે પૂ. અનામી સાહેબનો આત્મા ૨૫ મી મેના જ આ ધરતી ઉપરથી વિદાય થયો. એવા સમાચાર મળ્યા ત્યારે મારી જાતને મેં ક્ષમા ન અપાય એવી ગુનેહગાર ગણી. ‘એક પંથ ને દો કાજ’ કરવા જવામાં હું ક્યાંયનો ન રહ્યો! કેવા પૂનિત દર્શનથી હું વંચિત રહ્યો? મારા હાથમાંની ટિકિટો ફાડી નાંખવાનું મન થયું.

‘અનામી’ તો એમનું સાહિત્ય નામ, તખલ્લુસ હતું. બાળપણનું નામ રણછોડ હતું, પણ કોઈ તત્ત્વજ્ઞ વિદ્યાપુરુષે બાળપણમાં જ એમને જોઈને એમના પિતાને કહ્યું કે આ બાળક જીવનના કોઈ પણ ‘રણ’ને ‘છોડે’ એવો નથી, અને ‘રણજિતી’ને જ આગળ વધે એવો છે, એટલે ‘રણજિત’ નામ પાડો, એટલે શાળા રજિસ્ટરમાં નામ નોંધાયું રણજિત.

આ પૂ. રણજિત પટેલના પિતાશ્રી મોહનલાલ પટેલ ગાંધીનગર પાસેના ડભોડા ગામના, વ્યવસાય ખેતીનો, આપણા રણજિત-ભાઈનો જન્મ ૨૬ જૂન, ૧૯૧૬. ચાર સંતાનોમાંના રણજિતભાઈ એક. પ્રાથમિક શિક્ષણ આ ડભોડા ગામમાં જ, પછી કડી ગામે આગળ અભ્યાસ કરવા ગયા, ચરોતરની વિખ્યાત ડી. એન.

હાઈસ્કૂલમાં મેટ્રિક પાસ થયા, મેટ્રિક પછી આજીવિકા માટે કલકત્તા દોઢ બે વર્ષ થોડું કામ કર્યું. ૧૯૩૮માં અમદાવાદની ગુજરાત કૉલેજમાં ભણવાનું શરૂ કર્યું, અને ૧૯૪૪માં એમ.એ. બી.ટી. અને ‘મલયયંદ્ર કૃત સિંહાસન બત્રીશી’, ઉપર ૧૯૫૬માં પીએચ.ડી. સુધી અભ્યાસ કરી ડૉ. રણજિત પટેલ બન્યા.

૧૯૫૦ માં નડિયાદ આર્ટ્સ કૉલેજમાં પ્રાધ્યાપક તરીકે જોડાયા. પછી તો અધ્યાપન ક્ષેત્રને જ જીવન સમર્પિત કર્યું, અને એ વિભાગમાં ઉત્તરોત્તર પ્રગતિ કરી, છેલ્લે વડોદરાની શ્રી મહારાજા સયાજીરાવ વિશ્વવિદ્યાલયમાં ગુજરાતી વિભાગના વડા પ્રોફેસરના દરજ્જા સુધી પહોંચી ત્યાં ૧૯ વર્ષ સુધી સેવા આપી. ૧૯૭૭માં નિવૃત્ત થયા.

પૂ. અનામી સાહેબની વિદ્યા પ્રીતિ કરતાં વિદ્યાર્થી પ્રીતિ વિષેશ હતી એવા આ ગુરુજન પોતાના વિદ્યાર્થીઓની બધી રીતે કાળજી રાખે, આર્થિક તકલીફ હોય તો એ માટે પણ પૂરતી સહાય કરે, ઉપરાંત પોતાના વિદ્યાર્થીને કારકિર્દી માટે પણ પૂરતું માર્ગદર્શન આપે, તેમજ એમના માટે જીવનસાથી પણ શોધી આપે. પૂ. અનામી સાહેબના એક તેજસ્વી વિદ્યાર્થીની ભારતી ભટ્ટ પોતાના લેખમાં અનામી સાહેબને મુઠ્ઠી ઊંચેરા માનવી તરીકે સંબોધીને લખે છે. ‘મારા પિતાશ્રીના મૃત્યુના સમાચાર મેં આપ્યા, અને વળતા પત્રમાં તેમણે લખ્યું ‘હવે તે સ્થાન હું લઉં છું.’

પિતા બની જાય એવા આ ગુરુ જેને જેને પ્રાપ્ત થયા એ સર્વ સદ્ભાગી છે. એમના એક વિદ્યાર્થી ડૉ. ગોવિંદ સી. કાછિયાએ અનામી સાહેબના જીવન અને સર્જન વિશે (‘અનામી વ્યક્તિ અને વાક્યમય’) પીએચ.ડી.ની થિસિસનો દળદાર ગ્રંથ લખ્યો છે. અનામી સાહેબ કદાચ એક જ એવા જ સાહિત્યકાર હશે કે જેમની હયાતિમાં જેમના ઉપર પીએચ.ડી. નો ગ્રંથ લખાયો હોય. અનામી સાહેબના ઘણાં વિદ્યાર્થીઓ ગુજરાત અને ગુજરાત બહાર ભારતમાં આજે ઉચ્ચ કક્ષાએ બિરાજ્યા છે. સાહિત્ય અને અધ્યાપન ક્ષેત્રની ભાગ્યે જ કોઈ એવી વ્યક્તિ હશે જે એમની સુવાસને મ્હાણવા સદ્ભાગી બન્યું ન હોય.

ગુજરાતી સાહિત્યના ગદ્ય-પદ્ય ક્ષેત્રે અનામી સાહેબનું સર્જન વિપૂલ. કવિતા એમનો પ્રાણ. ઉપરાંત વાર્તા, નાટક, વિવેચનો અને લલિત નિબંધોની સંખ્યા પણ મોટી. ‘કાવ્ય સંહિતા’, ‘રટણા’, ‘અનામી ભક્તિ સુધા’, ‘આપણી વાત’, ‘શિવમ્’, ટાગોરનું ‘જીવન કવન’ વગેરે લગભગ ૨૫ થી વધુ પુસ્તકો અને ૨૦૦ થી વધુ અભ્યાસ લેખોનું સર્જન. અનામી સાહેબ પિંગળ શાસ્ત્રના અદ્ભુત જ્ઞાતા હતા અને છંદ પ્રેમી હતા. એમના કાવ્યોમાં આત્મભાવ, અનંત સાથેનું એકત્વ, ભાવની અલૌકિક અનુભૂતિ અને મન પ્રદેશની અનંત ચેતનાની અભિવ્યક્તિ છે. એમાંની ઘણી કૃતિઓને એવોર્ડ પ્રાપ્ત થયા છે. એવા એમના આ સત્ત્વશીલ અને માતબર સર્જનોથી ગુજરાતી સાહિત્ય સૃષ્ટિ ધન્ય બની છે.

આ સત્વશીલ સર્જક, વિદ્યા પ્રચારક અને સમાજ સેવક અનામી સાહેબને સાહિત્ય જગત અને એમના સમાજે ઊંડા આદરથી ચાહ્યા છે અને ‘સંસ્કાર એવોર્ડ’, ‘કમળાશંકર પંડ્યા સાહિત્યકાર એવોર્ડ’, સુવર્ણ ચંદ્રકો વગેરેથી વિભૂષિત કર્યા છે. એક સન્માન સમારંભમાં એઓશ્રીએ કહ્યું હતું, ‘આ દુનિયા અને દુનિયાના માણસો મને એટલા બધા સારા લાગે છે કે હજુ મને આ ઉંમરે મરવાનું મન થતું નથી.’ સારા માણસોને બધા સારા જ લાગે. જગતને ચાહનાર આ બંદાને લાખો સલામ કરવાનું મન થાય છે.

સ્વાતંત્ર સેનાની, સંપૂર્ણ ગાંધીવાદી અને ખાદીધારી આ શિવભક્ત અનામી સાહેબ કુટુંબ વત્સલ પણ ઘેઘૂર વડલા જેવા. પત્ની લક્ષ્મીબહેન અનામી સાહેબ જેટલા ડીગ્રીધારી નહિ, છતાં એમનું સમજભર્યું દામ્પત્ય જીવન કવિ ન્હાનાલાલ અને માણેકબા જેવું મધુર પ્રસન્ન હતું. લક્ષ્મીબહેન પોતાની છેલ્લી અવસ્થામાં અનેક બિમારીથી ઘેરાઈ ગયેલા ત્યારે અનામી સાહેબે પ્રેમળ પત્નીની એક પિતા-મિત્રની જેમ સેવા કરી હતી. મોટા માણસના જીવનની આ મહાન ઘટના. ૨૦૦૨માં લક્ષ્મીબહેન આ જગતમાંથી વિદાય થયા પછી અનામી સાહેબે પોતાના જીવનને પહેલાંની જેમ જ પ્રવૃત્તિથી ધમધમતું રાખ્યું અને કુટુંબીજનો પણ એવા સંસ્કારી કે પુત્ર રસિકભાઈ અને પુત્રવધૂ ઇન્દુબહેનની પાસે ગ્રીન કાર્ડ હતું, એમના પુત્રો અમેરિકા સ્થાયી થયા હતા છતાં એ દંપતી અમેરિકા ન ગયું અને પિતા અનામી સાહેબની સેવામાં તત્પર રહ્યાં, એટલું જ નહિ સાસરવાસી પુત્રી રંજનબહેન તો છેલ્લા અઢી ત્રણ વર્ષથી સાસરિયાથી દૂર પિયરમાં પોતાના પિતાની સેવામાં ખડે પગે રહ્યા, તે છોક અનામી સાહેબના અંતિમ શ્વાસ સુધી. અનામી સાહેબનો ૮૧મા વર્ષમાં પ્રવેશ થવાનો હતો ત્યારે અમેરિકા સ્થિત પૌત્ર મલયે દાદાના ૮૧ વર્ષ પ્રવેશ વખતે અમેરિકામાં બેઠા બેઠા અહીં એક Surprise સંમેલનનું આયોજન કરી દાદાને અચંબામાં નાખી દીધાં હતા. બે પુત્રો, એક પુત્રી અને પૌત્રો, દોહિત્રોનો આજે લગભગ ૨૫ વ્યક્તિઓનો હિલ્લોળતો અનામી સાહેબનો પરિવાર અનામી સાહેબના સંસ્કાર સિંચનની બાંગ પોકારે છે. સમાજ અને જીવન બન્ને ક્ષેત્રે સફળ એવી વ્યક્તિ ભાગ્યે જ જોવા મળે. કુટુંબને પ્રેમની સંપત્તિ વારસામાં આપી જનાર અનામી સાહેબ આવા અનામી, નામી હતા.

એઓ કહેતા, ‘માતા-પિતા અને ગુરુની સેવા કરો તો બીજી કોઈ જાત્રા કરવાની જરૂર નથી.’

એમની કવિતામાં એક જગ્યાએ એમણે ગાયું છે:

મને હવે ક્યાંય કશાનો રંજ નથી,

કોણ આવ્યું ને કોણ ગયું, વળી.

કોણ રહ્યું ને કોણ વણ રહ્યું,

સ્વપ્નેય એનો અફસોસ નથી.

અનામી સાહેબ સ્પષ્ટ વક્તા, આખાબોલા પટેલ ભાયડા,

શિસ્તના આગ્રહી, જીવનમાં નિયમિત, અને વિદ્યા પ્રાપ્તિ માટે એવા ખંતિલા કે સમયસર થિસિસ પૂરી કરવામાં એટલાં બધાં ઉજાગરા કર્યા, ખાવા-પીવામાં અનિયમિત રહ્યાં કે પરિણામે એસીડીટી અને અલ્સરનો ભોગ બન્યા, જે રોગે એમને જીવનના અંતિમ શ્વાસ સુધી સતાવ્યા.

ઉર્દુ સાહિત્યના બાદશાહ નટવર ભટ્ટ મારા જૂના મુરબ્બી મિત્ર. મુંબઈ છોડી નટવરભાઈ વડોદરા સ્થાયી થયા, અને વડોદરા અનામી સાહેબને ત્યાં એમની મહેફિલ જામે, આ બધી વાતો નટવરભાઈ મને ફોનમાં કહે. અનામી સાહેબના દેહવિલય બાદ એમના ઉદ્દગારો હતા:

અજબ તેરી અનામી સૂરત,

નઝર સે ગિર ગયે સબ ખૂબસૂરત.

જિસ હસ્તિ કી ‘અનામી’સે મુલાકાત હુઈ હૈ,

વહ ઇન્સાન મહોબ્બત કે પયગંબર સે મિલા હૈ.

આવા અનામી સાહેબના પરિચયમાં જે વ્યક્તિ એક વખત આવે, એ એમનો થઈ જાય. એ ‘માણસને ઝંખતો માણસ હતા’. સંપર્કમાં આવેલી વ્યક્તિ સાથે પોતાના હૂંફાળા પત્રો વરસાવીને સંબંધની નાડી ધબકતી રાખે. ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’ના એમના લેખો દ્વારા એમની સાથે ઘણાંના નવા નવા પરિચય થાય, એમાંના એક મારા મુરબ્બી મિત્ર સમાજ સેવક અને સાચા શ્રાવક સી. કે. મહેતા વડોદરા જાય ત્યારે અનામી સાહેબને મળે જ, અને એ બધી વાતો મહેતા સાહેબ મને ફોન ઉપર ઉખા અને હોંશથી કરે. એવી જ રીતે બૅંક ઑફ બરોડાના પૂર્વ ચેરમેન મારા વિદ્વાન મિત્ર ડૉ. એ. સી. શાહ જેમની આત્મકથાના પુસ્તકનું અનામી સાહેબે વડોદરામાં વિમોચન કર્યું હતું, એઓ અને એમના ધર્મપત્ની કોકિલાબહેન પણ અહોભાવથી અનામી સાહેબની વાતો મને કરે – આવા ભર્યા ભર્યા હતા અનામી સાહેબ.

નટવરભાઈની જેમ જ વડોદરાના બીજા મારા મિત્ર જિતેન્દ્રભાઈ એ. શાહ જેમણે ડૉ. એ. સી. શાહની અંગ્રેજી આત્મકથા Brick by Brickનો ગુજરાતી ભાવાનુવાદ કર્યો હતો અને ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’માં છપાયેલો – એનું નિમિત્ત પણ અનામી સાહેબ. આ જિતેન્દ્રભાઈ સાથે મારે અનામી સાહેબ વિશે ઘણી વાતો થાય. જિતેન્દ્રભાઈએ વડોદરાથી બેંગલોર સ્થળાંતર કર્યું ત્યારે એમના ઉપર અનામી સાહેબે લખેલા બે પત્રોના અંશો અહીં પ્રગટ કરું છું.

(૧)

વડોદરા-૭, તા. ૮-૮-’૦૭

પ્રિય ભાઈ,

...ગાંધીજીએ અને જૈનોએ એને અપરિગ્રહ કહ્યો, અત્યારે એને ‘Small is beautiful’ કહે છે. ઝાઝે ગુમડે ઝાઝી વેદના. હા, હવા, પાણી, અન્ન, વસ્ત્ર, આરોગ્ય અને શિક્ષણ વિના ન ચાલે; આટલું મળે પછી ઝાઝાના ઓરતા કે ધખારા એ દુઃખી થવાનાં રાજમાર્ગ.

તૃષ્ણા તરૂણી કદાપિ વૃદ્ધ થતી નથી. ઓછામાં ઓછી વસ્તુઓથી જે ચલાવી શકે તેને બાદશાહી. પછી તે ચીમન બાદશાહ હોય કે સમ્રાટ અશોક હોય! મને ૯૨મું ચાલે છે. પુરાણું અલ્સર તો છે...હવે જઠરાગ્નિ સાવ મંદ પડી ગયો છે. ખવાય એકદમ અલ્પ; એ પણ પચે નહીં એટલે અશક્તિ આવે. આ બધી નિયતિની નોટીસો છે જે અમુક અવસ્થાએ દરેકને મળવાની. એમાં અપવાદ કે પ્રૉકસીનો અવકાશ નથી.

અનામીના જય શિવ.

(૨)

તા. ૨-૧૦-'૦૮

પ્રિય ભાઈ જિતેન્દ્ર તથા

અ. સૌ. ચિ. નીલા

તમારું તા. ૨૬-૯નું અંતર્દેશીય તા. ૧-૧૦ના રોજ મળી ગયું છે. સારા સામયિક માટે લેખ લખવાનો તમારો સંકલ્પ શ્રેષ્ઠ છે. હંમેશાં કંઈક ને કંઈક વાંચવું-લખવું-Creative રહેવું. કલાપીએ ગાયું 'જીવીશ તો કેવળ પુસ્તકોથી.' હરીન્દ્ર દવે કહેતા: 'લખાય છે એટલે જીવાય છે.'

બુદ્ધિવૈભવ વધે એટલો વધારવો - બીજો વૈભવ ભલે સ્થિર રહે! તમારે ત્યાં બેંગલોરમાં નામી ઘણાં છે, અનામી નથી તો અમારે અહીં 'ઇન્દ્રો'ની કંઈ કમી નથી - કેવળ એક જિતેન્દ્રની જ ખોટ વરતાય છે! એક એક દિવસ જાય છે તેમ તેમ લાગે છે-

'દિ' અંજળ ખૂટવાના આવ્યા,

દિ' અહીંથી ઊઠવાના આવ્યા

સંબંધે જે સીવ્યો મુજને

તે ટાંકા તૂટવાના આવ્યા.

દિન પ્રતિદિન હેડીના ભેરુઓ પ્રેમગાંઠ તોડીને હાલ્યા જાય છે. ભેરુ વિના કોની સાથે રમવાનું?'

જીવન સંકેલાઈ જશે એની આગાહી આ ઋષિ પુરુષને થઈ ગઈ હતી એની પ્રતીતિ એમના જ શબ્દોમાં આપણે અનુભવી. સૌના સાહિત્ય ભેરુ 'અનામી' હવે રમવા ક્યાં ગયા?

ખરેખર એ તો મુક્ત થયા. પણ વડોદરામાંથી એક વડલો જ મૂળ સાથે ઉખડી ગયો. હવે વડોદરા અને અન્ય પ્રાંતના સાહિત્યકારો, મિત્રો, સ્વજનો અને સંબંધીઓ કઈ ડાળે બેસશે? કઈ હૂંફાળી વડવાઈને વિંટળાશે?

જેમણે શિક્ષકત્વને શોભાવ્યું છે, જે કર્મને જ જીવનનો મર્મ સમજ્યા હતા એ અજાતશત્રુ, સર્વમિત્ર, 'પાટીદાર શિરોમણિ' (આ શિરપાવ એમના પાટીદાર મહા અધિવેશને આપ્યો હતો), ગુજરાતના આકાશવાણી કેન્દ્રો ઉપરથી સતત સાંઠ વર્ષ સુધી જેમની સાહિત્યવાણી ગુંજતી રહી - (અનામી સાહેબના પરિવારને વિનંતિ છે કે સાહેબની પ્રથમ પુણ્યતિથિએ એ આપણને સાહેબના સ્વરની

સી.ડી. અને સાહેબના પત્રોનો સંપાદિત સંપૂર્ણ આપે) એવા સૌરભના સાગરસમા, સત્યમ્, શિવમ્, સુન્દરમ્ના આરાધક આ ખરા માણસ પૂ. અનામી સાહેબ દેહથી બિછડી ગયા!!

મારી ફાઈલમાં એમના પચાસ લેખો ધબકે છે, જે પચાસ મહિના સુધી તો 'પ્રબુદ્ધ જીવન'ના વાચકોના હૈયે ચંપાશે જ - ગયા તો ય અનામી આપણી વચ્ચે જ રહેશે, આપણું કેટલું મોટું સદ્ભાગ્ય!

'રહેવા અનામી તખલ્લુસ ધર્યું,

'અનામી' અ - નામી તમે,

'અનામી' નામે નામી ખરા તમે,

દુન્યવી દુઃખોની બાંધી નનામી,

ચિર નિદ્રામાં અહીં પોઢ્યો અનામી.'

અનામી સાહેબ તમને અલવિદા કેમ કહેવાય? તમે ક્યાં બિછડ્યા છો? અમારામાં ધબકી રહ્યા છો, ધબકતા રહેવાના જ.

નટવરભાઈ! હવે એક શે'ર સંભળાવો, અનામી સાહેબ બોખા મોઢે, ખડખડાટ હસતા, ૯૩ની કરચલીઓને તંગ કરતા તમને 'વાહ' કહેશે, એ ધ્વનિમાં આપણી 'આહ' તો ક્યાંય ઓગળી જશે.

□ ધનવંત શાહ

માળામાં ૧૦૮ મણકા જ કેમ ? : જૈન ધર્મ પ્રમાણે

મૂળ લેખક : કટારિયા અશોકકુમાર જૈન

અનુવાદક : પુષ્પા પરીખ

૧. અરિહંતના ૧૨ ગુણ, સિદ્ધ ભગવાનના ૮ ગુણ, આચાર્ય ભગવંતના ૩૬ ગુણ, ઉપાધ્યાય ભગવંતના ૨૫ ગુણ તથા સાધુ ભગવંતના ૨૭ ગુણ હોય છે. આ હિસાબે ૧૨+૮+૩૬+૨૫+૨૭= એકંદરે ૧૦૮ ગુણ પરમેષ્ઠીના હોવાના કારણે માળામાં ૧૦૮ મણકાની માન્યતા છે.

૨. જ્યોતિષશાસ્ત્રના હિસાબે ૨૭ નક્ષત્રો છે અને પ્રત્યેક નક્ષત્રમાં ચાર વિભાગ છે જેનો ૨૭ સાથે ગુણાકાર કરવાથી ૧૦૮ વિભાગ થાય છે.

૩. આ નક્ષત્રોના આધારે જ બાર રાશિઓનો ઉદ્ભવ થયો છે. દરેક રાશિમાં ૮ અક્ષરો સમાયેલ છે જેના થકી આપણને નામાક્ષરનું જ્ઞાન થાય છે, તથા ગ્રહદશાનું પણ અધ્યયન કરવામાં આવે છે. આ હિસાબે બાર રાશિઓના પણ ૧૦૮ અક્ષરો થાય છે.

૪. સમસ્ત દૃષ્ટિએ ઓમને બીજ મંત્ર ગણવામાં આવ્યો છે. આ ઓમનું નિર્માણ અ+અ+આ+ઉ+મ આ પાંચ અક્ષરોની સંધિથી થયું છે. આ ઓમના પણ ૧૦૮ ગુણ ગણાય છે.

૫. તીર્થંકર અવતાર તથા પૈગંબરના પણ આ જગતમાં ૧૦૮ના નામ સ્મરણ રૂપ જાપ જપવામાં આવે છે.

શ્રીમત્ શંકરાચાર્ય-વિરચિત ‘મહિરત્નમાલા’માં સ્ત્રી

□ ડૉ. રણજિત પટેલ (અનામી)

સ્ત્રીની પ્રશંસા-પ્રશસ્તિ કરવામાં ને નિંદા-બદબોઈ કરવામાં ધર્મશાસ્ત્રો ને સાહિત્યના કોઈપણ પ્રકારે બાકી રાખતી નથી. ‘નારી રત્નની ખાણ’ ને ‘નારી નરકની ખાણ’...તરીકે ગવાઈ-નિંદાઈ છે. વર્ષો પહેલાં મેં ‘પંચતંત્ર’માં નારી સંબંધે એક લેખ ‘પ્રબુદ્ધ જીવન’માં લખેલો. હમણાં શ્રીમત્ શંકરાચાર્ય-વિરચિત ‘મહિરત્નમાલા’ વાંચતાં પુનઃ ‘પંચતંત્ર’ની નારી યાદ આવી ગઈ.

પ્રશ્નોત્તરી રૂપે લખાયેલી ‘મહિરત્નમાલા’ ખંડ ૧૦માં અર્ધો ડઝનવાર નારી-નિંદા જોવા મળે છે..ને તેય શંકરાચાર્યને મુખેથી જેમને સાંસારિક બાબતોનો કશો જ અનુભવ નથી ને જેમનો જન્મ એક સાધ્વીન્નારીની કુખેથી થયો છે! મંડનમિશ્ર ને શંકરાચાર્યના વાદ-વિવાદની કથા તો આપણે જાણીએ છીએ! ભલે એમને સાંસારિક-જીવનનો અનુભવ ન હોય પણ સમાજ-દર્શન ઉઘાડી આંખે ને જાગ્રત મનથી કર્યું હોય એટલે અને અધ્યાત્મ-યાત્રામાં અનેકોને નારી અવરોધરૂપ બનેલી દીઠી હોય તેથી અથવા પરંપરાથી પ્રાપ્ત થયેલી એક પ્રકારની રૂઢ પરિપાટીથી પણ આવો અભિપ્રાય દઢ થયો હોય!

‘નારી નરકની ખાણ’ના સંદર્ભમાં આ પ્રશ્ન જુઓ:-

‘દ્વારં કિમેકં નરકસ્યં?...નરકનું દ્વાર કયું? તો ઉત્તર છે: ‘નારી’ (દ્વારં કિમેકં નરકસ્યં! ‘નારી’...મૂળ પંક્તિ).

સમાજમાં ‘મદિરાપાન’ નિંદનીય છે ભગવાન કૃષ્ણનો યદુવંશ મદિરાપાને મસ્ત-છાકટો બનવામાં નાશ પામ્યો. માનિનીને મદિરાપાન સાથે સરખાવતો પ્રશ્ન છે:-સમ્મોહ યત્યેવ સુરેવ કા? ઉત્તર છે ‘સ્ત્રી’.

આપણામાં કહેવત છે: ‘જર, જમીન ને જોરું, એ ત્રણ કજિયાનાં છોરું’...એ ત્રણનો લાઘવથી બેમાં સમાસ કરવો હોય તો કહી શકાય: ‘કંચન અને કામિની.’ ‘મહિરત્નમાલા’માં પ્રશ્ન છે: ‘કિમત્ર હેયં?...મતલબ કે આ દુનિયામાં તજવા યોગ્ય શું છે? તો ઉત્તર છે: ‘કનકં ચ કાન્તા’...સુવર્ણ અને સ્ત્રી. કવિવર ન્હાનાલાલના ગીતની એક પંક્તિ છે...અર્થાન્તરન્યાસી સત્ય સમોવડ: ‘કામ જીત્યો તેણે સંસાર જીત્યો.’ કામદેવના બાણોથી પણ જે વીંધાતો નથી તેના શૌર્યની પ્રશંસા સર્વત્ર થાય છે. આ રત્નમાલામાં શૌર્ય- સમેત અન્ય બે ગુણોની પણ પ્રશસ્તિ કરવામાં આવી છે. પ્રશ્ન છે:-પ્રાજ્ઞૌડય ધીરશ્ચ સમસ્તુ કો વા? મતલબ કે આ જગતમાં પ્રાજ્ઞ એટલે બુદ્ધિમાન અને ધીર...સમદર્શી કોણ? તો જવાબ છે:-

‘પ્રાપ્તો ન મોહં લલનાકટાક્ષૈ:...મતલબ કે જે કોઈ સ્ત્રીઓના નેત્ર કટાક્ષથી મોહિત થતો નથી તે પ્રાજ્ઞ-ધીર છે.

પિશાય એટલે અવગતિયો જીવ, પ્રેત...ભૂતપ્રેત જેવી એક હીન,

અધમ યોનિ. ‘પિશાચિણી’ શબ્દ ભર્ત્સનાજનક છે. જ્ઞાની કરતાં વિજ્ઞાની વિશેષ ને એથીય વિશેષ પ્ર-જ્ઞાની. તો પ્રશ્ન છે: જ્ઞાનીમાં પણ મહાન જ્ઞાની કોણ? ‘વિજ્ઞાન્મહાવિજ્ઞતમોડસ્તિ કો વા?’ તો ઉત્તર છે: ‘નાર્યા પિશાચ્યા ન વંચિતોય:’...મતલબ કે જે નારીરૂપી પિશાચિનીથીય ન વંચિતો...એટલે કે ઠગાતો નથી તે. એ જ પંદરમા શ્લોકમાં બીજો પ્રશ્ન છે: ‘આ સંસારમાં પ્રાણીઓ માટે મોટામાં મોટી સાંકળ - બેડી કઈ?’ કા શ્રુંખલા પ્રાણ ભૂતાં? તો એકાક્ષરી જવાબ છે, ‘નારી’... નારી જ સંસારનું બંધન છે.

ખરેખર! નારી રહસ્યમયી છે. એને અત્યાર સુધી કોણ સમજી કે પામી શક્યું છે? ખૂદ નારી જ નારીરૂપને પામી શકી હશે? આઈ ડાઉટ! અને આપણે પણ કહી શકીએ: ‘Who knows his own?’ એવું ક્યાંક વાંચ્યું છે. કોઈકે મહાત્મા ટોલ્સટોયને પ્રશ્ન પૂછ્યો-નારી અંગે સ્તો? એમનો જવાબ હતો: ‘હું કોફિનમાં પૂરાઈશ ત્યારે જવાબ આપીશ.’ મહિરત્નમાલાનો પ્રશ્ન છે: ‘જ્ઞાતું ન શક્યં ચ કિમસ્તિ સર્વ.’ મતલબ કે સૌ કોઈથી જાણી શકવું અશક્ય અને અસંભવિત છે તે શું? તો જવાબ છે: ‘યોષિન્મનો’ ને વિશેષમાં ‘યચ્ચરિતં તદીયમ્’ મતલબ કે સ્ત્રીનું મન અને તેનું ચરિત્ર જાણવું સર્વ કોઈને માટે અશક્ય છે.

આ વિશ્વને ટકાવનારું કોઈ તત્ત્વ હોય તો તે વિશ્વાસ છે. વિશ્વાસઘાતીની ભર્ત્સના કરતું નાટ્યસમ્રાટ શેક્સપિયરનું એક પાત્ર બોલે છે: ‘યુ ટૂ બ્રુટસ!’ વિશ્વાસઘાત જેવું જઘન્ય અન્ય કોઈ પાપ નથી. ભીરુ-ચંચલ પ્રકૃતિનું એ સંતાન છે. ‘ફેઈલટી! ધાઈ નેઈમ ઈસ વુમન.’ લગભગ આ જ ભાવની પ્રશ્નોત્તરી અહીં જોવા મળે છે. પ્રશ્ન છે: ‘વિશ્વાસપાત્રં ન કિમસ્તિ?’ ઉત્તર છે, ‘નારી.’

વિશ્વનો પ્રત્યેક જીવ સુખ ઇચ્છે ને દુઃખથી દૂર રહેવા માગે છે. આપણને તો દુઃખનો વિચાર પણ દુઃખ થઈ પડતો હોય છે. જ્યારે આ પ્રશ્નોત્તરીમાં તો સુખને ત્યજવાની વાત આવે છે. પ્રશ્ન છે: ‘તાજ્યં સુખમ્ કિં?’...કોનું સુખ ત્યજવા યોગ્ય? ઉત્તર છે, ‘સ્ત્રિયમેવ.’...એટલું જ નહીં પણ સમ્યગ્ મતલબ કે સર્વ પ્રકારનું... સર્વ પ્રકારથી.

રાણી પિંગલાએ, ભર્તૃહરિને પણ-રાજવી કવિને સંસારની ભેખડે એવો ભીડાવી-ભટકાવી દીધો કે દ્વિધાવૃત્તિથી ગાવું પડ્યું:

‘ન જાને સંસાર કિમ વિષમયં? કિમૂતમય?

‘આ સંસાર વિષમય છે કે અમૃત-મય? ન-જાને, હું જાણતો નથી. આવડો મોટો અનુભવાર્થી આવું વિધાન કરે તો પછી આપણું તો શું ગજું? ‘મહિરત્નમાલા’નો પ્રશ્ન છે:-

કિન્તદિષં ભાતિ સુધોપમં?...મતલબ કે એવું કયું વિષ છે જે

અમૃત સમાન જણાય છે? જવાબ છે: ‘સ્ત્રી’...મતલબ કે સ્ત્રી અમૃતમય-વિષ છે. ઉપરથી અમૃત, અંદરથી વિષ. આમ, ‘નારી તું નારાયણી!’ એ જ ‘નારી નરકની ખાણ’ થઈ ગઈ.

અધ્યાત્મની યાત્રામાં, નારી-ભીત-સાધકોને નારી સંબંધે જે કહેવું હોય તે કહે પણ કવિવર રવિન્દ્રનાથને મતે તો ‘માણસોની સૃષ્ટિમાં નારી પુરાતન છે. નર સમાજમાં નારીને આદ્યશક્તિ કહી શકાય. એ તે શક્તિ છે જે જીવલોકમાં પ્રાણને વહન કરે છે, પ્રાણનું પોષણ કરે છે...માનવના સંસારને રચવાનું અને તેને બાંધી રાખવાનું આદિય બંધન આ જ છે. બધા સમાજના, બધી સભ્યતાના મૂળ પાયા રૂપ જે સંસાર તે આ છે. સંસારનું આ મૂળ બંધન ન હોત તો માણસ આકાર પ્રકાર વગરની વરાળની પેઠે વીખરાઈ જાત; સંહત થઈને ક્યાંય મિલનકેન્દ્ર સ્થાપી શકત નહિ. સમાજ બાંધવાનું આ પહેલું કામ સ્ત્રીઓનું છે...અને જે ચિંતકો-સર્જકો એને રહસ્યમયી કહે છે તેનો ખુલાસો કવિવર કરે છે: આદિ પ્રાણની સહજ પ્રવૃત્તિ નારીના સ્વભાવમાં રહેલી છે. એટલા માટે નારીના સ્વભાવને માણસે રહસ્યમય કહ્યો છે...ઘણીવાર અચાનક નારીના જીવનમાં આવેગનો જે ઉભરો જોવામાં આવે છે તે તર્કથી પર છે-તે પ્રયોજન પ્રમાણે વિધિપૂર્વક ખોદેલા જળાસય જેવો નથી, તે ઝરણા જેવો છે જેનું કારણ તેના અહૈતુક રહસ્યમાં રહેલું છે.’ નારીને ‘અમૃત-મય વિષ’ કહેનારાઓએ નથી કર્યું હોતું અમૃત-પાન કે વિષપાન’. નારીને નારાયણી-રત્નની ખાણ કહેનારાઓએ એના સેવાનિપુણ માધુર્યના ઐશ્વર્યને પ્રમાણ્યું હોય છે જ્યારે વિષપાન કરનારાઓએ કેવળ ચમારદૃષ્ટિએ એનો ઉપયોગ કર્યો હોય છે. ‘નારીને નારાયણી’ કે ‘નરકની ખાણ’ કહેનારા લગભગ બધા જ સ્મૃતિકારો, સમાજશાસ્ત્રીઓ, કથાકારો કે લલિત-લલિતેતર સાહિત્યકારો પુરુષો જ છે. ‘ભદ્રંભદ્ર’ના લેખક શ્રી રમણભાઈ નીલકંઠે, સમાજ સુધારાનું એક સુંદર નાટક લખ્યું છે- ‘રાઈનો પર્વત.’ તેમાં હળવાશથી તેમણે કહ્યું છે કે જો સ્મૃતિકાર કોઈ મહિલા હોત તો ‘સામ, દામ, ભેદ, દંડમાં એણે એક વધારાનો મુદ્દો ઉમેર્યો હોત: ‘અશ્રુપાત’. ‘અશ્રુપાત પાંચમો લખાત. શાસ્ત્રમાં નહીં.’ રમણભાઈએ ભલે હાસ્યકારની અદાથી, હળવાશથી લખ્યું બાકી પ્રબોધમૂર્તિ ગોવર્ધનરામે તો ‘સ્નેહમુદ્રા’માં નારી-જાતિના શુભેચ્છક વકીલ તરીકે લખ્યું છે:-

‘નરજાત સુખી હશે અહીં કદી મહાલતી સ્વચ્છંદથી,

પણ નારીને રોયા વિના નહિ કર્મમાં, બીજું ‘કંઈ’ અને રાષ્ટ્રકવિ મૈથિલીશરણ ગુપ્તની પેલી પ્રસિદ્ધ પંક્તિઓ પણ યાદ આવે છે:-

‘અબલા જીવન હય તુમ્હારી યહી કરુણ કહાની,

આંચલમેં હૈ દૂધ ઔર આંખોમેં પાની.’

મને એક વિચાર આવે છે: પુરુષોને બદલે જો મોટા ભાગની

મહિલાઓ સ્મૃતિકાર હોત તો તેમણે પુરુષજાત માટે શું લખ્યું હોત? સાહિત્ય વિશ્વમાં પુરુષદ્વેષિણી નારીઓ નથી એવું પણ એમણે નરાધમ પુરુષો માટે આટલી બધી ભર્ત્સના ને અંતિમ કોટિનું લખ્યું નથી. વિશ્વામિત્રનું પતન થાય છે એમની કામુકતાને પાપે. સ્નાન કરતી મહિલાઓ વ્યાસથી લજ્જિત થાય છે જ્યારે શુકદેવની ઉપસ્થિતિની નોંધ પણ લેતી નથી. નારી ઉપર બળાત્કાર કરનાર કિન્નરો કે કિશોરો નથી હોતા...નરકના કીડા પુરુષો હોય છે. પુરુષો પર બળાત્કાર કરનાર નારીઓ કેટલી? અધ્યાત્મની યાત્રા-સાધનામાં નિજી અલ્પતા-અધૂરપોને કારણે માયાની માયાને અતિક્રમવામાં નિષ્ફળ નિવડેલાઓ કેવળ સ્ત્રીને જ માયાવિની સમજી એની ભર્ત્સના કરે છે બાકી અક્ષય રસનો જ્ઞાનિ કવિ અખો કહે છે તે પ્રમાણે તો:-

‘ઝીણી મળ્યા તે છાની છરી, મીઠી થઈને મારે ખરી,

વળગી પછી અળગી નવ થાય, જ્ઞાની-પંડિતને માંઘથી ખાય.

વળી જો કોઈને જ્ઞાન ઉપજે તો જ્ઞાની થઈને ભેળી ભજે,

અખા જે હોય તજવા જોગ માયા તેનો જ કરાવે ભોગ!

હાથે કંકણ ને અરીસામાં જોનારને, મુખડા કયા દેખો દર્પનમેં? સિવાય બીજું કહી પણ શું શકાય?

આ લેખ લખાતો હતો ને મુંબઈથી એક બહેન શ્રીમતી મંજુલાબહેન મહેતા આવ્યાં. તેમણે આ લેખ વાંચ્યો. મેં એમનો પ્રતિભાવ જાણવા પૂછ્યું તો કહે: ‘મારે પુરુષો માટે કંઈ જ કહેવાનું નથી...કહેવા જેવું તમે કહી જ દીધું છે. પણ મારે તો અદ્યતન નારી માટે કહેવાનું છે. વર્ષોથી હું અમેરિકા રહું છું. નારીનું આર્થિક સ્વાતંત્ર્ય સિદ્ધ થતાં ને પુરુષપ્રધાન સમાજનું આધિપત્ય ઘટતાં, નારી પુરુષ-સમોવડ જ થઈ છે એમ નહીં પણ કેટલીક બાબતોમાં તો તે પુરુષથી આગળ નીકળી જવામાં ‘મને મહિલાજગતની પ્રગતિ-ઉન્નતિ જણાતી નથી પણ આ આગળ નીકળી જવામાં મને મહિલા જગતની પણ અધોગતિ જણાય છે. આપણી આર્થિકસંસ્કૃતિની કેટલીક સુષ્ટુ વાર્તાને અભરાઈએ ચઢાવી, પશ્ચિમના બાબરા ભૂત જેવા ભૌતિકવાદની વર્જ્ય વાતોને રવાડે ચઢી છે. ભૌતિકવાદના નકલી પ્રકાશમાં એ અંજાઈ ગઈ છે. આપણી તંદુરસ્ત પરંપરાને સમજ્યા વિના કેવળ વર્તમાનમાં જ મ્હાલતી ને રાયતી અદ્યતન નારી આજે તો ભાવિનો વિચાર જ કરતી નથી. આ સ્થિતિ નરકની ખાણથી પણ બદતર હશે-એવું મને લાગે છે.

આજથી અર્ધી સદી પૂર્વે અમેરિકાની એમ.બી.એ.ની ઉપાધિ મેળવનાર મારા પરમ મિત્ર શ્રી વિસુભાઈ પટેલે શ્રીમતી મંજુલાબહેનના વિધાનને સમર્થન આપતાં, દિન-પ્રતિદિન સ્વકેન્દ્રી બનતા જતા ત્યાંના જીવનની અને અકરાંતિયા ભોગવાદની વાત કરી. અઢાર અઢાર લાખ રૂપિયા આપીને અમેરિકા જનાર ત્રણ બહેનો

(ચોપન લાખ રૂપિયા)ની તેમણે કરુણ કથની સુણાવી મને કહે કે તમો ગુજરાતમાંથી સીતા-સાવિત્રી જેવી નહીં તો ગાંધીજીનાં કસ્તુરબા, દરબાર ગોપાલદાસના ભક્તિબા, કવિવર ન્હાનાલાલના માણેકબા, શ્રીમતી પુષ્પાબહેન મહેતા જેવી એકસો બહેનોની યાદી આપો. એમનો કહેવાનો આશય એ હતો કે નારી નરકની ખાણ નથી, બધી જ નારીઓ ખરાબ હોતી નથી પણ આજકાલ ભૌતિકવાદે માઝા મૂકી છે ને અદ્યતન નારી તેમાં અંજાઈ જાય છે-અમેરિકાના ડોલરિયા-સ્વર્ગમાં રહેલા નર્કને જોઈ શકતી નથી, બાકી નારી તો આદ્યશક્તિ છે. ધારે તો એ વિનાશ સર્જે, ધારે તો સ્વર્ગ રચે. નારી એની નારાયણી શક્તિને સમજે એ એકવીસમી સદીનો મોટો પડકાર છે.

દેવદાસીની પ્રથા ને દેહનો વેપાર કરવા માટે મજબૂર બનાવતી ધાર્મિક-સામાજિક-આર્થિક પરિસ્થિતિ માટે નારી-જગત જવાબદાર છે? પ્રબોધમૂર્તિ ગોવર્ધનરામે ‘સ્નેહમુદ્રા’માં લખ્યું:

‘નારીને રોયા વિના નહિ કર્મમાં બીજું કંઈ પણ.’ ‘સાધના’માં સાહિર લુધિયાનવીએ સમગ્ર નારી-જગતનો પુણ્યપ્રકોપ ને આકરો આકોશ પુરુષપ્રધાન સમાજરચના પરત્વે આવા આગ-ઝરતા શબ્દોમાં વ્યક્ત કર્યો છે:-

‘ઔરતને જનમ દિયા મદોં કો,
મદોંને ઉસે બાજાર દિયા;
જબ જી ચાહા મસલા ફૂલલા,
જબ જી ચાહા ધુત્કાર દિયા.’

આ જ સાહિર લુધિયાનવીને પતિ તરીકે પામવામાં નિષ્ફળ નિવડેલાં વિદ્રોહી કવયિત્રી સ્વ-અમૃતા પ્રીતમ, મહાભારતના કૌરવોનું દર્શન આજના માહોલમાં કરીને આકોશપૂર્વક પુકારી ઊઠે છે:-

‘આ જીન્દગીમાં પણ મેં એમને (કૌરવોને) ચોતરફ જોયા છે. નવી નવી ચોપાટ બિછાવતા; પણ મારું દર્દ એક સીમાને સ્પર્શી ગયું જ્યારે મેં જોયું કે સાહિત્યના નામે પણ તેઓ એક નવી ચાલ ચાલવા લાગ્યા છે.’ દ્રૌપદીનું રૂપ લઈ અમૃતા સ્ત્રીઓને ઉદ્બોધે છે. ‘ઊઠ, જાગ, તું જ તો તારું સ્વમાન સાચવીશ. ન સમાજ, ન ધર્મ, ન પતિ, ન પિતા તારી આબરૂનું લિલામ થતું અટકાવશે, હું જન્મ જન્મની દ્રૌપદી, હું પાંચ તત્ત્વની કાયા, હું પાંચ તત્ત્વને પરણી છું.’ આવી ખુમારી નારી-નિંદાની કબર બની રહેશે.

વડોદરાની અલકાપુરી સીનિયર સીટીજનશીપનાં પીઠ-પ્રૌઢ પ્રમુખ પ્રો. કોકિલાબહેન ચોકસીએ તો આ લેખ વાંચીને શંકાપ્રશ્ન કર્યો કે ખરેખર આ ‘મણિરત્નમાલા’ શંકરાચાર્ય-રચિત છે કે કોઈ અન્યની? મેં એમને ‘મણિરત્નમાલા’નો ૧૦મો ખંડ બતાવ્યો એટલે કહે: ‘આશ્ચર્ય તો એ વાતનું થાય છે કે શ્રીમદ્ શંકરાચાર્ય જેવા વિદ્વાન સંત, આચાર્યોનાય આચાર્ય સ્થિતપ્રજ્ઞ, કેમ ન રહી શક્યા?

બ્રહ્માંડમાં અંધકાર ને પ્રકાશ બંનેય છે ને બંનેય માટે છે તો એકનો જ અંધકાર કેમ જોઈ શક્યા? પુરુષપ્રધાન સમાજમાં આવું બધું જ શક્ય છે.’ નારીને પણ પુરુષોના આથીયે અધિક વિપરીત અનુભવ થયા હશે પણ નારીએ પુરુષની આટલી નિંદા કરી જાણી નથી! જીવનની કઈ અવસ્થાએ જગતને ને પુરુષને નારી વિના ચાલ્યું છે? અને નારીને જાણવાની વાત કરનાર પુરુષ પોતાની જાતને જાણી શક્યો છે? કાગડા બધે જ કાળા કહેવાને બદલે ઋજુ ભાષામાં કહ્યું તો કાળા ડિબાંગ આકાશમાં તારા બધા જ સરખા! ભર્તૃહરિને રાણી પિંગલાએ ભેખડે ભરાવ્યો તો તોરલે જસલને સંસાર તરાવી દીધો ને યશોધરાએ જગતને સિદ્ધાર્થ-બુદ્ધની ભેટ ધરી., નારી તો માળાના દોર જેવી છે જે મોતી-મણકાને એક સેરમાં રાખી શકે છે. રાજહંસની જેમ ક્ષીરનીરનો ભેદ પારખી ન શકનાર પુરુષો હોય એમાં નારીનો શો દોષ? શ્રીમતી મંજુલાબહેનન મહેતા અને શ્રી વિસુભાઈનો આકોશ અમુક અંશે સાચો છે પરંતુ તે તો બંને પક્ષ માટે છે. આ સમયમાં બંધન કોઈને ગમતું નથી, બંધની જુદી જુદી વ્યાખ્યાઓ કરી, પોતાને અનુકૂળ કરી, સમાજના માળખાને અસ્તવ્યસ્ત કરવાનો શિરસતો ચાલી રહ્યો છે ને આપણે લાચાર, મૂક પ્રેક્ષક બની રહ્યા છીએ; આમ છતાંયે ‘નારી રત્નની ખાણ’ ને ‘નારી તું નારાયણી’ કહેનારાઓ ઓછા આશ્વાસનરૂપ નથી જ.

પૂ. બાપુે કહ્યું છે: નારી ધારે તો જગતનો ઉદ્ધાર કરી શકે છે ને ધારે તો એનો સંહાર પણ કરી શકે છે. આપણે તો જગતના માતા-પિતા એવાં પાર્વતી-પરમેશ્વરને વંદન કરીને પુરુષ-પ્રકૃતિ બંનેયની ગરિમાને, એની યોગ્યાતને સ્વીકારીએ. * * *

રસિકભાઈ રણજિતભાઈ પટેલ, C/12, નવદીપ એપાર્ટમેન્ટ, સારણિ બંગલોની સામે, A-1, સ્કૂલ પાસે, મેમનગર, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૫૨.

મોબાઈલ : ૯૮૯૮૧૬૯૦૬૯.

પૂજ્ય સાધુ-સાધ્વીજી યોગ્ય જાહેરાત

પ. પૂ. આચાર્ય શ્રી ભદ્રગુપ્તસૂરીશ્વરજી દ્વારા લખાએલા અને શ્રી વિશ્વકલ્યાણ પ્રકાશન-મહેસાણા દ્વારા પૂર્વ પ્રકાશિત અને આચાર્યશ્રી કેલાસસાગરસૂરિ જ્ઞાનમંદિર, શ્રી મહાવીર જૈન આરાધના કેન્દ્ર, કોબા દ્વારા પુનઃ પ્રકાશિત શ્રી મહેસાણા ઉપનગર શ્વે. મૂ. પૂ. જૈન સંઘ-મહેસાણાના સૌજન્યથી જ્ઞાનસાગર તથા સમરાદિત્ય મહાકથા ભાગ ૧ થી ૩ સર્વ મળીને કુલ ચાર પુસ્તકો સાધુ-સાધ્વીજીને શ્રુત ભક્તિ સ્વરૂપે વિતરિત થનાર છે. આપશ્રીને જે પુસ્તકોની આવશ્યકતા હોય તે માટે નીચેના સરનામે પત્ર આપના સંપૂર્ણ સરનામા સાથે લખી મંગાવવા વિનંતી.

પુસ્તક મંગાવવાનું સરનામું:

વ્યવસ્થાપકશ્રી

આચાર્યશ્રી કેલાસસાગરસૂરિ જ્ઞાનમંદિર,

શ્રી મહાવીર જૈન આરાધના કેન્દ્ર,

કોબા-ગાંધીનગર-૩૮૨૦૦૭, ગુજરાત.

તા. ક. : ગૃહસ્થો માટે ઉચિત મૂલ્યથી આ પુસ્તકો ઉપલબ્ધ છે.

કોંગ્રેસ જીતી, હવે શું ?

□ કાકુલાલ છ. મહેતા

૧૫મી લોકસભાની ચૂંટણીનું પરિણામ શું આવશે એ વિષે સકારણ ચિંતા સહુને હતી જેમાં સમાન્ય પ્રજાજન જ નહિ પરંતુ મિડીયા ઉપરાંત બન્ને મુખ્ય રાષ્ટ્રીય પક્ષ અને બીજા બધા જ પક્ષોનો સમાવેશ થાય છે. કિંતુ પરિણામ અણધાર્યું જ આવ્યું. કોંગ્રેસ સબળ પક્ષ તરીકે ઊભરી આવ્યો. આ સફળતાનો યશ રાહુલને આપવામાં આવે છે એમાં કેટલુંક તથ્ય જરૂર છે પણ બીજા કેટલાક વિપરીત કારણો પણ છે એને તપાસીએ.

- સપા અને રાજદએ કોંગ્રેસ જેવી રાષ્ટ્રીય સંસ્થાને યુપી અને બિહારમાં નગણ્ય જેવી પરિસ્થિતિમાં મૂકી દેવાની ગણતરીએ સીટ વહેંચણીમાં જે શરમજનક ગણાય એવી મામુલી ઓફર કરવાની મુર્ખાઈ કરી તેના પરિણામે રાહુલને સ્વતંત્ર રીતે લડી લઈ કોંગ્રેસનું ગૌરવ જાળવી લેવાની તક ઊભી કરી આપી. પરિણામે મુસ્લિમ મતનું વિભાજન સપા, બસપા અને કોંગ્રેસ વચ્ચે થયું. કોંગ્રેસને અંદાજ ૧૦% મતનો લાભ થયો.
- ચોથો મોરચો રચીને દગો રમીને સાથે હોવાનો દંભ પણ કર્યો. દુશ્મનના દુશ્મન સાથે હાથ મિલાવીને ખેલ ખેલતા પણ ન આવડ્યું.
- ત્રીજા મોરચાએ પરસ્પરના અવિશ્વાસ છતાં અને સફળતાની શક્યતા અને સુચારુ રાજ્ય સંચાલનની તૈયારી વિના, ખેલદિલી વગર હાથ મિલાવ્યા એટલું જ નહિ પણ પળેપળે દરેક પક્ષ જાહેરમાં મંતવ્યો બદલતા રહ્યા.
- ત્રીજા મોરચાનું નેતૃત્વ લેનાર માર્ક્સીસ્ટોએ, પોતાનું સ્વતંત્ર સંખ્યાબળ કેટલું છે અને એમાં પણ અછત પડવાની ધારણા હોવા છતાં, નેતૃત્વ લેતા પહેલાં એ કેટલું અસ્વાભાવિક છે એનો પણ વિચાર ન કર્યો.
- ત્રીજા મોરચાના મહારથીઓને જ્યારે પોતાનામાં કે અંદરોઅંદર પણ વિશ્વાસ નહોતો ત્યારે પ્રજા એમના પર વિશ્વાસ કેમ મૂકે એ પણ ન વિચાર્યું.
- રાષ્ટ્રીય પણ મધ્યમ કદથી પણ નાના કે રાજ્ય કક્ષાના પક્ષના નેતાઓ પણ પોતાની ક્ષમતાનો, અનુભવનો વિચાર કર્યા વિના પોતાની જાતને વડાપ્રધાન બનવા લાયક જાહેર કરવા લાગ્યા. ભૂલી ગયા કે ‘બડે બડાઈ નવ કરે, બડે ન બોલે બોલ, હીરા મુખસે ના કહે લાખ હમારો મોલ.’
- મુંબઈમાં શિવસેના અને મનસે વચ્ચે વહેંચાયેલા મતે કોંગ્રેસને લાભ કરી આપ્યો.
- ૨૦૦૪ની ચૂંટણીમાં ૬ રાષ્ટ્રીય પક્ષો અને ૩૬ સ્ટેટ પક્ષો સહિત

કુલ ૨૧૫ પક્ષોએ ભાગ લીધેલો તેની સામે આ વખતે સાત રાષ્ટ્રીય પક્ષો અને ચાલીશ સ્ટેટ પક્ષો ઉપરાંત ૮૮૦ માન્ય પણ રજીસ્ટર્ડ નહિ એવા મળીને કુલ ૧૦૨૭ પક્ષોએ ભાગ લીધેલો જેને કારણે મતનું વિભાજન પ્રમાણ વધી જવાનો લાભ કોંગ્રેસને મળ્યો.

આમ કોંગ્રેસ જીતી છે પ્રજાના નકારાત્મક મતથી. ખરાબમાંથી જે પક્ષ ઓછો ખરાબ લાગ્યો તેને મત આપ્યો છે, આપવો પડ્યો છે બીજા સારા વિકલ્પના અભાવે અને વિશાળ પ્રમાણમાં મતવિભાજનને કારણે. આ દૃષ્ટિએ કોંગ્રેસની ઐતિહાસિક જીત થઈ છે કે મતદાતાનો જબ્બર આદેશ મળ્યો છે એવો દાવો માન્ય થઈ શકે નહિ. કોંગ્રેસને ૩૮% જેટલી સીટ મળી છે. ચૂંટણી પૂર્વના યુપીએના જોડાણને પણ ૪૮% સીટ મળી છે. ઐતિહાસિક જીત કે મતદાતાના જબ્બર જનઆદેશની વાત એક ભ્રમ છે, એક અતિશયોક્તિ અને મિડીઆ પ્રચારનો અતિરેક જ છે એમ માનવું રહ્યું અને છતાં કોંગ્રેસ નાના નાના પક્ષોના જબ્બર દબાણમાંથી બહાર આવી છે તે એક શુભ ચિન્હનો સ્વીકાર કરવો રહ્યો. પરંતુ દબાણથી સ્વતંત્ર નથી જ. સાથી પક્ષોના જબ્બર દબાણનીચે જ નહિ પણ બહારથી બીનશરત ટેકો આપનાર પણ હકીકતમાં હાર્યા પછી ‘ભૂતની ચોટલી’ પકડી રાખીને પોતપોતાનો સ્વાર્થ સાધી મોકો મળ્યે સોગંદી મારવાની રાહ જોતા રહેશે. કોંગ્રેસ પણ જાણે છે એટલે સપા, રાજદ સાથે જૂના સાથી તરીકે કહીને મીઠો સંબંધ જાળવી રાખે છે. સપા, રાજદ અને બસપાનો બીનશરત ટેકો એમની સામેના કોર્ટ કેસોમાં એમને રાહત આપશે.

આ વખતની ચૂંટણીમાં ૫૪૩ સીટ માટે ૮૦૭૦ ઉમેદવાર ઊભા રહ્યા એટલે એક સીટ માટે સરેરાશ ૧૪.૮૬% ઉમેદવારે ભાગ લીધો. ૧૦૨૭ પક્ષોમાંથી આ વેળો ૩૮ પક્ષોના ૫૪૩ સભ્યો ચૂંટાયા છે જેમાં ઓછામાં ઓછો એક સભ્ય દરેક પક્ષમાંથી ચૂંટાયો છે. બીજી રીતે વિચારીએ તો ૧૦૨૭ પક્ષોમાંથી ૮૮૮ પક્ષો ખાતું ખોલાવવામાં નિષ્ફળ રહેલ છે. બધા જ નહિ તો પણ મોટા ભાગના ઉમેદવારોએ અનામત ગુમાવી છે. આ પણ એક આવકારદાયક પરિણામ છે. એથી આવતી ચૂંટણીમાં ઉમેદવારો ઓછા હશે અને ખર્ચ અને કાર્યભાર ઓછો થશે એમ માની શકાય. પ્રશ્ન એ છે કે આટલી બધી વ્યક્તિઓ ચૂંટણીમાં શા માટે ઝંપલાવે છે? એક કારણ એ જણાય છે કે બે મુખ્ય રાષ્ટ્રીય પક્ષમાં લોકશાહી તંત્રનો અભાવ છે. જે સત્તા ઉપર છે એમને સત્તા છોડવી નથી કારણ કે સત્તા એ પૈસા બનાવવાનું સાધન છે. ૨૦૦૪માં ચૂંટાયેલા ઉમેદવારોએ

૨૦૦૮ની લોકસભાની ઉમેદવારી કરતી વેળાએ જે મિલ્કતની જાહેરાત કરી છે તે બતાવે છે કે પાંચ વર્ષમાં એમની મિલ્કતમાં ૧૦૦% થી ૮૦૦% કે એથી પણ વધુ વધારો થયો છે. આમ જોઈએ તો પક્ષોમાં લોકશાહી તંત્રના અભાવનું કારણ ઉમેદવારોની સત્તા જાળવી રાખવાની ભૂખ જણાય છે. એજ કારણે પક્ષમાં જેમને તક મળતી નથી કાં તો પોતાનો પક્ષ રચે છે કે પછી કોઈ પક્ષ સાથે જોડાઈને કે સ્વતંત્ર ઉમેદવાર તરીકે ચૂંટણી લડે છે; પણ ધ્યેય સેવાનું નહિ બલ્કે પૈસા બનાવવાનું અને એમાંથી ઉપસ્થિત થતા બીજા લાભો ઊઠાવવાનું જ રહે છે. બીજું વરવું કારણ એ કે ગમે તેવો મોટો કે હીન ગુનો કર્યો હોય તો પક્ષમાં જોડાવાથી તરત જ અને વર્ષો સુધી કદાચ કાયમ માટે રાહત મળી જાય છે. કોઈ આંચ આવતી નથી.

એક વિશ્લેષણ એવું છે કે ૨૦૦૪ની સરખામણીમાં કાંગ્રેસે આ વખતે અંદાજ ૨% જ વધારાના મત મેળવ્યા છે. બે મુખ્ય રાષ્ટ્રીય પક્ષો મળીને લગભગ ૪૮% મત મેળવે છે અને એમની વચ્ચેના વૈમનસ્યને લીધે કોઈ પક્ષને ૩૦-૩૫% થી વધારે મત મળતા નથી. મતાધિકારનો ઉપયોગ ૬૦% થી વધુ હોતો નથી એટલે ૩૫% જેટલા મત મેળવનાર પક્ષ પણ અંતે તો અંદાજ ૨૧% પ્રજાનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવે છે. ભાગ્યમાં તમે માનો યા ન માનો, એમ નથી લાગતું કે ખુદ કાંગ્રેસને પણ અનઅપેક્ષિત એવું પરિણામ આવ્યું છે એ એક કુદરતની મહામૂલી ભેટ છે? હું મહામૂલી ભેટ કહું છું કેમકે આ જે તક મળી છે એનો કેટલો સદુપયોગ કરીને એ આગળ વધે છે એના ઉપર ભવિષ્યનો આધાર છે.

૧૭મી મેના પરિણામ આવ્યું અને ૧૮મે મેના રોજ સ્ટોક એક્સચેન્જમાં ૨૧૧૧ પોઈન્ટનો ઊછાળો આવ્યો અને ટ્રેડિંગ તે દિવસ પૂરતું બંધ કરવું પડ્યું. ઉદ્યોગપતિઓ અને સુખી સમાજે આ ઊછાળાને આવકાર્યો. પણ એવો વિશ્વાસ સામાન્ય વર્ગમાં અને વિશેષે ગરીબ વર્ગમાં જણાતો નથી. આ એક ગંભીર વિચારણાનો મુદ્દો છે. પ્રજાના મોટા ભાગની અપેક્ષા વિષે વિચારીએ.

ગરીબી : ઉદ્યોગોનો વિકાસ થયો છે. પ્રચૂર ધનસંપત્તિ પ્રદર્શિત થઈ રહી છે. ઉદ્યોગના વિકાસનો કોઈ વિરોધ નથી પરંતુ ધનવાન અને ગરીબ વચ્ચેની જે ખાઈ વધી રહી છે તેના ઉકેલનો કોઈ ઠોસ પ્રસ્તાવ નજરે ચડતો નથી. ઉદ્યોગના વિકાસમાં ગરીબી દૂર થશે એવો ખ્યાલ ખોટો છે. ૩૫ કરોડ જેટલી વસ્તી જ્યારે ભૂખમરાનીચે જીવતી હોય ત્યારે વિકાસના ફળો ધીમે ધીમે ઝમીને વંચિત વર્ગ સુધી પહોંચશે એમ માનીને ચલાવી લઈ ન શકાય. આર્થિક રીતે સુખી છે તેને સરકારનો સહારો ન મળે તો પણ એમનો માર્ગ શોધી લેશે અને કદાચ નુકશાની પણ ભોગવવી પડે તો પણ એમની ટકી રહેવાની શક્તિ છે. ગરીબો માટે તો મૃત્યુનો જ સહારો છે.

કલ્પના કરો કે ગરીબ અને અજ્ઞાન બધા જ ગ્રેજ્યુએટ થઈ ગયા છે. શું ઉદ્યોગો આ બધાને નોકરી આપી શકશે? ઉદ્યોગનો પહેલો આશય તો એ હોય છે કે ઓછામાં ઓછા માણસોથી કામ ચલાવવું. કલ્પના છોડીએ, આવતા પાંચ વર્ષમાં કેટલા ગ્રેજ્યુએટ બહાર આવશે? એમને બધાને શહેરમાં નોકરી મળશે? આઉટ ઓફ બોક્સ થિંકિંગની જરૂરત છે.

સંરક્ષણ : ચારે તરફથી આતંકવાદ, નક્સલવાદ અને કાયદા કાનૂનના અભાવથી આપણને કોણ બચાવશે? આતંકવાદના બહારથી રચાતા કાવતરાનો તો અણચિંતવતો સામનો કરવો પડે પણ દેશમાંથી જ મળી રહેતા છૂપા સહારાને સિક્યુલારિઝમના ઠેકેદારો પહોંચી વળવાની હિંમત દાખવશે ખરા? નક્સલવાદ એ આતંકવાદથી કાંઈક નિરાળો પ્રશ્ન છે. નક્સલવાદ ગરીબોને થતાં અન્યાય અને શોષણને કારણે ઊભો થયો છે અને એને એ દૃષ્ટિએ ન નિહાળતા કેવળ કાયદો અને ન્યાયનો પ્રશ્ન સમજી લેવાને કારણે એનો સતત ફેલાવો થઈ રહ્યો છે. સરકારની દૃષ્ટિ બદલાશે?

શિક્ષણ : ઉચ્ચ શિક્ષણનું આર્થિક પાસું એટલું મોંઘું થઈ ગયું છે કે પ્રજાના ભાગ્યે જ બે ટકા એનો લાભ ઊઠાવી શકે તેમ છે. સરકારી શાળાઓની વાત ન કરીએ એટલું જ બસ છે. સેવાભાવી સંસ્થાઓ શિક્ષણ અને સ્વાસ્થ્યના ક્ષેત્રે સસ્તું અને ચારિત્ર ઘડતર કરે એવું શિક્ષણ આપે છે તેને સરકાર પ્રોત્સાહન આપે તો ઘણું સારું પરિણામ આવી શકે તેમ છે. સત્તાભૂખી સરકાર માની લીધેલા અધિકાર છોડવા તૈયાર થશે?

સ્વાસ્થ્ય સેવા : શિક્ષણ બાબતની ઉપરની વાત સ્વાસ્થ્ય સેવાને પણ એટલી જ લાગુ પડે છે.

કાયદો અને ન્યાય : ન્યાયની પદ્ધતિ એટલી વિલંબી અને ખર્ચાળ બની ગઈ છે કે સામાન્ય વ્યક્તિને એમાં વિશ્વાસ જ નથી રહ્યો. સંજોગોવશાત્ કોર્ટમાં જવું પડે છે તો મુંઝાઈને મરી જવા જેવી હાલત થાય છે. બ્રિટિશ સરકારે ઘડેલા કાયદા કાનૂન તો આપણા ઉપર રાજ કરવા માટે ઘડેલા. આઝાદીના છ દાયકા પછી પણ આપણે એજ કાયદાઓનું પાલન કરીએ છીએ અને એ રીતે આપણી માનસિક અને બૌદ્ધિક ગુલામીનું પ્રદર્શન કરી રહ્યા છીએ એમ નથી લાગતું? સરકારે માજી ચીફ જસ્ટિસ ઓફ ઇન્ડિયાના વડપણ હેઠળ એક કમિશન કાયદાઓની ફેરતપાસણી માટે નીમેલું. મોટા ખર્ચે અને લાંબા સમયગાળે તૈયાર કરેલો ચાર વોલ્યુમનો અંદાજે ચાર હજાર પાનાનો રીપોર્ટ આપેલો તે બીજા અનેક રીપોર્ટોની જેમ છાજલી ઉપર ધૂળ ખાય છે. આમાં જેટલા કાયદા સમયાંતરે નિરર્થક બની ગયા છે તેને દૂર કરવા ઉપરાંત જે સુધારા કરવાની જરૂરત છે તેના કારણો સહિત શું ફેરફાર કરવા એ પણ સુચવેલું છે. પરિણામ? શૂન્ય!!

શું બદલાયું? વિંટીમાંથી બુટી બની. હેમનું હેમજ રહ્યું. કોંગ્રેસ અને યુપીએ બન્ને માયનોરિટીમાં હતા, આજે પણ એમજ છે. વિરોધ પક્ષો સરકારની વિરોધમાં હતા, આજે પણ એમજ છે. દબાણ ત્યારે હતું આજે પણ છે અને રહેવાનું. રીત ભલે જૂદી હોય. આર્થિક કે દેશવિદેશ નીતિ જે હતી તેજ રહેવાની. ઘણું બદલાવા છતાં કાંઈ જ નથી બદલાયું.

મિત્રો, જે બદલાયું છે તે આ છે. મહેનત વગર અઢળક લક્ષ્મી સામેથી દોડીને મળવા આવે એવો વ્યાપાર એજ રાજકારણ. ચારિત્ર ઘડતરનું સાધન હતું જે શિક્ષણ તે બની ગયું કમાણીનું સાધન. કહેવત છે ‘ઉત્તમ ખેતી, મધ્યમ વ્યાપાર, કનિષ્ઠ નોકરી’ એ નોકરી સોનાની બેડી બનીને નવી પેઢીને ગુલામ બનાવી રહી છે. એક યંત્રના સંચા બનીને સવારથી સાંજ નહિ પણ રાત સુધી વિચાર-વિહોણું જીવન જીવવા લાચાર બનાવી રહી છે. જીવનની સાર્થકતા જેમાં સમાયેલી છે તે શિક્ષણની સાથે સ્વાસ્થ્ય જાળવવાની પ્રણાલી આજે રોગ અને હોસ્પિટલ દ્વારા દવાઓના અનેક પ્રકારના એનેલાયસિસ અને ઓપરેશનો દ્વારા વર્ષો વર્ષ વધતી જતી

કમાણીના સાધનો બની ચૂક્યા છે. કહેવાતા વૈજ્ઞાનિક દેશોના આંધળા અનુકરણને આપણે પ્રગતિના સોપાન સમજી રહ્યા છીએ. બધા જ ક્ષેત્રોમાં જીવનનું કોઈ મહત્ત્વજ નથી રહ્યું. પૈસો, પૈસો, પૈસો અને પૈસો એ રાજકારણ તરફથી આપણને ભેટ છે. મરો ત્યાં સુધી દોડો અને દોડતા જ રહો પૈસા પાછળ. કહેવાતા કાળા નાણાંના સર્જનનું શિક્ષણ પણ આપણને આમાંથી જ પ્રાપ્ત થાય છે. સિદ્ધાંત વિહોણું રાજકારણ એટલે ભ્રષ્ટાચાર.

છેલ્લે એટલું જ કહેવું છે કે આપણા જીવનને અને આપણા વારસદારોને સરળ અને સુખી બનાવવાનું આપણે જાતે જ કરવાનું છે. કોઈ સરકાર એ કરી આપવાની નથી. રાજકારણે આપણા જીવન ફરતે ભરડો લીધો છે એમાંથી જાતે જ મુક્ત થવા પ્રયત્ન પણ આપણે જ કરવાનો છે, સ્વતંત્રતા જાતે જ મેળવવાની છે. શોષણ વગર કોઈ સત્તાધારી બન્યું નથી, બની શકે પણ નહિ. * * *

(વાચકોના પ્રતિભાવ આવકાર્ય)
૧૭૦૪, ગ્રીન રિડ્જ ટાવર-૨, ૧૨૦ લિંક રોડ, ચિકુવાડી, બોરીવલી (૫), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૮૨. ફોન : (૦૨૨) ૨૮૯૮૮૮૭૮.

ચાદરનો ચમત્કાર

□ હરજીવન થાનકી

વણકર કબીરની આખી જિંદગી આ ચાદર વણવામાં જ પસાર થઈ ગઈ. તેમણે હિંદુઓના તાણા અને મુસલમાનોના વાણાં વણીને એક સુંદર ચમત્કારિક ચાદર વણીને આપણને ભેટ આપી હતી.

તેને મેલી (Dirty) કોણે કરી? શા માટે કરી? એ વિષે વિચારવાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે! આ રાજકારણ (Politics) કઈ બલાનું નામ છે? કબીરજીની ચમત્કારિક ચાદરને મારા નમસ્કાર!

આપણાં ભક્ત કવિ, હરિ ઓમ શરણ ગાય છે:

મૈલી ચાદર ઓઢકે કૈસે, દાર તુમ્હારે આગિ...!

હે પરમેશ્વર! મૈં, મન હિ મન શરમાગિ...!!

આ આપણી જીવન ચાદરને મેલી કરનારા પરિબળોને ઓળખવા-પારખવા રહ્યાં, કે જે આપણને શરમાવી રહ્યાં છે.

તુંને મુઝકો જગમેં ભેજ, નિર્મળ દેહ લેકર આયા,

આકર કે સંસાર મેં મૈને, ઈસકો દાગ લગાયા.

જનમ જનમ કી મૈલી ચાદર, કૈસે દાગ છુપાગિ...!

ગાયક, મન્નાડે ગાય છે:

‘લાગા ચૂનરી મેં દાગ, છૂપાગિ કૈસે...

ઘર જાઉં કૈસે...લાગા ચૂનરી મેં દાગ’

આ ડાઘમાં જ આપણાં સૌની કથા અને વ્યથા છુપાયેલી છે.

કબીરજીએ, ‘જ્યોંકી ત્યોં ઘર દીની ચદરિયાં’ની વાત કરી છે. જીવન દરમ્યાન કુદરતે આપણને સૌને ઓઢવા માટે જે ચાદર બક્ષી છે, તેમાં ડાઘ ના પડે તેની સાવચેતી આપણે રાખવાની છે! રાખીએ છીએ? ના. ગફલતમાં રહી જઈએ છીએ! જેનું પરિણામ સત્તા લાલસા, સંપત્તિનો પ્રભાવ અને

કીર્તિના કામણમાં અનુભવાઈ રહ્યું છે. ચાદર મેલી થતી રહી છે.

જીવનની બાજી જીતને બદલે હાર તરફ ધકેલાઈ રહી છે. છેવટની કડીમાં હરિ ઓમ શરણ ગાય છે:

હે હરિહર! મૈં હાર કે આયા...

અબ ક્યા હાર ચઢાગિ...

મૈલી ચાદર ઓઢકે કૈસે, દાર તુમ્હારે આગિ...

કબીરજીની આ ચમત્કારિક ચાદરને ડાઘ ના લાગે, તેનો ઉપાય પણ હાથવગો છે જ. જરૂર છે માત્ર તેને અજમાવવાની.

કબીરજી કહે છે:

કબીરા, તેરી ઝોંપડી, ગલકટિયન કે પાસ,

જો કરેગા સો ભરેગા, તું ક્યો ભયો ઉદાસ!

આપણે સૌ ઉદાસ શા માટે થઈ ગયા? આપણે આપણી તૂટીફૂટી ઝૂંપડીમાં સલામત કેમ ના રહી શક્યા? આપણે સૌ દેખાદેખી, ઈર્ષા અને હરીફાઈમાં ફસાઈ ગયા! પરિણામે પેલી ચાદર મેલી થતી રહી, થતી ગઈ, તે એટલે સુધી કે આપણે સૌ કુદરતને ભૂલી ગયા. થાકીને હારી ગયા અને ‘હાર’ ચઢાવવાની લાયકાત ગુમાવી બેઠાં.

કર્મો કોઈને છોડતાં નથી, ભલભલા ચમરબંધીને પણ નહીં! કર્મનાં ફળ ભોગવવાં જ પડે છે. યુવાની એક સંભાળવા જેવી શારીરિક અવસ્થા છે. ચારિત્ર્યની માવજત તે દરમ્યાન થતી રહેવી જોઈએ. Character પાસે Wealth કે Health ની કોઈ વિસાત નથી. બહેનોની ચૂંદડી અને ભાઈઓની ચાદર સલામત રહે એ જ અવ્યર્થના...!

* * *

સીતારામ નગર, પોરબંદર.

ઝળહળતી જીવનજ્યોતથી મનાવ્યો મૃત્યુમહોત્સવ

□ હર્ષદ દોશી

મધ્યમ વર્ગના કુટુંબમાં ઉછરેલા રેન્ડી પાઉશ અમેરિકાની પ્રખ્યાત કાર્નેગી મેલન યુનિવર્સિટી, પિટ્સબર્ગમાં કૉમ્પ્યુટર સાયન્સના પ્રોફેસર હતા. વર્ચ્યુઅલ રિઆલિટી તેમનો ખાસ વિષય હતો. આ નવી ટેકનોલોજી ઉપર તેમણે પાયાનું સંશોધન કર્યું હતું. જેના પરિણામે વોલ્ટ ડિઝની જેવી અનેક કંપનીઓના રોમાંચક અને અદ્ભુત કાર્યક્રમો અસ્તિત્વમાં આવ્યા છે. પોતાની ઝળહળતી કારકિર્દીમાં તેમને ભવ્ય સફળતા અને પ્રખ્યાતિ સાથે આર્થિક લાભ પણ મળ્યા હતા.

૪૭ વર્ષના રેન્ડી પાઉશને જુલાઈ ૨૦૦૭માં જાણ થઈ કે તેમને લિવરનું કેન્સર છે. તેમના લિવરમાં ૧૦ જીવલેણ ગાંઠ હતી. ડૉક્ટરોનો અભિપ્રાય હતો કે તે હવે લગભગ ૬ મહિના બચશે.

અનેક સંઘર્ષમાંથી પસાર થયા પછી, કારકિર્દીની ટોચે પહોંચે ત્યાં માથે આભ તૂટી પડ્યું હોય તેવા સમાચારથી ગમે તેવો હિંમતવાન માણસ પણ ભાંગીને ભૂકો થઈ જાય. રેન્ડી પાઉશે કહ્યું, ‘હું નસીબદાર છું. હવે હું જાણું છું કે મારી કેટલી આવરદા બાકી છે. બચેલું જીવન અને સમયનું આયોજન કરવાની મને તક મળી છે. લાંબા જીવન કરતાં બીજા માટે જીવવું વધારે મહત્ત્વનું છે.’

મોટા ભાગના માણસો પુરેપૂરું જીવન વેડફી નાંખતા હોય છે, ત્યારે રેન્ડી પાઉશ ગંભીર જીવલેણ માંદગીમાં પણ જીવનની દરેક પળનો પૂરો ઉપયોગ કરવા માંગતા હતા.

રેન્ડી પાઉશ અત્યંત લાગણીશીલ અને કુટુંબને સમર્પિત પતિ અને ત્રણ બાળકોના પિતા હતા. જીવલેણ કેન્સરની જાણ થતાં તેમણે ચાર નિર્ણય લીધા. (૧) કાર્નેગી મેલનમાંથી નિવૃત્ત થવું, (૨) પત્ની, સગાં વર્જનિયા રહેતા હતા ત્યાં સ્થળાંતર કરવું, (૩) કેન્સર ઉપર શોધ કરી રહેલી કોઈ પણ પ્રયોગશાળા કે હોસ્પિટલને પોતાની ઉપર પ્રયોગ કરવાની છૂટ આપવી અને (૪) પોતાના સાથીઓ અને વિદ્યાર્થીઓને અલવિદા કહેવા માટે કાર્નેગી મેલનમાં એક પ્રવચન આપવું.

તેમના છેલ્લા બે નિર્ણય હિંમતભર્યા અને અસાધારણ હતા. તેમની પત્ની અને મિત્રો અવાક થઈ ગયા હતા.

કેમોથેરપી અત્યંત કષ્ટદાયક સારવાર છે. તેની આડ અસર એટલી પ્રબળ છે કે દરદી હતાશ થઈ જાય છે અને કંટાળીને થાકી જાય છે. તેમાં નવી શોધ, સારવાર અને ઔષધના પ્રયોગ માટે પોતાની જાતને સોંપી દેવી એ નર્ત્ય પાગલપણું લાગતું હતું.

ડૉક્ટરોએ તેમને ચેતવણી આપી કે પ્રયોગના ગંભીર પરિણામ પણ આવી શકે છે. કદાચ તાત્કાલિક મૃત્યુ પણ થઈ શકે છે.

આ ચેતવણી સામે રેન્ડી પાઉશે અસાધારણ નિર્ભયતા અને મક્કમતા બતાવ્યા. પોતાના સુખચેનની તેમને કોઈ ચિંતા હતી નહીં. કોઈ પણ રીતે બીજાને મદદરૂપ થવું તે તેનો જીવનમંત્ર હતો. જતાં જતાં પણ સમાજને ઉપયોગી થવામાં તેમને ખરો સંતોષ અને ખુશી થતા હતા. તેમણે બેઘડક પોતાની જાતને પ્રયોગ માટે સોંપી દીધી.

કાર્નેગી મેલનમાં વિદાય લઈ રહેલા મહત્ત્વના પ્રોફેસર છેલ્લું પ્રવચન-Last Lecture-આપે તેવી પરંપરા છે. પણ રેન્ડી પાઉશની પત્ની ‘જેઈ’ એ પ્રવચન આપવા સામે નારાજ હતી. આ પ્રકારના પ્રવચનની તૈયારીમાં ઘણો સમય લાગે છે અને શ્રમ પડે છે. જેઈને ભય હતો કે કેમોથેરપી, ડૉક્ટરો અને હોસ્પિટલની સતત મુલાકાત અને નબળાઈને કારણે રેન્ડી પાઉશનું શરીર તે શ્રમ સહન નહીં કરી શકે. વળી પ્રવચન માટે વર્જનિયાથી પિટ્સબર્ગની મુસાફરીની પણ શરીર ઉપર માઠી અસર પડે. જેઈની ઇચ્છા હતી કે રેન્ડી પાઉશ વધુમાં વધુ સમય કુટુંબ સાથે વિતાવે.

રેન્ડી પાઉશ પ્રવચન આપવાના નિર્ણયમાં અડગ હતા. તેમણે જેઈને સમજાવ્યું કે તે પોતે પૂરો સમય કુટુંબ સાથે ગાળવા ઇચ્છતા હતા. પણ, તેમના જીવન અને કારકિર્દીમાં અનેક મિત્રો, સાથીઓ અને વિદ્યાર્થીઓનો મોટો ફાળો હતો. જીવનના છેલ્લા દિવસોમાં તેમને આ છેલ્લા પ્રવચન દ્વારા ઋણ સ્વીકારનો, બધાને મળવાનો, પોતાના અનુભવ અને જીવનદૃષ્ટિ રજૂ કરવાનો અવસર મળતો હતો.

તેમની છેલ્લી દલીલ સૌથી વધારે સચોટ હતી: ‘આપણાં બાળકો અત્યારે નાના છે. મોટા થશે ત્યારે તેમને પિતાની કેવી યાદગીરી હશે? તેમને તો સાંભળેલી વાતનો જ આધાર મળશે. મારા પ્રવચનની સી. ડી. તેમને મારી જીવનયાત્રાનો વધારે સ્પષ્ટ ખ્યાલ આપશે. તું મારા માટે તેમને જે કંઈપણ જણાવીશ તેના કરતાં પણ વધારે ઉંડી અસર એ સી.ડી.ની થશે. બાળકો પોતાના પિતા કેવા હતા તે જાતે નિર્ણય લઈને સમજી શકશે.’

છેવટે તેમને પ્રવચન માટે જેઈની અનુમતિ મળી ગઈ.

યુનિવર્સિટીએ પ્રવચન માટે ૧૮ સપ્ટેમ્બર, ૨૦૦૭નો દિવસ નક્કી કર્યો. તે માટે રેન્ડી પાઉશે ૧૭ તારીખે પિટ્સબર્ગ પહોંચવું જોઈએ. તેમાં એક મોટી અડચણ ઊભી થઈ. ૧૭ તારીખે જેઈનો જન્મદિવસ હતો. પતિ-પત્ની બન્ને જાણતા હતા કે જન્મદિવસ સાથે ઉજવવાનો આ છેલ્લો અવસર હતો. એ સમયે જ રેન્ડી પાઉશ કુટુંબથી દૂર રહે તે જેઈ કોઈ પણ રીતે સ્વીકારવા તૈયાર ન હતી. બાળકોને સાથે લઈ જઈ શકાય તેમ ન હતું અને બાળકોને એકલા

મૂકીને જેઈ નીકળી શકે તે સંભવ ન હતું. છેવટે એ નક્કી કર્યું કે જેઈ ૧૮મી તારીખે વર્જનિયાથી નીકળી સીધી પ્રવચનના સ્થળે પહોંચે અને તે જ દિવસે પાછી ફરે. રેન્ડી પાઉશે મધ્યમ માર્ગથી આ વિટંબણાનું સમાધાન કર્યું.

રેન્ડી પાઉશના પ્રવચનનો વિષય હતો-‘બાળપણના સ્વપ્નની ખરેખરી સિદ્ધિ’ (‘Really Achieving Your Childhood Dreams’). આ પ્રવચન એટલું પ્રભાવશાળી, પ્રેરણાદાયી, ભાવભીનું અને હૃદયસ્પર્શી હતું કે શ્રોતાઓ મંત્રમુગ્ધ થઈ ગયા. એ પ્રવચનનો ચારે તરફ વાયુવેગે પ્રચાર થઈ ગયો. પ્રવચનની લોકપ્રિયતા અને ભવ્ય પ્રતિસાદને ધ્યાનમાં રાખીને તેમણે ‘‘Last Lecture’’ તરત જ પુસ્તકરૂપે બહાર પાડ્યું, જેમાં તેમણે જીવનના થોડા વધુ અનુભવોને આવરી લીધા. એ પ્રવચન અને પુસ્તકને આધારે અહીં તેમના અદ્ભુત વ્યક્તિત્વ અને જીવનદૃષ્ટિ ઉપર પ્રકાશ પાથર્યો છે.

તેમણે પ્રવચનની શરૂઆતમાં જ કહ્યું કે તેમને પોતાની બીમારીની કે સહાનુભૂતિની વાત નથી કરવી. તે ‘‘Last Lecture’’માં પોતાના બાળપણમાં જોયેલા સ્વપ્ન અને અભિલાષા, તે સાકાર કરવામાં આવેલા વિઘ્ન અને પોતાના પુરુષાર્થની વાત દ્વારા જીવન જીવવાની અને માણવાની ચાવી બતાવવા માંગતા હતા.

દરેક બાળક ભવિષ્યની મીઠી કલ્પનામાં રમતો હોય છે. રેન્ડી પાઉશે કહ્યું કે બાળપણમાં જોયેલા આ સ્વપ્ન ખરેખર સાકાર થયા કે નહીં તે મહત્ત્વનું નથી. પણ એ માટે તેમણે જે પ્રયાસ કર્યા અને તેમાંથી જે પાઠ શીખ્યા તેનું જીવનમાં મહત્ત્વ છે.

બાળપણમાં રેન્ડી પાઉશને ફૂટબોલના ખેલાડી થવાની હોંશ હતી. નવ વર્ષનો રેન્ડી ફૂટબોલની તાલીમ આપતી ક્લબમાં જોડાયો. પહેલે દિવસે તે જ્યારે ફૂટબોલના મેદાનમાં ગયો ત્યારે તેને આશ્ચર્ય થયું. તાલીમ આપનાર કોચ પાસે ફૂટબોલ જ ન હતો !

એક બાળકે કોચને પ્રશ્ન કર્યો, ‘અમે ફૂટબોલ વગર રમત કઈ રીતે શીખીશું ?’

આ અજાયબ કોચે સામો પ્રશ્ન કર્યો, ‘ફૂટબોલના મેદાનમાં કેટલા ખેલાડીઓ હોય છે ?’

‘બાવીસ.’ બાળકોએ જવાબ આપ્યો.

‘બાવીસમાંથી કેટલા ખેલાડી પાસે ફૂટબોલ હોય છે ?’

‘એક જ ખેલાડી પાસે.’ બાળકોએ ઉત્તર આપ્યો.

‘બરાબર. હવે તમે જવાબ આપો કે બાકીના ખેલાડીઓ ત્યારે શું કરે છે ?’

બાળખેલાડીઓ પાસે કોઈ ઉત્તર ન હતો.

કોચે સ્પષ્ટતા કરતાં કહ્યું કે ‘જેની પાસે ફૂટબોલ નથી એવા એકવીસ ખેલાડીઓ પણ રમત રમી રહ્યા છે. એ એકવીસ ખેલાડીઓ કેવી રીતે રમે છે એ હું તમને પહેલા શીખવીશ.’

રેન્ડી પાઉશે કહ્યું કે ‘આ વિચિત્ર, પણ અદ્ભુત કોચ પાસેથી મને જે શીખવા મળ્યું છે તે મારા જીવનના વિકાસનો પાયો છે. હું કોઈ ક્લબની ટીમનો પણ ખેલાડી નથી બની શક્યો. એ રીતે મારું બાળપણનું આ સ્વપ્ન સાકાર નથી થયું. પણ તેને મારી નિષ્ફળતા નથી ગણતો, કારણ કે ફૂટબોલના મેદાનમાંથી મને અનુભવના અમૂલ્ય પાઠ મળ્યા છે. કોઈ પણ વિષય કે પ્રશ્નના મૂળ સુધી પહોંચવાની ટેવ મને આ કોચ પાસેથી મળી છે.’ તેમણે ફરી ફરીને ભારપૂર્વક કહ્યું કે મજબૂત પાયાની કિંમત ક્યારે પણ ઓછી ન આંકવી.

કોઈ એક સમયે ફૂટબોલ એક જ ખેલાડી પાસે હોય છે, પણ બાકીના એકવીસ ખેલાડીઓ પણ મહત્ત્વના છે. તેઓ પણ રમત રમી રહ્યા છે. એક ખેલાડીમાં પણ કુશળતા ઓછી હોય તો તેની ટીમ હારી જાય. આ કોચ પાસેથી તેમને બાળપણમાં જ ચારિત્ર ઘડતર માટે અમૂલ્ય એવા ટીમવર્ક, ખેલદિલી, સાથ-સહકાર, ખંત અને ધીરજના પાઠ શીખવા મળ્યા.

એક અનુભવને ટાંકતાં તેમણે કહ્યું કે જ્યારે કોચ તેમની રમતથી નારાજ થતો ત્યારે આકરી સજા કરતો. આ સજાથી ઉદાસ થયેલા રેન્ડી પાઉશને કોચે એક સોનેરી શિખામણ આપી. ‘જ્યારે તારું પરિણામ ખરેખર ખરાબ હોય અને કોઈ ટીકા પણ ન કરે ત્યારે સમજવું કે કોઈને તારામાં જરા પણ રસ નથી કે આશા દેખાતી નથી.’ કોઈ આપણું ધ્યાન પણ ન દોરે અને આપણા તરફ ધ્યાન પણ ન આપે એ મોટી અવગણના છે, જે આકરી ટીકા કરતાં પણ વધુ ખરાબ છે.

રેન્ડી પાઉશે કહ્યું કે ‘આપણા ટીકાકાર આપણા સૌથી મોટા હિતેચ્છુ છે. આ સૂત્ર મારા જીવનમાં અંકાઈ ગયું છે.’

તેમનો અનુભવ હતો કે સારું શિક્ષણ અને તાલીમ પરોક્ષ રીતે પણ ઘણા જીવન ઉપયોગી પાઠ શીખવે છે. સાથીઓ અને વિદ્યાર્થીઓમાં ઉત્સાહ જગાડવાની ખૂબી તે ફૂટબોલના મેદાનમાં શીખ્યા હતા. ઉત્સાહ જાગે તો પહાડ જેવા કામ પણ સરળ થઈ જાય છે અને જવાબદારી પણ પ્રસન્નતાથી પાર પડે છે. તે યુનિવર્સિટીના અભ્યાસક્રમનું હંમેશા એ રીતે આયોજન કરતા કે વિદ્યાર્થીઓને પરોક્ષ રીતે બીજા વિષયોની જાણકારી સહજ રીતે મળી જતી. ગમત સાથે જ્ઞાન આપવાની કુશળતા તેમની અધ્યાપક તરીકેની સફળતા અને લોકપ્રિયતાનું રહસ્ય હતું.

તે આઠ વર્ષના હતા ત્યારે ડિઝનીલેન્ડ ફરવા ગયા હતા. ત્યાંના હેરત પમાડે તેવા મનોરંજનના કાર્યક્રમ જોઈને એટલી નાની ઉંમરે તેમને આવા કાર્યક્રમ બનાવવાના મનોરથ થયા.

ડિઝનીલેન્ડમાં આ જાતના કાર્યક્રમ ઘડનારાઓને ‘imagineer’ કહે છે. Imagination અને Engineer જોડીને આ શબ્દ બન્યો છે. રેન્ડી પાઉશને પણ ‘imagineer’ બનવાનું સ્વપ્ન હતું. આ સ્વપ્ન

સાકાર કરવામાં તેમને અનેક વિટંબણાઓ અને વિઘ્નનો સામનો કરવો પડ્યો હતો.

કાર્નેગી મેલન જેવી ટોચની અને પ્રખ્યાત યુનિવર્સિટીમાંથી કૉમ્પ્યુટર સાયન્સમાં Ph.D. કર્યા પછી રેન્ડી પાઉશે ડિઝનીલેન્ડમાં 'imagineer' ના કામ માટે અરજી કરી. રેન્ડી પાઉશ કલ્પનામાં ઊડી રહ્યા હતા. તે ધારતા હતા કે આવી માતબર યુનિવર્સિટીના Ph.D.ને ધારે ત્યાં કામ મળી જાય. ડિઝનીલેન્ડમાંથી નનૈયાનો પત્ર મળતાં તે નક્કર ધરા ઉપર આવી ગયા. તેમણે વજીર્નિયા યુનિવર્સિટી અને ત્યાર પછી કાર્નેગી મેલનમાં virtual reality ઉપર સંશોધન ચાલુ રાખ્યું અને તેમાં ઝડપી વિકાસ કર્યો. પણ તે પોતાના સ્વપ્નને ભૂલ્યા ન હતા.

જોન સ્નોડી virtual realityના પ્રખ્યાત નિષ્ણાત હતા અને ડિઝનીલેન્ડ સાથે જોડાયેલા હતા. રેન્ડી પાઉશે તેની સાથે કામ કરવાની તક ઊભી કરી. તે માટે રેન્ડી પાઉશને યુનિવર્સિટીની મંજૂરી મેળવવી જરૂરી હતી. તે એક વરિષ્ઠ અધિકારી પાસે ગયા. રેન્ડી પાઉશનો વિષય તદ્દન નવો અને વિકસી રહેલો હતો. તે વિષયના જાણકાર બહુ જ ઓછા હતા. આ અધિકારીએ રદિયો આપતાં કહ્યું કે 'તારો પ્રસ્તાવ કામનો છે તે કેમ ખબર પડે?'

રેન્ડી પાઉશ સરળતાથી હાર સ્વીકારે તેવા ન હતા. તેમણે બીજા વરિષ્ઠ અધિકારીનો સંપર્ક કર્યો. આ અધિકારીએ સહાનુભૂતિ સાથે કહ્યું, 'તારા વિષયની મારી પાસે કોઈ માહિતી નથી. નિર્ણય આપતાં પહેલા મારે વધુ વિગત મેળવવી પડશે. પરંતુ હું એટલું જાણું છું કે યુનિવર્સિટીના તેજસ્વી અધ્યાપકનો આ પ્રસ્તાવ છે.'

બન્ને અધિકારીઓએ એ જ વાત કહી કે તેઓ આ વિષયથી અપરિચિત હતા અને નિર્ણય લઈ શકતા ન હતા. એકનો ઉત્તર નકારાત્મક હતો અને બીજાનો પ્રતિભાવ પ્રોત્સાહક હતો. રેન્ડી પાઉશ કહે છે કે તેનું આ સ્વપ્ન સાકાર કરવામાં આડી ભીંત જેવું વિઘ્ન આવી ગયું હતું. છતાં તેમણે તેમાંથી પણ અમૂલ્ય અનુભવ મેળવ્યો.

અનેક વિઘ્ન પાર કરીને રેન્ડી પાઉશ છેવટે યુનિવર્સિટી પાસેથી અનુમતિ મેળવીને જ રહ્યા.

આ ઘટનાએ તેમને જીવનમાં સહકાર અને પ્રોત્સાહનનું મહત્વ સમજાવ્યું, જે તેમની સફળતાની ચાવી હતી. કોઈ પણ રીતે બીજાને ઉપયોગી થવાની તત્પરતાથી તેમણે અનેક અધિકારીઓ, સાથીદારો અને વિદ્યાર્થીઓના આદર અને પ્રેમ મેળવ્યા હતા અને ધાર્યું કામ પણ કરાવી શક્યા હતા.

જોન સ્નોડી સાથે તેમણે ડિઝનીલેન્ડના Imagineering વિભાગમાં પાયાનું કામ કર્યું. પરિણામે ત્યાં virtual reality આધારિત અદ્ભુત કાર્યક્રમો તૈયાર થયા. હવે ડિઝનીલેન્ડે તેમને કાયમી ધોરણે રોકવાની દરખાસ્ત આપી! પણ રેન્ડી પાઉશે તેનો

સવિનય ઈન્કાર કર્યો. હવે તે પોતાનું કાર્યક્ષેત્ર યુનિવર્સિટીમાં જ રાખવા માગતા હતા. છેવટે ડિઝનીલેન્ડના આગ્રહને વશ થઈ તેમણે અઠવાડિયામાં એક દિવસ સલાહકારની જવાબદારી સ્વીકારી. તોલિંગ ભીંત જેવા અનેક વિઘ્ન પાર કર્યા ત્યારે તેમનું બાળપણનું આ સ્વપ્ન સાકાર થયું!

જોન સ્નોડીએ તેમને એક મોટી શીખ આપી હતી. જ્યારે કોઈ વિઘ્ન આવે, અડચણ ઊભી થાય, કામ અટકતું લાગે ત્યારે કોઈ વ્યક્તિ ઉપર રોષ કે દ્વેષભાવ ન રાખતા ધીરજથી કામ લેવાની યુક્તિ તેણે સમજાવી. જોન સ્નોડીએ કહ્યું કે સામી વ્યક્તિ તને સમજી શકે તે માટે તેને પૂરતો સમય આપવો જોઈએ. ગમે તેવી વ્યક્તિ હોય, લાંબે ગાળે એ જરૂર ન્યાય આપશે. જો હેતુ શુદ્ધ અને પ્રમાણિક હોય તો પૂર્વગ્રહ, ઈર્ષા, અહં અને ગેરસમજૂતીથી ઊભા થયેલા અવરોધો આપણી નિષ્ઠાથી લાંબે ગાળે દૂર થશે જ.

રેન્ડી પાઉશે કહ્યું કે આ સોનેરી શિખામણ તેમણે જીવનમાં વણી લીધી હતી. 'બની શકે છે કે તમારે ઘણો લાંબો સમય રાહ જોવી પડે. કોઈ માણસ સદંતર દુષ્ટ નથી. દરેકમાં કંઈક સારું તત્વ હોય છે. ફક્ત રાહ જુઓ. તેનું શુભ તત્વ બહાર આવશે જ.'

રેન્ડી પાઉશ તેમના સાથીઓ પાસેથી માનવતા, સહિષ્ણુતા અને ધીરજના અમૂલ્ય પાઠ શીખ્યા હતા. તેમણે દરેક વ્યક્તિત્વમાં છૂપાયેલી કુશળતાને શોધી કાઢવાની સૂઝ હાંસલ કરી હતી. તેને દરેક મનુષ્યમાં રહેલા શુભ તત્વ ઉપર અખૂટ શ્રદ્ધા હતી. આ શ્રદ્ધા તેમના જીવનનું પ્રેરક બળ હતું. તે માનતા હતા કે માર્ગમાં ભીંત આડી આવે છે તે પણ કામની છે. એ ભીંત મોટી પરીક્ષા છે. જેને આગળ વધવાની અદમ્ય તમન્ના છે તેને એ ભીંત પાર કરવાનો ઉપાય મળશે જ. જેની નિષ્ઠા થોડી પણ ઓછી હશે તે ભીંત પાસેથી પાછો ફરશે.

એક સાથીએ જ્યારે તેમની સફળતાનું રહસ્ય પૂછ્યું ત્યારે રેન્ડી પાઉશે કહ્યું, 'કોઈ પણ શુક્રવારે રાતના દસ વાગ્યે મારી ઑફિસમાં મળો.' શનિવાર અને રવિવારની રજા આવે ત્યારે મોટા ભાગના માણસો શુક્રવારે સાંજના જ ઑફિસથી બહાર નીકળી જતા હોય છે ત્યારે તે મોડે સુધી કામ કરતા હતા. તે માનતા હતા કે 'તક' અને તૈયારીનો સંગમ થાય છે ત્યારે જ નસીબ ખૂલે છે.'

રેન્ડી પાઉશે હંમેશા ફળ કરતાં ફરજને વધુ મહત્વ આપ્યું હતું. તેમણે આ ભાષણમાં ભાર દઈને કહ્યું કે તમારી પૂરી શક્તિ કામમાં રેડો અને પરિણામ તમારા કર્મ ઉપર છોડી દો.

તે કાર્યક્ષમતા, સમયપાલન અને શ્રેષ્ઠતાના આગ્રહી હતા. સાથેસાથે આ આગ્રહ માનવતાથી મઢેલો હતો. કાર્નેગી મેલનમાં પોસ્ટ ગ્રેજ્યુએટ અને Ph.D. માં પ્રવેશનું ધોરણ ઘણું જ ઊંચું છે. તે માનતા હતા કે જ્ઞાનની સાથે લાગણીની ભિનાશ પણ જીવનમાં એટલી જ જરૂરી છે. તેમના પ્રયાસથી અનેક વિદ્યાર્થીઓને પ્રવેશ

મળ્યો હતો. રેન્ડી પાઉશે સંતોષથી જણાવ્યું કે આગળ જતા એ વિદ્યાર્થીઓ ઘણાં જ સફળ પુરવાર થયા હતા. કોઈના સ્વપ્નની સિદ્ધિમાં પોતે નિમિત્ત થયાની તેમને પારાવાર ખુશી હતી.

તેમને વિશ્વાસ હતો કે યુવકોને તેમના સ્વપ્ન સિદ્ધ કરવાની તક આપશે તો તેમની પૂરી શક્તિ ખીલી ઊઠશે. તેમણે પોતાના વિભાગના દ્વાર યુનિવર્સિટીના દરેક વિદ્યાર્થીઓ માટે ખોલી દીધા. તેમણે ૫૦ વિદ્યાર્થીઓને virtual reality ઉપર બેઝઠવાડિયા પોતાની કલ્પના પ્રમાણે કામ કરવાની તક આપી. virtual reality જેનો વિષય નથી એ વિદ્યાર્થીઓએ અવનવા પ્રયોગો કર્યા, જેનું અદ્ભૂત પરિણામ આવ્યું. આ પ્રયોગને કાયમી સ્વરૂપ આપીને તેમણે હજારો વિદ્યાર્થીઓની મનોકામના પૂરી કરી અને તેમના જીવન ઉત્સાહ અને ઉમંગથી ભરી દીધા. રેન્ડી પાઉશ કહે છે કે કોઈને તેના સ્વપ્ન પૂરા કરવાનો અવસર આપવાથી વધુ સંતોષકારક અને પ્રસન્નતાભર્યું બીજું કોઈ સત્કાર્ય નથી. વિદ્યાર્થીઓમાં સંપ અને સહયોગનો વિકાસ આ કાર્યક્રમની મોટી આડ પેદાશ હતી. ‘પ્રસન્નતાથી જીવો અને બીજાને મદદ કરો’ એ રેન્ડી પાઉશનો જીવનમંત્ર હતો.

આ કાર્યક્રમની સફળતાથી પ્રેરાઈને કાર્નેગી મેલને વિશ્વમાં પ્રથમ Entertainment Technology Centreની સ્થાપના કરી, જેને રેન્ડી પાઉશે છેવટ સુધી દોરવણી આપી.

રેન્ડી પાઉશ આધુનિક જ્ઞાનના વિસ્તારને ટેકો આપતા હતા. તેમના પ્રયત્નથી કાર્નેગી મેલને 3D graphicનો ‘Alice’ નામનો કૉમ્પ્યુટર પ્રોગ્રામ તૈયાર કર્યો. પોતાની મેળે સહેલાઈથી શીખી શકાય તેવો આ કાર્યક્રમ મફત ઉપલબ્ધ છે. લાખો યુવકોએ તેનો લાભ લીધો છે અને પોતાની શક્તિ અને સૂઝનો ક્રિયાત્મક ઉપયોગ કર્યો છે. આ કાર્યક્રમની એ ખૂબી છે કે Alice શીખતા શીખતા કૉમ્પ્યુટરની ‘જાવા’ ભાષા પણ આવડી જાય છે! આ તેનો મોટો પરોક્ષ લાભ છે.

ભાષણને અંતે તેમણે એક જાહેરાત કરી. ‘હું તમારે માટે એક આશ્ચર્ય રજૂ કરું છું.’

એ સાથે જ તેમના મિત્રો એક હાથગાડીમાં વિશાળ કેક લઈને સભાગૃહમાં હાજર થયા. આ કેક જોઈને તેમની પત્ની જેઈ પણ આશ્ચર્ય પામી. રેન્ડી પાઉશે જાહેર કર્યું કે ‘ગઈ કાલે મારી પત્નીનો જન્મ દિવસ હતો. તેનો જન્મ દિવસ ઉજવવાનો અમારે માટે આ છેલ્લો અવસર હતો. એટલે તે એકલા ન ઉજવતા તમને બધાને તેમાં હું સામેલ કરી રહ્યો છું.’

રેન્ડી પાઉશ જાહેરાત પૂરી કરે તે પહેલા જ જેઈ તપ્તા ઉપર દોડી ગઈ. રેન્ડી પાઉશે કેકનો એક ટુકડો જ્યારે જેઈને આપ્યો ત્યારે પૂરો સભાખંડ લાગણીના પૂરમાં ખેંચાઈ ગયો હતો. દરેકની

આંખમાં આંસુના બુંદ ચમકી રહ્યાં હતાં.

‘મારું આ પ્રવચન હકિકતમાં મારા ત્રણ બાળકો માટે છે.’ આ શબ્દો સાથે તેમણે તેમનું ‘છેલ્લું પ્રવચન’ પૂરું કર્યું.

શ્રોતાઓએ ઊભા થઈને ૮૦ સેકન્ડ સુધી સતત તાળીઓના ગડગડાટથી તેમનું અભિવાદન કર્યું.

ટાઈમ મેગેઝિને વર્ષ ૨૦૦૭ના સૌથી વધુ પ્રભાવશાળી ૧૦૦ વ્યક્તિઓમાં રેન્ડી પાઉશની ગણના કરી છે. ટાઈમ મેગેઝિને તેમને પ્રશ્ન કર્યો હતો કે તમારી શારીરિક અવસ્થા નાદુરસ્ત હોવા છતાં તમે કઈ રીતે આટલા ઉત્સાહથી પરિશ્રમ કરી શકો છો? રેન્ડી પાઉશે ઉત્તર આપ્યો, ‘પરિસ્થિતિની મર્યાદામાંથી પણ ઉત્તમ પરિણામ મેળવવું એ મારું જીવનધ્યેય છે.’

કેન્સરની જીવલેણ બિમારી અને પીડા હોવા છતાં રેન્ડી પાઉશનો ઉત્સાહ અણનમ હતો. તેમણે કહ્યું, ‘મોત સામે છે છતાં હું જીવન માણી રહ્યો છું. છેલ્લા દિવસ સુધી હું જીવનની મજા માણતો રહીશ.’ તેમને માટે મજા એટલે મોજમસ્તી નહીં પણ જીવનનું માધુર્ય હતું. ડૉક્ટરોની ૬ મહિનાની ધારણા સામે રેન્ડી પાઉશ ૧૨ મહિના જીવ્યા.

‘છેલ્લું પ્રવચન’ સામાન્ય માનવી કઈ રીતે સામાન્ય ઘટનાઓને પણ અસામાન્ય રીતે જીવનમાં વણીને અસામાન્ય જીવન જીવી જાય છે તેની ઝલક આપે છે. Last Lecture એટલું લોકપ્રિય થઈ ગયું કે U Tubeમાં એક કરોડની આસપાસ લોકોએ તેને જોયું અને સાંભળ્યું છે. તે પુસ્તકની પણ લાખો નકલ વેચાણી છે.

નિખાલસતા, વફાદારી, કૃતજ્ઞતા, કદરદાની, ભૂલનો સ્વીકાર, ટીકાઓનો પણ આદર, દરેકને મદદ માટે સદા તૈયાર અને બીજાના સ્વપ્નને સિદ્ધ કરવાની તત્પરતાથી રેન્ડી પાઉશનું જીવન ઝગમગતું હતું. તેમનામાં દરેક સંજોગોને હળવાશથી લેવાની અને માણવાની ગજબની કુનેહ હતી.

૨૦૦૮ની ૨૫ જુલાઈએ એક વીર સેનાનીની છટાથી તેમણે દેહ છોડ્યો.

રેન્ડી પાઉશે પૂરા આનંદ અને પ્રસન્નતાથી છલછલતું જીવન જીવી જાણ્યું હતું અને મોત આવ્યું ત્યારે તેને પડકારી પણ જાણ્યું હતું. કેન્સરની જીવલેણ બિમારીને પણ સમાજને મદદરૂપ થવાની તકમાં ફેરવી તેમણે મૃત્યુનો પણ મહોત્સવ ઉજવ્યો. પોતાના જવલંત ઉદાહરણથી તેમણે લાખો યુવકોના જીવનમાં ચેતનાની ચિનગારી પ્રગટાવી છે.

૩૨/બી, ચિત્તરંજન એવન્યૂ, કોલકાતા-૭૦૦ ૦૧૨.

Mobile : 09830564421.

શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ ફંડ રેઈઝિંગ અભિયાનમાં પ્રાપ્ત થયેલ અનુદાનની યાદી

આ યાદીમાં આપતું પૂણ્યશાળી નામ હોવું જ જોઈએ. એક સંસ્થાને સદ્ગત કરી અન્ય માનવ સેવા સંસ્થાને જીવનદાન આપો શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘ ૮૦માં વર્ષમાં પ્રવેશ કરે છે. આ સંસ્થાએ અત્યાર સુધી માનવ સેવા કરતી ગુજરાતના પછાત વિસ્તારની ૨૫ સંસ્થાઓને રૂ. ત્રણ કરોડ સુધીનું દાન પહોંચાડી એ સંસ્થાઓને પ્રગતિને પંથે ચઢાવી છે. પ્રત્યેક વર્ષે પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા દરમિયાન આ દાન યજ્ઞ અવિરત યોજાય છે અને દાતાઓના સહકારથી યોજાતો રહેશે જ. એટલે આ સંસ્થાને સદ્ગત કરશો તો માનવ સેવા કરતી અન્ય સંસ્થા પણ સદ્ગત થશે જ.

૮૦મા વર્ષ દરમિયાન ૮૦ લાખનું સ્થાયી ભંડોળ એકત્રિત કરવાનો અમારો લક્ષ્યાંક છે.

‘ભક્તિ યાત્રા’ કાર્યક્રમ અને ‘પ્રબુદ્ધ’ સ્મરણિકાના પ્રકાશન દ્વારા નીચે મુજબ રકમનો દાનનો પ્રવાહ આ સંસ્થા તરફ વહો છે. એ સર્વે પુણ્યશાળી દાતાને અમારા વંદન-અભિનંદન. આ સંસ્થાની અન્ય સેવા પ્રવૃત્તિથી આપ પરિચિત છો જ. એક શ્રી મુંબઈ જૈન યુવક સંઘના નામે મોકલવા વિનંતિ.

આપના તરફથી અનુદાન મળતા ૮૦-૬ સર્ટિફિકેટ આપને મોકલી શકાશે.

□ ફંડ રેઈઝિંગ કમિટિ અને શ્રી મું. જૈન યુવક સંઘની કાર્યવાહક સમિતિના સભ્યો

૧૧,૦૦,૦૦૦	મે. જવેલેક્સ ઈન્ડિયા પ્રા. લિ.	૧૧,૦૦૦	મે. વી. ગુણવંત એન્ડ કું.
	હસ્તે શ્રી પીયૂષભાઈ શાંતિલાલ કોઠારી	૧૧,૦૦૦	મે. ન્યૂટરીક ઈન્ફરમેટીક લી.
૨,૫૦,૦૦૦	શ્રી લાલજી વેલજી ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ (એન્કરવાલા)	૧૧,૦૦૦	શ્રીમતી રમાબેન વી. મહેતા
૨,૦૦,૦૦૦	મે. એશિઅન સ્ટાર કું. લી.	૧૦,૦૦૧	શ્રીમતી મીનલ વી. પટેલ
૨,૦૦,૦૦૦	શ્રી પ્રવિણભાઈ શાંતિલાલ કોઠારી	૧૦,૦૦૦	શ્રી લેલાણી ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
૨,૦૦,૦૦૦	શ્રી રોઝી બ્લુ ડાયમંડ	૧૦,૦૦૦	શ્રી એક સદ્ગૃહસ્થ
૨,૦૦,૦૦૦	મે. એચ. દિપક એન્ડ કું.	૧૦,૦૦૦	શ્રી યશોમતીબેન શાહ
૨,૦૦,૦૦૦	મે. ફાઈન જવેલરી લી.	૧૦,૦૦૦	શ્રી ઠાકોરલાલ કેશવલાલ મહેતા
૧,૨૧,૦૦૦	શ્રી ભણશાલી ટ્રસ્ટ	૧૦,૦૦૦	શ્રી કલાવતી હસમુખલાલ વોરા ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ
૧,૦૦,૦૦૦	શ્રી ઓનવર્ડ ફાઉન્ડેશન હસ્તે હરેશ મહેતા	૧૦,૦૦૦	શ્રી નીતિનભાઈ કાંતિલાલ સોનાવાલા
૧,૦૦,૦૦૦	મે. જયશ્રી એન્જિનિયરિંગ કું.	૧૦,૦૦૦	શ્રી રાજેન ચંદ્રકાંત શેઠ
૧,૦૦,૦૦૦	શ્રી બિપીનભાઈ કાનજીભાઈ જૈન	૮,૨૨૫	શ્રીમતી બિંદુ શ્રીકાંત શાહ
૧,૦૦,૦૦૦	શ્રી કાન્તિલાલ નારણદાસ શાહ (કે. એન. શાહ ચેરિ. ટ્રસ્ટ)	૮,૨૨૫	શ્રી શ્રીકાંત પ્રમોદચંદ્ર શાહ
૧,૦૦,૦૦૦	મે. મસ્કતી ઈનવેસ્ટમેન્ટ પ્રા. લિ.	૫,૮૦૦	શ્રીમતી નૈનાબેન બાબુલાલ યુનીલાલ ચોકસી પરિવાર
૫૧,૦૦૦	શ્રી રસિકલાલ લહેરચંદ શાહ	૫,૦૦૦	શ્રીમતી તારાબેન મોહનલાલ શાહ ચેરિ. ટ્રસ્ટ
૫૧,૦૦૦	શ્રી કમલાબેન ગંભીરચંદ શાહ ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ	૫,૦૦૦	શ્રી અનીશ શૈલેશ કોઠારી
૫૧,૧૧૧	શ્રીમતી સવિતાભાઈ નગીનદાસ ટ્રસ્ટ	૫,૦૦૦	શ્રીમતી ભારતીબેન દિલીપભાઈ શાહ
૫૦,૦૦૦	શ્રીમતી આશાબહેન હસમુખભાઈ	૫,૦૦૦	મે. એડવાન્સ ટેકનો ટાઈમ ઈન્ડસ્ટ્રીઝ
૫૦,૦૦૦	શ્રીમતી કંચનબેન શાહ	૫,૦૦૦	શ્રી સુશીલાબેન અને સેવંતીભાઈ કપાસી
૫૧,૦૦૦	શ્રી ગુણવંત ભાઈલાલ દોશી	૫,૦૦૦	શ્રી લીના વી. શાહ
૫૧,૦૦૦	શ્રીમતી ઉષાબેન પ્રવિણભાઈ શાહ	૫,૦૦૦	શ્રી શિવાનંદ મિશન
૨૫,૦૦૦	શ્રીમતી રમાબહેન જે. વોરા	૫,૦૦૦	શ્રી તરૂલતાબેન નાનજી શાહ
૨૫,૦૦૦	શ્રી અરૂણભાઈ ગાંધી	૫,૦૦૦	સ્વ. રમણીકલાલ પૂજાભાઈ પરીખ
૨૧,૦૦૦	મે. મિનલ જવેલર્સ		હસ્તે અતુલ પરીખ અને નીતિન પરીખ
૨૧,૦૦૦	શ્રીમતી નિર્મળા ચંદ્રકાંત શાહ	૫,૦૦૦	મે. કુસુમ ઈલેક્ટ્રીકલ એન્ડ એન્જિનિયરીંગ કું.
૨૧,૦૦૦	શ્રી જુગરાજ કાંતિલાલ એન્ડ કું.	૫,૦૦૦	મે. હેમા રૂપા જવેલ્સ
૨૧,૦૦૦	શ્રી મણીલાલ યુનીલાલ સોનાવાલા ટ્રસ્ટ	૫,૦૦૦	મે. મફતલાલ ભીખાચંદ ફાઉન્ડેશન
૧૫,૭૫૦	શ્રી પ્રમોદચંદ્ર સોમચંદ્ર શાહ પરિવાર	૩,૦૦૦	સ્વ. ગુણવંતીબેન રસિકલાલ શાહ
૧૫,૦૦૦	શ્રીમતી નીરૂબહેન સુબોધભાઈ શાહ	૩,૦૦૦	શ્રી રમણિકભાઈ ગોસલીયા
૧૫,૦૦૦	શ્રીમતી કુસુમબેન ભાઉ	૩,૦૦૦	શ્રી હીરજી વસનજી ગોસર
૧૫,૦૦૦	શ્રી અમીચંદ આર. શાહ	૧,૫૦૦	શ્રી દેવચંદ જી. શાહ
૧૫,૦૦૦	શ્રી ચીમનલાલ ચકુભાઈ માનવરાહત ટ્રસ્ટ	૧,૧૦૦	શ્રીમતી ગીરાબેન શાહ
૧૫,૦૦૦	શ્રી વિનોદ વસા એન્ડ કું.	૧,૦૦૧	શ્રી પ્રકાશ મોદી
૧૧,૧૧૧	મે. કોમ્પેસર પાર્ટસ કું.	૬,૦૦,૦૦૦	પ્રબુદ્ધ સ્મરણિકા દ્વારા પ્રાપ્ત

૪૩,૭૧,૮૨૪

જયભિખ્ખુ જીવનધારા : ૭

○ ડૉ. કુમારપાળ દેસાઈ

[ગુજરાતી સાહિત્યના લબ્ધપ્રતિષ્ઠ સર્જક જયભિખ્ખુના જન્મશતાબ્દીના વર્ષમાં એમના જીવનચરિત્રનું અહીં આલેખન કરીએ છીએ. વ્યક્તિના જીવનમાં એના બાળપણના પ્રસંગો ચિત્ર પર સ્થાયી પ્રભાવ પાડતા હોય છે. ત્રણસો જેટલાં નાનાં-મોટાં પુસ્તકોનું સર્જન કરનારા જયભિખ્ખુની બાલ્યાવસ્થા વિશેનું સાતમું પ્રકરણ.]

ભગવાનની મતિ મૂંઝાઈ જતી હશે ?

બાલ્ય સૃષ્ટિ ભલે સ્થિર અને સ્થાયી લાગતી હોય, પણ વ્યક્તિનું મનોજગત તો જીવનના આઘાત-પ્રત્યાઘાતો અનુભવતું અવિરત પરિવર્તન પામતું હોય છે. વ્યક્તિની આસપાસનો પરિવેશ પ્રત્યેક તબક્કે અને પ્રત્યેક અવસ્થાએ બદલાતો રહે છે. આજે એની સૃષ્ટિ સ્વજનોથી ભરેલી હોય, તો આવતી કાલે એની સૃષ્ટિમાં માત્ર પ્રિયજનો જ દૃષ્ટિગોચર થાય. એક સમયે એની સૃષ્ટિ પ્રકૃતિના રંગે રંગાયેલી હોય, તો બીજે કાળે એ મનોસૃષ્ટિ ઈશ્વરલીલાનો રહસ્યગર્ભ અનુભવ પામતી હોય. સંવેદનશીલ બાળક ભીખા ('જયભિખ્ખુ'નું હુલામણું નામ)ની સૃષ્ટિમાંય સતત પરિવર્તન આવતાં ગયાં અને એની સંવેદના પર એ ભાવો એક યા બીજી રીતે અંકિત થતા રહ્યા.

એક સમયે એની સૃષ્ટિ માતાના વિયોગ, માસી-મામીની માયા અને પિતાના હેતથી સભર હતી. પણ એ પછી સ્વજનોની માયા વીસરાઈ અને ગામની ધરતીની માયા લાગી. વરસોડા ગામની પ્રકૃતિ આ બાળકના ચિત્તમાં મહોરવા લાગી. એની સીમ, નિશાળ, ધર્મશાળા અને કોતરો એના જીવનની ચોપાસ વીંટળાઈ વળ્યાં. એમાં નિશાળના ગોઠિયા ગિરજાની દોસ્તી થતાં વળી નવો રંગ જાગ્યો. દોસ્તીએ ભીખાની દુનિયામાં કેટલાય નવા ખ્યાલો ને ભાવો જન્માવ્યા. આજ સુધી ઘરનાં સગાંઓ સાથે સંબંધ હતો, હવે કશી લોહીની સગાઈ નહીં ધરાવતા અન્ય જ્ઞાતિના ગોઠિયા સાથે સંબંધ બંધાયો. બ્રાહ્મણ-વાણિયાની દોસ્તી થઈ.

હિંમતબાજ ગિરજાનો સાથ ભીરુ ભીખાને ગોઠી ગયો. બંને દોસ્તો રામલીલા જોવા માટે વરસોડાથી બે ગાઉ દૂર આવેલા અંબોડ ગામના પાદરે પહોંચ્યા. આ સમયે ખુલ્લા મેદાનમાં વર્તુળ આકારની આસપાસ ગામલોકો બેસી ગયા હતા. ભીખાએ પહેલી વાર આવા ભિન્ન ભિન્ન વર્ગના અને વયના લોકોને એક સાથે એકઠાં થયેલા અને વાતો કરતાં-ઘોંઘાટ મચાવતા જોયા.

આમ તો આ સમયે એની આંખમાં ઉંઘ ડોકિયું કરી જતી હતી, પરંતુ આસપાસની જીવંત સૃષ્ટિ અને કીકીમાં રમતી જિજ્ઞાસાએ એની ઉંઘને ક્યાંય દૂર-દેશાવર મોકલી આપી. કોઈ ખેડૂત હતા, તો કોઈ વેપારી હતા. કોઈ યુવાન હતા તો કોઈ નાનાં બાળકો. કેટલાક વડીલો કોથળા પાથરીને બેઠા હતા, એ જ રીતે કેટલાક

પાછળ ખાટલા ઢાળીને બેઠા હતા અને કોઈ જમીનથી આઠ-દસ ફૂટ ઊંચે ખાટલા કે માંચડા જેવું બાંધીને તેના પર ગોદડાં પાથરી લાંબા પગ કરીને નિરાંતે રામલીલાની મોજ માણવા આતુર હતા.

તેલની ધારનું વર્તુળ કરીને ચાચરચોક બનાવ્યો હતો. એમાં માતાનો ફોટો મૂક્યો હતો અને એની આગળના દીવામાંથી એક માણસે આવીને મશાલ પ્રગટાવી. ચાચરમાં અજવાળું રહે અને રામલીલા દેખાય એ માટે એમાંથી બીજી મશાલો સળગાવવામાં આવી. ભવાઈ જ્યાં રમાવાની હતી, ત્યાં આઠ વાંસના થાંભલા બાંધીને માંડવી ઊભી કરી હતી. બે પડદા બાંધ્યા હતા. એની વચ્ચેની ગોળ જગામાં ભવાઈ થવાની હતી. વળી કલાકારોને તૈયાર થવા માટેનો ગામમાં જે ઉતારો આપ્યો હતો, ત્યાંથી માંડવીમાં જવા માટેનો રસ્તો રાખવામાં આવ્યો હતો. ભવાયા ચાચરમાં જતા પહેલાં માતાને વંદન કરે પછી ઘૂઘરા બાંધે. આ બધું જોઈને ભીખાને તો એમ થયું કે એ જાણે જુદી જ દુનિયામાં આવ્યો હોય! પૃથ્વી પર સ્વર્ગ ઊતર્યું હોય એવું અનુભવતો એ રોમાંચક આંખે આ સઘળું નિહાળી રહ્યો.

માતાનો મુજરો અને પૂજનવિધિ થયાં. ચારે દિશામાં ભૂંગળ વગાડવામાં આવ્યા. ગરબા ગવાયા અને પછી સીધી ચાલમાં થનથન કરતા વિઘ્નહર્તા ગણપતિ દાદા આવ્યા. બધી દિશામાં તેઓ કંકુવરણાં છાંટણાં કરતા હતા. કોઈ ગણપતિને વંદન કરતા હતા તો કોઈ એના આશિષ માગતા હતા. ભીખાને નર્તન* કરતા ગણપતિને જોવાની ભારે મજા પડી. ત્યારબાદ બ્રાહ્મણ વગેરે આવ્યા અને એ રીતે ભવાઈનો પૂર્વરંગ પૂરો થયો. પછી તો રાસની રમઝટ ચાલી.

ગામના પાદરની ધૂળમાં બેઠેલો ભીખો મુગ્ધ આંખે અને પારાવાર જિજ્ઞાસા સાથે બધું જોતો હતો. વચ્ચે વચ્ચે ગોઠિયા ગિરજા સાથે વાત કરતો જાય અને એને કંઈ પૂછતો પણ જાય. રામલીલાનો આરંભ થયો. સૂત્રધારે આવીને પ્રારંભ કર્યો. એ પછી આવેલા રંગલાનો વેશ જોઈને તો ભીખાને ખૂબ મજા આવી. એના હાવભાવ અને વેશ જોઈને એ ખડખડાટ હસવા લાગ્યો. હવે ખરેખરો રામ-રાવણનો ખેલ શરૂ થયો. બાળક ભીખાને ભૂંગળનો અવાજ અતિ

* ઉત્તર ગુજરાતનું પ્રાચીન નામ આનર્ત છે. આ શબ્દની એક વ્યુત્પત્તિ 'નર્તન કરનાર લોકોનો પ્રદેશ' એવો પણ મળે છે.

ઉત્સાહવર્ધક લાગ્યો. ભૂંગળ વાગે અને આખું વાતાવરણ ચેતનવંતુ બની જતું. કંઈ મહત્વનું બને એટલે ભૂંગળવાળા ભારે જોરથી ભૂંગળ વગાડે અને ભીખાના આનંદમાં અનેરો વધારો થતો. એમાં વળી તબલચી, પખવાજ અને મંજીરાનો સાથ રહેતો. ધૂધરાના અવાજે ભીખાનું મન મોહી લીધું. પગે ધૂધરા બાંધીને નૃત્ય કરનાર જરા ઠેકો મારતો અને પછી તો ધૂધરાના અવાજે નર્તન રૂમઝૂમભર્યું અને ઘમઘમાટવાળું બની જતું. બાળક ભીખાની નજર રામલીલાના હનુમાનના પગ પર એવી તો સ્થિર થઈ ગઈ કે એ રાહ જુએ કે ક્યારે એ પગથી જોશભેર ઠેકો લગાવે અને ધૂધરાનો અવાજ રણકે.

ભીખાએ જોયું કે આસપાસ નાના-મોટા સહુ કોઈ રામલીલાનો આનંદ માણતા હતા. કોઈ પોતાને રામ જેવા માનીને રામ આવતા જ હાથ ઊંચા કરીને મોટી ખૂમ પાડતા. કોઈ વળી સીતા જેવી પત્ની, લક્ષ્મણ જેવા ભાઈ કે હનુમાન જેવો સેવક હોય તેમ ઈચ્છતા હતા. પોતે એના જેવા થાય એવા આદર્શો અજાણપણે પણ સહુ કોઈના હૃદયમાં ઉતરતા હતા. ખેલની વચ્ચે વચ્ચે ફૂદડી જોવા મળતી અને એમાં પણ ફૂદડી વખતે ખૂબ નાચ થતો અને એક નહીં પણ ઘણી ફૂદડીઓ ફરવામાં આવતી. ભીખો મનમાં વિચારે કે ફૂદડી ફરવી તો મનેય ગમે છે, પણ આની ફૂદડીની ઝડપ જુદી છે અને એનો થનગનાટ પણ જુદો છે. રામલીલાના ખેલ વખતે વચ્ચે વચ્ચે ચા-પાણી થઈ જતા. એમાં મધ્યાંતર ન હોય પણ કલાકારને સંગીતથી આરામ મળી રહેતો. એવામાં વચ્ચે વચ્ચે ભવાઈના નાના વેશ પણ ભજવાઈ જતા. ક્યારેક ભૂંગળના સૂર વહેતા તો ક્યારેક કોઈ સંવાદ વખતે આરામ લઈ લેતા.*

વચ્ચે રંગલો આવીને ભીખાને રડપડાટ હસાવી ગયો. ભૂંગળ વગાડીને ભવાઈની સૂચના કરવામાં આવી. દરેક વેશનો આરંભ થાય ત્યારે આવણું** ગવાતું અને પછી મુખ્ય પાત્ર ગીત અને નૃત્ય સાથે પ્રવેશતું. સીતાવિવાહનો પ્રસંગ આવ્યો. લગ્નપ્રસંગે રામ પાસે અનેક યાચકો આવવા લાગ્યા. ભવાયાઓ કાંસકીવાળો બાવો, ફાતડો, સરાણિયો જેવા જુદા જુદા વેશ લઈને માગવા આવે. રામ એ સહુને દાન આપે અને પછી રામવિવાહ થાય. ત્યારબાદ સીતાજીને લગ્નમંડપમાં લાવવામાં આવ્યા. આ સમયે વિવાહના ગીતને ‘કટ’ કરીને બોલી બોલવાની શરૂ થઈ. એક આનાથી ચાલીસ રૂપિયા સુધી બોલી બોલાતી હતી. એક વ્યક્તિ બોલે એના કરતા બીજી વ્યક્તિ વધુ મોટી બોલી બોલીને માન મેળવતો હતો. ભીખાએ ઉપાશ્રયમાં આવી બોલી બોલાતી સાંભળી હતી, પણ અહીં બોલાતી બોલી જેવા હોંકારા, પડકારા ને ઉશ્કેરાટ એણે જોયા નહોતા. આ પછી રામ વનવાસની વાત થઈ અને સીતાહરણનો ખેલ શરૂ થતો. વચ્ચે રાવણની બહેન શૂર્પણખા આવી અને લક્ષ્મણને હાથે તેના

નાક, કાન કપાયાનો અભિનય થયો. ભીખાને ભારે મજા આવી. રામવિરહનો ખેલ શરૂ થયો, ત્યારે રામ અત્યંત વિલાપ વૃક્ષ અને છોડને સીતાના વિરહની આંસુ સારીને વાત કરતા હતા.

રામલીલાનો રંગ હવે ખરેખરો જામવા લાગ્યો. રામ અને રાવણના યુદ્ધનો ખેલ શરૂ થયો. દશ માથાવાળા રાવણને મારવા કેટલાય મેદાને પડ્યા. જેમની આરતી ઊતરતી, જેમની પૂજા થતી અને વારંવાર જેમના નામનો જયજયકાર થતો એવા ભગવાન રામ, એમના ભાઈ લક્ષ્મણ અને એમનો સેવક હનુમાન-એ બધા રાવણ સાથે લડતા હતા. રાવણને રણમાં રોળવા મથી રહ્યા હતા, પરંતુ એ કાંઈ ગાંજ્યો જાય તેવો નહોતો.

ભીખાને થયું કે રાવણ ખરેખર ભડનો દીકરો છે. આટલા બધા મહેનત કરે છે, છતાં કોઈ એનો વાળ વાંકો કરી શકતું નથી. એ એક હોંકારો કરે અને બિચારા વાનર પૂંછડી દબાવીને ભાગે. એક ખોંખારો ખાય અને ટોળે વળેલાં રીંછડાં ભાગી જાય! કોઈ રાક્ષસ કહેતા કે એના પેટમાં અમૃતકૂંપો છે. એ કેમ મરે? એના લોહીનું ટીપું પડે તો એકમાંથી એક હજાર રાવણ પ્રગટ.

આ બધું જાણીને ભીખાના મનમાં રાવણ પ્રત્યે અહોભાવ જાગ્યો. મનોમન વિચારે કે ‘રંગ છે રાવણ તારી જનેતાને. એક તરફ એકલો તું અને બીજી તરફ આટલા બધા! છતાં તું ગાંજ્યો જાય તેમ નથી.’ ભીખો રાવણનો પક્ષકાર બની ગયો.

રામની સેના પર રાવણ આઘાત કરે ત્યારે ગામલોકો સ્તબ્ધ બનીને જોતા; પણ ભીખાના મનમાં ભારે ઉત્સાહ જાગતો. એને તો રાવણ એટલો બધો ગમી ગયો કે ન પૂછો વાત. શું એનું પરાક્રમ? એકલો સહુને ભારે પડે છે! આ લડાઈમાં લક્ષ્મણ તીરથી મૂર્છિત થઈ જાય છે અને જમીન પર ચત્તોપાટ પડે છે. ભીખો વિચારે છે કે આ બિચારા લક્ષ્મણે મેઘનાદ અને રાવણ સામે થવા જેવું નહોતું. આવા બળિયા સામે બાથ ભીડવાની જરૂર નહોતી. છોકરાથી તે છાશ પીવાતી હશે?

યુદ્ધના મેદાનમાં લક્ષ્મણ ચત્તોપાટ પડતાં ચારેબાજુ હાહાકાર મચી ગયો. વાનરો હૂપાહૂપ કરવા લાગ્યા અને રીંછ છીંકાછીંક કરવા લાગ્યાં. જમીન પર પડેલા લક્ષ્મણ પાસે બેસીને રામે તો હૈયાફાટ વિલાપ આદર્યો.

‘લીલી રે હજો લીંબડી, શીતળ એની છાંય;

બોલકણા તે હજો બાંધવા, તોય પોતાની બાંય.’

રામને અતિ આકંઠભેર વિલાપ કરતા જોઈને ભીખાને થયું, આમને તે કોણ ભગવાન કહે? જો ને! ભાઈ મરવા પડ્યો છે, ત્યારે એની પાસે રડવા બેઠા છે. અકળાઈને ભીખો બોલી ઊઠ્યો, ‘અરે, ભાઈને ઘાયલ કરનારો સામે ઊભો ઊભો મૂછો મરડે છે અને આ શું રડવા બેઠો છે?’

‘એ ભીખા, એમ ન બોલીએ; પાપ લાગે.’ ગિરજાએ ટકોર કરી.

* ભવાઈમાં આજના નાટકની જેમ મધ્યાંતર નહોતો.

** ભવાઈમાં મુખ્ય પાત્રનું આગમન સૂચવતું ગીત

ભીખો એનાથી મોટો હતો, તેથી પોતાની મોટાઈ બતાવતાં કહ્યું, ‘અરે સાચું બોલવામાંય પાપ છે? ગિરજા, જરા જો તો ખરો, બે હાથનુંય છેદું નથી. આ રામ છુટ્ટો ઘા કરે તો ય રાવણના તમામ ખેલ ખલાસ થઈ જાય. છતાં ઘા કરવાને બદલે રડે છે. ભલા, શું ભગવાનની મતિ ય મૂઝાઈ જતી હશે? આવું કેમ?’

આમ બોલતાં ભીખો જોશથી ઊભો થઈ ગયો. ગિરજાએ એને હાથ પકડીને બેસાડતાં કહ્યું, ‘જરા ધીરો પડ. તાતો (ગરમ) થા મા, આ તો રામલીલા છે; હજી જોતો જા.’

‘અરે, રામલીલા હોય તેથી શું થયું? એમાં રામને મારતા અટકાવે છે કોણ? પણ ગિરજા, રાવણ ભારે બળિયો હોં. એકલો સહુને ભારે પડે છે.’

‘અરે, તું જો તો ખરો. આ રામ જ રાવણને મારશે.’

‘રાવણને? ન બને. આવો બળિયો એમ કંઈ મરે ખરો?’

‘જરૂર મરાશે.’ રામના હાથે યુદ્ધમાં રંગદોળાશે.’

ભીખાએ કહ્યું, ‘તો આવી જા શરત પર.’

‘શરતમાં તું હારી જઈશ, સમજ્યો? આ ચત્તોપાટ પડેલા લક્ષ્મણની મૂર્છા વળશે અને ફરી લડશે અને આ રામ રાવણને જરૂર મારશે.’

બાળક ભીખાને આઘાત લાગ્યો. એને બળિયો રાવણ ગમી ગયો હતો. એનાથી રાવણની હાર ખમી શકાય તેવું નહોતું. આથી એણે ગિરજાને પૂછ્યું, ‘અલ્યા, આવો બહાદુર, હિંમતબાજ અને સોનાની નગરી લંકાનો ધણી રાવણ મરાય શા માટે? એનું કારણ શું?’

‘ભીખા, કારણ પૂછે છે? અલ્યા, વિચાર તો ખરો, આ રાવણે સીતાનું હરણ કર્યું છે. પારકાની સ્ત્રી પર નજર નાખવી છે, તો આવું જ થાય ને!’

ભીખાએ વળતો સવાલ કર્યો, ‘આ પારકાની સ્ત્રી પર નજર નાખવી એટલે શું? એ કઈ રીતે થતું હશે? રાવણે એવું તે શું કર્યું છે?’

‘અરે, એણે તો સીતા માતા જેવી સ્ત્રી પર ખરાબ ઈરાદાથી મેલી નજર નાખી છે. આ એનું જ પાપ. જો, આવો માણસ ગમે તેવો બહાદુર હોય, તોય મરાવાનો. એના પાપ એને પો’ગી (પહોંચી) વળવાનાં.’

ગિરજાની વાત સાંભળી ભીખો વિચારમાં પડી ગયો. એને થયું કે ગિરજાએ તો ભારે મોટું રહસ્ય કહ્યું. એને થયું કે પારકી સ્ત્રી પર બૂરી નજર નાંખવી એ પાપ છે. એ પાપી ગમે તેવો બળિયો અને બહાદુર હોય, તોપણ એનું પાપ એને જરૂર ગળી જવાનું અને બન્યું પણ એવું કે રામે રાવણને માર્યો. એનાં દસ માથાં કપાઈ ગયાં. રામની આરતી ઉતારાવા લાગી.

ખેલ પૂરો થતાં કલાકારોએ માતાની પાસે જઈને ઘુઘરા કાઢ્યા. આરતી ફરવા લાગી. સહુએ પાઈ-પૈસો નાખ્યા, પણ ગિરજો અને

ભીખો તો સાવ ખાલી ખિસ્સે હતા; આથી આરતી લઈને ફરનારો આવે અને કંઈ પાઈ-પૈસો નાંખી શકે નહીં, તે શરમથી બચવા માટે દૂરથી જ દર્શન કરીને બહાર નીકળી ગયા.

રામલીલા પૂરી થઈ ત્યારે રાતના બે વાગ્યા હતા. અંધારી બારસનો ચંદ્ર હજી ઊગ્યો નહોતો, પણ ભીખાની આંખ પર ઊંઘ સવાર થઈ ગઈ હતી.

આ રામલીલાએ ભીખાને લોકના આનંદની ઓળખ આપી. લોકસમૂહ કેવો મુક્તપણે હસી-બોલી શકે છે એનો ખ્યાલ આપ્યો. જાતજાતના વર્ણના લોક એને જોવા મળ્યા અને એટલે આ આનંદની સાથે એને જીવનનો એક અર્થ પણ મળ્યો.

ગણેશને ભાવથી દર્શન કરતા ગામલોકો અને ભગવાન રામનું કીર્તન કરતા ગાયકોએ ભીખાના મનમાં ધર્મ અને ભક્તિનો રંગ રેડ્યો. વળી એણે જોયું કે બૂરી નજર નાંખનાર રાવણનો નાશ થયો અને એ મનોમન વિચારવા લાગ્યો કે જીવનમાં સારી નજર મળે તો કેવું સારું. ને એનામાં નીતિ અને ધર્મના ભાવોની રેખા મનની અજાણી ધરતી પર આકાર લેવા લાગી. આકાશ નીચે ભજવાતી ભવાઈએ ભીખાના મનના આકાશને જીવન વિશેના કેટલાય ભાવો અને વિચારોથી ભરી દીધું. કશા ઉપકરણ વિના ભજવાતી આ રામલીલાએ ભીખાના મનમાં પરંપરાના અને મૂળના સત્ત્વના બીજ રોપ્યાં. એનું મન આનંદસભર ધર્મરંગનો અનુભવ પામ્યું. (ક્રમશઃ)

૧૩/બી, ચંદ્રનગર સોસાયટી, જયભિખુ માર્ગ, પાલડી,
અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૭. ટેલિફોન : ૦૭૯-૨૬૬૦૨૬૭૫
મોબાઈલ : ૦૯૮૨૪૦૧૯૮૨૫

પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા

સંઘના ઉપક્રમે સેવંતીલાલ કાંતિલાલ ટ્રસ્ટના સૌજન્યથી યોજાતી પર્યુષણ વ્યાખ્યાનમાળા રવિવાર તા. ૧૬-૮-૨૦૦૯ થી રવિવાર તા. ૨૩-૮-૨૦૦૯ સુધી એમ આઠ દિવસ માટે યોજાશે.

વ્યાખ્યાનમાળા સ્થળ : પાટકર હોલ, ન્યૂ મરીન લાઈન્સ, ચર્ચગેટ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૨૦. રોજ ૭-૩૦ વાગે ભક્તિસંગીત અને ૮-૩૦ થી ૧૦-૧૫સુધી બે વ્યાખ્યાનો યોજાશે.

સર્વને પધારવા નિમંત્રણ છે.

□ મંત્રીઓ

શ્રી જૈન મહાવીર ગીતા : એક દર્શન-૮

□ પ. પૂ. આચાર્યશ્રી વાત્સલ્યદીપ

પ. પૂ. આચાર્યશ્રી વાત્સલ્યદીપ સુરીશ્વરજીનો ચાતુર્માસ પ્રવેશ તા. ૨૪-૦૬-૨૦૦૯ ના મુંબઈ-દાદર (પશ્ચિમ)ના જ્ઞાનમંદિરમાં થશે. જિજ્ઞાસુઓને પૂજ્ય આચાર્યશ્રીનો જ્ઞાન લાભ લેવા વિનંતી.

અષ્ટમ અધ્યાય : શક્તિ યોગ

‘શ્રી જૈન મહાવીર ગીતા’માં આઠમો અધ્યાય ‘શક્તિયોગ’ છે. ‘શક્તિયોગ’ની શ્લોક સંખ્યા ૮૫ છે.

વ્યક્તિ, સમાજ અને દેશ સમર્થ, શક્તિશાળી હોય તો જ તેનો પ્રભાવ પડે છે. યોગનિષ્ઠ જૈનાચાર્ય શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજી ‘શ્રી જૈન મહાવીર ગીતા’ અષ્ટમ અધ્યાય રૂપે ‘શક્તિયોગ’નું આલેખન કરીને સૌને સમર્થ બનવાની પ્રેરણા આપે છે અને તેમાં સમગ્ર વિશ્વમાં જૈન ધર્મ, જૈન સંઘ અને જૈન ધર્મી શ્રાવક-શ્રાવિકા સૌ અત્યંત શક્તિશાળી બનીને જૈનધર્મની અદ્ભુત શાસન પ્રભાવના કરે તેવી ઉપદેશધારા વહાવે છે.

‘શક્તિયોગ’નો પ્રારંભ આમ થાય છે:

શક્તિયોગ સમો યોગો ન ભૂતો ન ભવિષ્યતિ ।

ધી-શ્રી-કાન્ત્યાદિ વાસાયાં શક્ત્યાં સ્વાતન્ત્ર્યાત્મનઃ ।।

(શક્તિયોગ, શ્લોક ૧)

‘શક્તિયોગ સમાન કોઈ યોગ થયો નથી અને થવાનો નથી : બુદ્ધિ, શ્રી, કાંતિ, ઈત્યાદિનો વાસ શક્તિમાં (સામર્થ્યમાં) છે અને તેનાથી આત્માની (પોતાની) સ્વતંત્રતા છે.’

વિશ્વ સદાય સમર્થને જ પૂજે છે તે જાણીતી વાત છે. કહ્યું છે કે ‘સમર્થ કો નહિ દોષ ગોસાંઈ.’ સમર્થ વ્યક્તિ જ શાસક બને છે. સમર્થ સમાજ જ વર્ચસ્વ પેદા કરે છે. સમર્થ રાષ્ટ્ર જ પોતાનું રક્ષણ કરે છે. સમર્થતા વિના સાર નથી. ધન, ચતુરાઈ, પ્રતિભાની સમર્થતા જ્યાં છે ત્યાં સૌ ઝૂકે છે. જ્યારે ખબર પડે છે કે હમણાં તમારી પાસે ખૂબ પૈસા આવી ગયા છે ત્યારે અજાણ્યો પણ હસ્તધૂનન કરી જાય છે અને જ્યારે ખબર પડે છે કે તમે હમણાં તકલીફમાં છો ત્યારે સગો ભાઈ પણ તમને સામેથી આવતા જોઈને ફૂટપાથ બદલે છે !

પ્રત્યેક વ્યક્તિની ઈચ્છા તો હોય જ છે કે તેનું વર્ચસ્વ હોય. પરંતુ કે ગુલામ હોવું કોને ગમે ? વર્ચસ્વ હોવું જોઈએ એટલી ઈચ્છા માત્ર પૂરતી નથી. એ ઈચ્છા તો જોઈએ જ, પરંતુ એ ઈચ્છાની સાથે જ, વર્ચસ્વ માટેની જરૂરી સામગ્રી પણ જોઈએ. એ સામગ્રી એટલે સામર્થ્ય. પૈસા, ચતુરાઈ, પ્રતિભા, પ્રતિષ્ઠા આ બધું જ શક્તિમાન બનાવે છે. આવું સામર્થ્ય પામવું પડે.

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજી સમર્થ બનવાનું કહે છે. તેઓ સમર્થ જૈનાચાર્ય તો હતા જ, સાથોસાથ પ્રખર સમાજ, દેશ

હિતચિંતક હતા. એમણે પોતાના સાહિત્યથી સૌને સમર્થ થવાની પ્રેરણા અહીં કરી છે તે તો ખરું જ, પોતાના જીવનથી પણ આવી જ પ્રેરણા તેઓ કરતા હતા.

યોગનિષ્ઠ આચાર્ય શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજીના જીવન-પ્રસંગો નિહાળીએ છીએ ત્યારે તેમાંથી સાધકજીવનની સૌરભ પ્રાપ્ત થાય છે :

મુનિ બુદ્ધિસાગરજી અને શ્રી વિનયવિજયજી સ્થંડિલભૂમિ (શૌચ) જવા નીકળ્યા હતા. નદીને પેલે પાર જવાનું હતું. વિનયવિજયજી આગળ ગયા અને પુલ ઓળંગીને નીકળ્યા કે તરત ત્યાં ઊભેલા સિપાહીએ નાકાવેરો માંગ્યો. સાધુ પાસે તો શું હોય ? એમણે પોતાની વાત સમજાવવા કોશિશ કરી પણ એ સત્તાનો ભૂલેલો માનવી હતો. એણે ન માન્યું. એણે વિનયવિજયજીને ત્યાં જ બેસાડી રાખ્યા. થોડી પળો પછી બુદ્ધિસાગરજી મહારાજ ત્યાં આવ્યા. એમણે વિનયવિજયજીને બેસાડી રાખેલા જોયા ને એમની આંખો ફાટી રહી :

‘કૌન હો તુમ ? ક્યા ટેક્સ ચાહતે હો ? સાધુ-સંન્યાસી સે ટેક્સ લેને કા તુમકો કીસને કહા ?’

સિપાહી આ પ્રચંડ પંજાબી જેવા દેખાતા સાધુને જોઈ હબકી ગયો. એ સાધુની આંખમાંથી ગજબ નૂર પ્રકટતું હતું. કોઈને પણ તુમાખીથી જવાબ દેવાની રોજની એની આદત ભુલાઈ ગઈ !

‘હમારે પાસ સે ટેક્સ લેના હૈ તો યહ દંડ લે લો ! ફિર કહાં કે ભી નહીં રહોગે ! ઘરબાર છોડકર હમારે સાથ ચલના હોગા, સમજે ? જરા સાધુ-સંન્યાસી કો તો સમજો ભાઈ ! સિપાઈ હો તો હો, મગર ઈન્સાન તો નહીં મીટ ગયે ?’ બુદ્ધિસાગરજીએ કહ્યું.

સિપાહી ચરણોમાં ઢળી પડ્યો.

મુનિરાજે તેને શાંતિથી બોધ આપ્યો કે, ‘ભાઈ ! સાધુ-સંતનું સન્માન કરતાં શીખ. સન્માન ન આવડે તો અપમાન તો કદી ન કરીએ. સિપાઈધર્મ કરતાં પણ મનુષ્યધર્મ મહાન છે. એ ન ભૂલીશ, ઈશ્વર તારું કલ્યાણ કરશે.’

સિપાહી ભાવવિભોર બની ગયો.

આ ઘટનાને શું કહેવાય ? પરચો કહેવો હોય તો પરચો કહીએ, નહીં તો અનોખી પ્રતિભાનો જ એ પ્રભાવ છે. જીવંત આત્મશ્રદ્ધાનો પડઘો હંમેશાં પડે છે !

એકદા શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરિજી મહારાજ વિહાર દરમિયાન હણાદ્રા ગામ પાસેથી નીકળ્યા. રસ્તામાં ચોરનો ભેટો થઈ ગયો. ચોરની ઈચ્છા હતી કે સાધુને લૂંટવા! ચોરે પડકાર કર્યો. શ્રીમદ્જી ક્ષણવારમાં વાત સમજ્યા ને સામા ધસ્યા. ચોરને બાવડાથી એવો ઝાલ્યો કે બિચારાને ભોં ભારે થઈ પડી! હવે સૂરિજીએ તેને પડકાર્યો:

‘તું અમને લૂંટવા આવ્યો છે? અલ્યા, સંત અને સતીને લૂંટવાનો તને વિચાર કેમ આવ્યો? પણ ખેર, હવે હું તને લૂંટીશ. હું માંગું તે તારે આપવું પડશે, નહિ તો જીવતો જઈશ!’

ચોર મુંઝાયો. એ આ પ્રયંડ પ્રતિભાધારી સાધુને જોઈ રહ્યો. એને તો લેવા જતા દેવાની દશા આવી પડી. શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગર-સૂરીશ્વરજીની પ્રભાવક દેહમૂર્તિ અને તેમના હાથમાં રહેલો વિશિષ્ટ દંડ જોઈને તે ઢીલો પડી ગયો. એણે સાધુની શરત કબૂલ રાખી. શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજીએ તેને પોતાના ઈષ્ટ દેવની શાખે દારૂ નહિ પીવો અને ચોરી નહિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા આપી છૂટો કર્યો.

X X X

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજી એકદા જંગલમાં કોતરની પાસે ધ્યાનમાં મગ્ન હતા. જે અંતરની દુનિયામાં પ્રવેશી જાય તેને બહારની દુનિયાની તમા ન હોય. શ્રીમદ્જી જ્યાં ધ્યાન લગાવીને બેઠેલા તેની બાજુમાં જ હતી સૂવરની બોડ. બોડમાંથી બે સૂવર બહાર ધસી આવ્યા. એમની નાની-નાની દંતાળીઓ ભારે કૂર હતી. માનવીને હણી નાંખવા માટે સક્ષમ હતી. સૂવરોએ પોતાની બોડ પાસે ધ્યાનમગ્ન બેઠેલા માનવીને જોયો: સ્વભાવથી જ હિંસક પ્રાણીઓ આ યોગીરાજને નિહાળીને અહિંસક બની ગયા. અડધો કલાક વીતી ગયો. એક તરફ ધ્યાનમાં ડૂબેલા યોગી અને બીજી બાજુ સૂવર! સૂરિજીએ ધ્યાન પૂરું કર્યું અને સૂવરને જોયા. એમના અંતરમાં આનંદ વ્યાપી રહ્યો: એ દિવસે એમણે આત્માની પ્રયંડ શક્તિનો અનોખો અનુભવ કર્યો. એમને થયું કે અભય સામે ભય નકામો છે, જે પોતે બીતો નથી અને બીજાને બીવડાવતો નથી એ જ છે સાચો અહિંસક!

સાચા આત્માના સંગીને અભયનું વરદાન મળે છે!

X X X

પેથાપુરના શ્રાવકના પાંચ સંતાનોને શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગર-સૂરીશ્વરજી યોગ શીખવવા ગામની બહાર મેદાનમાં લઈ ગયા. શ્રીમદ્જી સમાધિ લગાવીને બેઠા હતા. એ સમયે ઓતરાદિ દિશામાંથી કૂંફાડાં મારતો સર્પ શ્રીમદ્જીની નજીક સરકી આવ્યો. બાળકોએ તીણી ચીસ પાડી પણ શ્રીમદ્જી અવિચલ રહ્યા. એમના અંતરમાં સર્વ પ્રત્યે પ્રેમનો સમુદ્ર ઘૂઘવતો હતો. સાચા પ્રેમની પરિભાષા માનવી તો શું પશુ પણ સમજે છે. શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજીએ હસતાં હસતાં ડરી ગયેલાં બાળકોને કહ્યું:

‘આ સાપ હમણાં ચાલ્યો જશે, એ આપણને ઉપદ્રવ કરવા આવ્યો નથી!’

અને સાચે જ, સર્પ ધીમેથી સરકીને દૂર જતો રહ્યો!

X X X

શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજી સૌને, સમર્થ અને શક્તિવંત થવાની પ્રેરણા આપે છે તેમાં નિતાંત શુભ ભાવના ભરી છે. કહે છે:

શક્તિરેવ મહાધર્મ: સર્વજાતીયયોગીનામ્ ।

एवं ज्ञा त्वा महायोगी, शक्तिधर्म समाचरेत् ॥

(શક્તિયોગ, શ્લોક ૨)

‘સર્વ લોકો માટે શક્તિ એ જ મહાન ધર્મ છે, એમ માનીને મહાયોગીઓએ શક્તિધર્મ આચરવો જોઈએ.’

વળી કહે છે:

जैन संघ निवृद्धर्थ, वैषाचारादिनव्यता ।

कर्तव्या शक्तियोगेन, देशकालद्वयेक्षया ॥

(શક્તિયોગ, શ્લોક ૩)

‘દેશ અને કાળની અપેક્ષા અનુસાર શક્તિ-સમર્થતા દ્વારા વેષ, આચાર વગેરેની નવિનતા દ્વારા જૈન સંઘની અભિવૃદ્ધિ માટે કાર્ય કરવું જોઈએ.’

શારીરિક, માનસિક, આંતરિક સજ્જતા વિના અથવા તો સામાજિક કે પારિવારિક સજ્જતા વિના વિકાસ કદીય શક્ય નથી તે હંમેશાં યાદ રાખવું જોઈએ. ‘શ્રી જૈન મહાવીર ગીતા’ ગ્રંથનું આલેખન થયું ત્યારે સમગ્ર ભારતવર્ષમાં આઝાદીની ચળવળ પૂરજોશમાં હતી અને તે સમયે પરતંત્રતા શું ચીજ છે તે ગ્રંથલેખક સ્વયં નિહાળી રહ્યા હતા તેથી તેનો પડઘો ‘શક્તિયોગ’માં પણ નિહાળવા મળે છે. ‘શક્તિયોગ’માં જ કહે છે: ‘પરતંત્રતા હંમેશાં છોડી દેવી જોઈએ, અને આત્માની સ્વતંત્રતા રક્ષવી જોઈએ. પરતંત્રતા કરતા મૃત્યુ શ્રેષ્ઠ છે. સ્વાતંત્ર્યથી જીવન છે. સ્વતંત્રતા નષ્ટ થવાથી બળ વગેરે બધું નષ્ટ થાય છે. દેશ, સમાજ, ધર્મ વગેરેનું સ્વાતંત્ર્ય શાંતિ આપનારું છે.’ (શક્તિયોગ, શ્લોક ૬, ૭)

ધર્મનું રક્ષણ શક્તિથી જ થાય. જૈન ઇતિહાસ અને વિશ્વનો કોઈપણ ઇતિહાસનો અભ્યાસી કહી શકશે કે પરિવાર, સમાજ, રાષ્ટ્ર ઇત્યાદિનું રક્ષણ શક્તિમાનોએ કર્યું છે. હાથ પર હાથ મૂકીને બેસી રહેવાથી કંઈ જ ન વળે. ધર્મનું રક્ષણ શક્તિથી થાય અને તેમાં હંમેશાં સંગઠન શક્તિ ઉમેરવી જોઈએ. સંગઠનથી જ જીતાય અને સંગઠનથી શાંતિ પણ જળવાય તે નિર્વિવાદ છે. કહે છે: ‘જૈન સામ્રાજ્યનું રક્ષણ સર્વ શક્તિથી થાય છે. સંઘશક્તિની વ્યવસ્થાથી શક્તિયોગ વડે રક્ષણ કરવું જોઈએ. મારો ધર્મ જીવનરૂપી શક્તિવાળો છે. તે વિશ્વનું કલ્યાણ કરનારો છે. સારા પ્રયત્નપૂર્વક તેની સાધના કરવી જોઈએ.’ (શક્તિયોગ, શ્લોક ૧૩, ૧૪)

સંગાથ હંમેશાં સજ્જનનો કરવો જોઈએ. સારા લોકોની સાથે રહેવામાં, સારા લોકોનો સંગ જાળવવામાં, સારા લોકોની આગેવાની કરવામાં યશની અભિવૃદ્ધિ થાય છે ને સૌને આનંદ મળે છે. કહે છે: ‘કૂર લોકોના આગેવાન થવાથી સજ્જનોનો નાશ થાય છે. જ્યારે જૈનોના અગ્રણી થવાથી અલ્પદોષ અને મહાલાભ થાય છે.’

(શક્તિ યોગ, શ્લોક ૧૬)

ટૂંકમાં, દુષ્ટ જનોની સાથે રહેવું ન જોઈએ.

જ્યાં ધર્મ હોય છે ત્યાં જય થાય છે: યતો ધર્મસ્તતો જયઃ। આ ત્રૈકાલિક સત્ય છે. ‘શ્રી જૈન મહાવીર ગીતા’ના ‘શક્તિયોગ’માં આવું જ પારમાર્થિક વિધાન જોવા મળે છે: ‘જૈનોના અગ્રણી થવાથી દેશ, રાજ્ય, વગેરેની રક્ષા થાય છે. જ્યાં ધાર્મિક લોકો મુખ્ય હોય છે ત્યાં ધર્મ હોય છે અને ત્યાં જય હોય છે. (શ્લોક, ૧૭)

સ્વદેશાભિમાન એ ગૌરવપૂર્ણ બાબત છે. ધર્મનું, રાષ્ટ્રનું અભિમાન હોવું કે ગૌરવ કરવું તે જીવનનું પણ ગૌરવ છે. આવું ગૌરવ કોઈ પણ પડકાર ઝીલવાની શક્તિ આપે છે. કહે છે: ‘આત્મ શક્તિ આપનાર ધર્મ અને દેશનું અભિમાન કરવું જોઈએ. સંઘને માટે સ્વાશ્રય અને સ્વાર્પણ કરવું જોઈએ. (શક્તિયોગ, શ્લોક ૨૩)

માનવીય જીવનની તો ઉન્નતિ થવી જ જોઈએ પણ સ્વભાવથી ઉન્નતિ પામવી જોઈએ તે આ ઉપદેશનું લક્ષ્ય છે. મન, વચન, કાયા શક્તિથી ભરપૂર હશે તો વિજય મળશે. નિર્ભય થવાશે. નિર્ભયતા હંમેશાં આંતરિક દૃઢતામાંથી પ્રગટે છે. શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગર-સૂરીશ્વરજીના પ્રત્યેક લેખનમાં સાત્ત્વિકતા, ખુમારી ઝળહળે છે. ‘શ્રી જૈન મહાવીર ગીતા’નો ‘શક્તિયોગ’ પણ શક્તિપૂર્ણ છે. સમર્થ બનો, અહિંસક બનો, પરતંત્ર ન રહો, નબળાને સાચવો, ધર્મની સેવા કરો, ધર્મનું રક્ષણ કરોનો ઘોષ પ્રત્યેક શ્લોકમાં સતત રણકતો સંભળાય છે, ત્યારે એક ત્યાગી અને યોગી સાધુ પુરુષની મહાનતાના આપણને સુચારુ દર્શન થાય છે. માનવજીવન અમૂલ્ય છે. જીવન જો દૃઢ, સદાચારપૂર્ણ અને વિવેકી બનાવ્યું હશે તો ગમે તેવા સુખ-દુઃખમાં આનંદપૂર્વક જીવી જવાશે. સુખમાં છકી જવું કે દુઃખમાં ડરી જવું એ નબળાઈ છે. એથી જીવનની શાંતિ ખંડિત થાય છે. ભગવાન મહાવીરે માનવદેહનો-માનવ જીવનનો જે મહિમા ગાયો છે તેમાં મૌલિક દૃષ્ટિબંદુ છે. તેઆએ પોતાના જ્ઞાનલોક દ્વારા એક સત્યનો ઉઘાડ કરી આપ્યો: ‘દેવ કરતાં માણસ એક મૂઠી ઊંચો. તિર્યંચ અને નરક કરતાં પણ માનવી મોટો.’ આ વિધાન સ્મૃતિની દિવાલ પર કોતરી રાખવા જેવું છે. કેમ કે, આ દેહ દ્વારા સત્કર્મની વિરાટ સિદ્ધિને આંબી શકાય. એક લક્ષ્યાંક સિદ્ધ કરી શકાય. અને માનવી પાસે શું નથી? સંસ્કાર છે, શુભ અને અશુભનો નિર્ણય કરવાની શક્તિ છે. સારું અને ખરાબ પારખવાની હંસદૃષ્ટિ છે.

થોડાંક શ્લોકાર્થ જોઈએ:

કુદરતી રીતે જ નિર્ભળ લોકો બળવાન લોકોના ભક્ષ્ય બને છે. આથી મન, વચન અને કાયાથી સબળતા મેળવવી જોઈએ.’ (ગાથા, ૨૫)

‘સેવા ધર્મ શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે. માતાની જેમ (સર્વ દુઃખીઓની) સેવા કરવી જોઈએ. કર્મયોગીઓ સર્વ કર્મ કરે છે.’ (ગાથા, ૨૮)

‘ધર્મકાર્યો કરનારા યોગીઓ (ભક્તો) કદી દુઃખ પામતા નથી. તેઓ સ્વધર્મ સેવે છે (પણ) પરધર્મનો આશ્રય લેતા નથી. આવા (સમર્થ) જૈનો યુદ્ધ વગેરે કાર્યોમાં (પણ) પાછા પડતા નથી. તેઓ ધર્મયુદ્ધ કરે છે તથા દુષ્ટોને અટકાવે છે.’ (ગાથા, ૩૧, ૩૨)

‘જ્યાં જ્યાં શક્તિ છે ત્યાં ત્યાં મારો ધર્મ વૃદ્ધિ પામે છે. વૃદ્ધિમાં હીનતા એ જૈનોની ધર્મહીનતા છે. આથી જૈનોએ મેં કહેલા રહસ્યો જાણવા જોઈએ. તેમજ સર્વ સ્વરૂપે શક્તિનો પૂર્ણ સંગ્રહ કરવો જોઈએ.’ (ગાથા, ૪૨, ૪૩)

‘ઉદ્યોગ પરાયણ લોકો મહાસત્તાનો આશ્રય લે છે. જેઓ ઉપયોગને ત્યજે છે તેઓ મને ત્યજે છે. જે થવાનું છે તે થાય જ છે તેમ નાસ્તિકો અચલ રીતે માને છે (પણ) આસ્તિકો પ્રયત્ન વડે મારો આશ્રય લે છે.’ (ગાથા, ૫૫, ૫૬)

‘કર્મભેદથી કેટલાંક લોકો ઉચ્ચ છે તો કેટલાંક નીચ છે પણ જ્ઞાનયોગના તારતમ્યથી કોઈ ઉચ્ચ નથી અને કોઈ નીચ નથી.’ (બલ્કે સૌ સમાન છે). (ગાથા, ૫૮)

‘સમયને જાણનારા વિદ્વાનોએ સંઘની એકતાનું રક્ષણ કરવું જોઈએ. જે સંઘની એકતામાં ભેદ કરે છે તે દ્રોહી છે અને મારા ધર્મનો વિનાશ કરે છે.’ (ગાથા, ૬૨)

‘ઉદાર આચાર તથા પ્રતિબોધથી ધર્મની વિશાળતા સ્થપાય છે. તેને હંમેશાં વ્યાખ્યાન વગેરે દ્વારા રક્ષવી જોઈએ અને વધારવી જોઈએ. જૈનોએ સંઘબળ વડે અને દેશ, કાળ મુજબ વ્યવહાર ગોઠવીને (સંઘ) શક્તિવર્ધક કાર્યો અને ઉપાયોની યોજના કરવી જોઈએ. ખાસ કરીને ધર્મતીર્થની વૃદ્ધિ માટે આવા પ્રયત્ન કરવા જોઈએ અને મોહાંધ બનીને આળસ કરવી જોઈએ નહિ બલ્કે પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ.’

(ગાથા, ૬૩, ૬૪, ૬૫)

‘ચાર પ્રકારના સંઘની વૃદ્ધિ માટેના શક્તિવર્ધક કાર્યોમાં દેશ અને કાળની અપેક્ષા મુજબ સદ્બુદ્ધિ રાખીને કાર્ય કરવામાં આવે તો તેમાં પાપ નથી. (ગાથા, ૭૧)

‘સંઘ વગેરેની શક્તિના લાભાર્થે સર્વકાર્યોમાં સદ્બુદ્ધિ રાખીને ધર્મના અનુરાગી જૈનોએ કર્તવ્ય કર્મમાં અધિકાર રાખવો જોઈએ. જૈન ધર્મના વિરોધીઓની જે જે શક્તિઓ હોય તે તે શક્તિઓ જૈનોએ પ્રયત્નપૂર્વક જાણવી જોઈએ અને તે મેળવીને આગળ વધવું જોઈએ. જૈન ધર્મના વિરોધીઓના જે જે શક્તિવર્ધક કાર્યો હોય તેનાથી પણ વધારે કાર્યો જૈનોએ પ્રયત્નપૂર્વક કરવા જોઈએ. જૈનધર્મની વૃદ્ધિ માટે સર્વશક્તિને એકત્ર કરવી જોઈએ. સર્વસંઘની શક્તિ વડે જ (સંગઠન વડે જ) સંઘ ટકી રહે છે તેમ નક્કી જાણવું જોઈએ. જૈનોના સર્વ કર્મો વડે જૈન

ધર્મની પ્રગતિ થાય છે. પુણ્યથી પુણ્ય ઉદ્ભવે છે અને સ્વર્ગ તથા (છેલ્લે) મુક્તિ પણ મળે છે.’ (ગાથા-૭૩, ૭૪, ૭૫, ૭૬, ૭૭)

‘જૈનોની ઉન્નતિ વિરુદ્ધ જે દયા હોય તો તે દયા પણ સંઘ શક્તિનો નાશ કરનારી છે અને વસ્તુતઃ તે હિંસા રૂપ છે માટે તેનાથી દૂર રહેવું જોઈએ. વ્યવહારિક અને ધાર્મિક રૂપવાળી દયા શુભ છે માટે જ સેવવા યોગ્ય છે. જૈનોની સર્વશક્તિનો નાશ કરનાર (વસ્તુને) અધર્મ કહેવાય છે. જૈનોની સર્વશક્તિને ધારણ કરનાર ધર્મ કહેવાય છે. (માટે તેનું પાલન કરવું જોઈએ.) મહાસંઘની રક્ષા કરવામાં બધા જ ધર્મો સુરક્ષિત છે. (માટે તેની રક્ષા કરવી જોઈએ.)

(ગાથા, ૮૨, ૮૩, ૮૪)

‘શક્તિવર્ધક કાર્યોમાં કદી વિરક્તિ કરવી નહીં. જ્ઞાન વૈરાગ્ય વગેરે યોગ વડે ભોગ્ય કર્મમાં આગળ વધવું જોઈએ. ભોગી લોકો સર્વ ભોગમાં નિષ્કામ રહે તો તેનું કલ્યાણ થાય તેથી ગૃહસ્થ જૈનો પોતાની શક્તિનો નાશ કરતા નથી તેમ જાણવું. જૈનો શારીરિક વગેરે સર્વશક્તિ માટેના નાશકારક કર્મોના વ્યભિચાર વગેરે દોષોના ત્યાગ વડે (બ્રહ્મચર્યના પાલન વડે) સમર્થ બને છે.’ (ગાથા, ૮૬, ૮૭, ૮૮, ૮૯)

‘શ્રેષ્ઠ જૈનોએ પરસ્પર શક્તિનો વ્યય કરવો જોઈએ નહીં પરંતુ શક્તિનો શુભ એવો શક્તિવર્ધક એવો યોગ કરવો જોઈએ.’

(ગાથા, ૯૦)

‘બધાય લોકોએ પોતાનું બધું જે કંઈ છે તે સંઘ માટે જ છે તેમ માનવું જોઈએ. કર્મયોગીઓએ પોતાની મુક્તિ માટે આ ભાવના હંમેશાં રાખવી જોઈએ.’ (ગાથા, ૯૨)

‘મારા વચનોમાં સંશય રાખનારા નાસ્તિકો છે અને ધર્મનાશકો છે. તેઓ કુતર્ક કરવાથી અપયશ પામે છે અને દુર્ગતિમાં જાય છે.’

(ગાથા, ૯૪)

‘નાસ્તિકોના કુતર્કોમાં મારા લોકો (ભક્તો) મોહ પામતા નથી, મારા આશ્રયે રહેલા મારામાં યત્કિંચિત શ્રદ્ધા રાખનારા જૈનો (ભક્તો) મારી ગતિને પામે છે. (ગાથા, ૯૫)

‘શ્રી જૈન મહાવીર ગીતા’નો ‘શક્તિયોગ’ એટલે પ્રેરણાનો અખૂટ સ્રોત. નીડરતા, નિર્ભયતા, સમર્થતા અને તેજસ્વીતા પ્રાપ્ત કરો અને ઉત્તમ જીવન જીવોની અભૂતપૂર્વ ઉપદેશધારા આ ‘શક્તિયોગ’માંથી પ્રત્યેક શ્લોકમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે. ગુણવાન અને ધાર્મિકજનો માટે પ્રેરણાનું નવ્ય ભાથું ‘શક્તિયોગ’માંથી સંપ્રાપ્ત થાય છે. ગ્રંથલેખક શ્રીમદ્ બુદ્ધિસાગરસૂરીશ્વરજીનું પ્રથમ શ્લોકમાં જ જે નિવેદન છે તે સત્ય છે કે જૈન સાહિત્યમાં ‘શક્તિયોગ’ જેવી પ્રેરક રચના છે જ નહિ, માટે તે અભૂતપૂર્વ ગણવી રહી. ત્યાગ કરો અને દયા કરોની સતત વાતોએ જીવનને જો નિર્માલ્ય બનાવી દીધું હોય તો તે પ્રેરણાનો સંદર્ભ બદલવો પડે. પાકિસ્તાનના ૫-૧૦ મામુલી માણસો આવીને ભારત પર એટેક કરી જાય અને ભારત જોયા કરે તો તે મહાનતા ગણાય કે નહિ તે વિચારવું પડે. એવા

સમયે સીનો તાણીને ટટાર થવું જ પડે, જરૂર પડે તો હાથમાં શસ્ત્ર લેવા જ પડે. એવા સમયે એમ ન થાય તો તે નેતાઓને પ્રજા નિર્માલ્ય જ ગણે તે ભૂલવું ન જોઈએ. નિર્માલ્ય નેતાગીરીને પ્રજા કે ઈતિહાસ કદીય ક્ષમા ન કરે.

‘શ્રી જૈન મહાવીર ગીતા’નો ‘શક્તિયોગ’ જે વાંચશે અને વિચારશે તેને સદાય પ્રેરક લાગશે. આ એક સર્વકાલીન પ્રેરણાની ઉત્તમ અને મહાન રચના છે.

(ક્રમશઃ)

પૂજ્ય આચાર્યશ્રી વાત્સલ્યદીપ,

C/O. અનંત ચરમાધર, મનીષ હોલ પાસે, અંકુર રોડ, નારણપુરા, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૧૩.

પંથે પંથે પાથેય (અનુસંધાન પૃષ્ઠ છેલ્લાનું ચાલુ)

ભાઈની સેવા કરવાનો લાભ લેવો. સેવા કરનારાઓમાં સૌથી અગ્રેસર કોઈ વ્યક્તિ હોય તો તે માવજીભાઈની પુત્રવધૂ ભાવનાબેન. એકલે હાથે નાજુક શરીરવાળી પુત્રવધૂ ભાવનાબેન પોતાનાથી વધુ વજનવાળા શ્વસુર માવજીભાઈના પુરુષદેહને કોઈપણ જાતના અણગમા કે સ્ત્રીસહજ સંકોચ વગર ઊંચકી લે, એમને વ્યવસ્થિત રીતે પથારીમાં ગોઠવીને પલંગ પર સૂવડાવી દે, મા બાળકને ખવડાવે તેમ પંગુ શ્વસુરને ખુરશી પર બેસાડી કોળિયા ભરાવી પ્રેમથી જમાડે, એમનું મોઢું તથા શરીર પાણીથી ધોઈ ટુવાલથી લૂંછી સાફ કરી આપે, આ તથા આવી અનેકવિધ સેવાઓ દીકરીની જેમ ખડે પગે ઊભી રહીને કરે. એ જોઈને હું તો દંગ જ રહી ગયો. પર્યુષણ પર્વ દરમિયાન પોતે આઠ ઉપવાસની ઉગ્ર તપશ્ચર્યા કરી હતી ત્યારે પણ ભાવનાબેને શ્વસુરની આ સેવાઓ કરવાનું કોઈ જાતનો ભંગ કર્યા વગર ચાલુ રાખ્યું હતું. ખરેખર સેવાઓની આ પરાકાષ્ટા હતી અને એમાં ઉચ્ચ કોટિનું બાહ્યાંતર અને અભ્યંતર તપ મને દ્રષ્ટિ ગોચર થયું.

થોડા દિવસ પછી પુત્રવધૂ ભાવનાબેનને પોતાના પુત્રના શિક્ષણ અર્થે શ્વસુરની સેવા પોતાના પતિ હેમંતને સોંપી મુંબઈ જવાનું થયું ત્યારે જે હૃદયદ્રાવક દ્રશ્ય સર્જાયું એને હું ક્યારે પણ ભૂલી શકીશ નહીં. વિદાય લેતી વેળાએ ભાવનાબેન બિમાર શ્વસુરને ગાલે હાથ ફેરવતી ફેરવતી કેટલીક મિનિટો સુધી સતત રડતી રહી અને આજુબાજુ ઊભેલા સૌને રડાવતી રહી. રડતી જાય અને બિમાર શ્વસુરને કહેતી જાય, ‘શરીરની સંભાળ રાખજો; હું જલ્દીથી દિવાળીની રજાઓમાં તમારી સેવામાં આવી જઈશ.’ ખરેખર પોતાના આ વચનને પાળવા ભાવનાબેન અને અન્ય પરિવારજનો ૨૨મી ઓક્ટોબર, ૨૦૦૮ના રોજ ટ્રેન દ્વારા કચ્છ જવા નીકળી ચૂક્યા હતા પણ એઓ બધા લુણી પહોંચે તે પહેલા માવજીભાઈ આયુષ્ય પૂર્ણ કરી ગયા હતા. પરમકૃપાળુ સદ્ગતના આત્માને શાંતિ અર્પે.

ભાવનાબેન જેવી આદર્શ પુત્રવધૂઓ, હેમંત જેવા સંતાનો, પ્રફુલ્લ જેવા ભાણેજ તેમજ જરૂર પડ્યે સહકારનો હાથ લાંબો કરતા કુટુંબીજનો માવજીભાઈની જેમ વધુ ને વધુ પરિવારોને પ્રાપ્ત થાય અને એ દ્વારા વધુ ને વધુના જીવનબાગ મધમઘતા બને એવી પ્રાર્થના હું મનોમન કરતો રહ્યો. ✽

૪૦૯, હિન્દ રાજસ્થાન બિલ્ડિંગ, ૪થે માળે, દાદા સાહેબ ફાળકે રોડ, દાદર (ઈસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૧૪. ફોન : ૨૪૧૦૫૫૦૦, ૨૪૧૦૪૨૨૨.

રેસી :- ૨૪૧૪૪૦૧૦, ૨૪૧૪૫૧૬૧.

જ્ઞાન અને ક્રિયાનો સમન્વય

□ સુમનભાઈ એમ. શાહ

મુક્તિમાર્ગમાં જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બન્ને ઈષ્ટ હોવા છતાંય, એકાંકીપણે તેનો ઉપયોગ કરવાથી ધ્યેયની સિદ્ધિ અશક્યવત્ જણાય છે. જ્ઞાનીઓનો એવો અભિપ્રાય છે કે જ્ઞાન અને ક્રિયા એ બન્નેના સમન્વયમાં શુદ્ધ અધ્યાત્મ છે. જીવની અસરથી પ્રભાવિત થઈ કર્મના પુદ્ગલોમાં સુખ-દુઃખ આપવાની શક્તિ પેદા થાય છે અને કર્મની અસર તળે આવી જીવ પણ વિવિધ પ્રકારના સુખ-દુઃખ, અજ્ઞાન અને મોહના વિપાકો અનુભવે છે. આ વસ્તુ-સ્થિતિ જેઓ જાણતા નથી અથવા વિપરીતપણે જાણે છે તેઓ કાં તો એકલી ભાવના કે જ્ઞાનના બળથી અથવા એકલી ક્રિયાના બળથી મુક્તિ મેળવવાનો અર્થહીન પ્રયાસ કરે છે.

મુક્તિમાર્ગના સાધકને જો વીતરાગ પ્રણીત ધર્મ અંગીકાર કરવો હોય તો નિશ્ચય અને વ્યવહાર એ બેમાંથી એકનેય છોડવું હિતાવહ નથી, બંને બન્નેના યથાર્થ સમન્વયથી હેતુ સિદ્ધ થઈ શકે છે. નિશ્ચય બહુધા ભાવ-પ્રધાન છે અને વ્યવહાર ક્રિયા પ્રધાન છે. જીવ અંતઃકરણના સહયોગથી ભાવાત્મક પરિણામો ઉપજાવી શકે જ્યારે મન, વચન, કાયાના યોગથી ક્રિયાત્મક પરિણામો નીપજે. મોહનો અધિકાર જે ભવ્યજીવને ચાલ્યો ગયો છે, એવાઓની આત્માને ઉદેશીને કરેલી શુદ્ધ ક્રિયાને વીતરાગો અધ્યાત્મ કહે છે. કોઈપણ લક્ષ, હેતુ કે પરિણામની શુદ્ધિ થવા માટે નિયત કરેલાં કારણો સેવવાની ભલામણ જ્ઞાનીઓએ કરેલી છે અને તેમાં ક્રિયા અંતર્ગત છે.

ક્રિયાને કેવળ કાયાની ચેષ્ટા માનીને જેઓ માત્ર ભાવ કે શ્રુતજ્ઞાનને અધ્યાત્મ ગણે છે, તેઓનું જીવન દંભ-રહિત બનવું અશક્યવત્ જણાય છે. આનું કારણ એ જણાય છે કે છત્રસ્થ અવસ્થામાં મન-ચિત્તાદિ ભળ્યા સિવાય કેવળ કાયાથી જાણપણે ક્રિયા થવી અશક્યવત્ છે. બીજી રીતે જોઈએ તો આત્મપ્રદેશોનું કંપન થયા વિના મન-વચન-કાયા પ્રવૃત્તિ કરી શકતું નથી. અથવા વાણીનો વ્યાપાર કાયાની અપેક્ષા રાખે છે અને મનનો વ્યાપાર પણ કાયાની અપેક્ષા રાખે છે, તેમ જ વાણી અને કાયાનો વ્યાપાર પણ આત્માની અપેક્ષા રાખે છે. જેઓ જીવને શરીરી અવસ્થામાં પણ સર્વથા નિત્ય અને નિર્લેપ માને છે, તેઓના જીવનમાં વહેલા મોડા દંભનો પ્રવેશ થયા સિવાય રહેતો નથી. જો કે આવી પરિસ્થિતિ દેહધારી સર્વજ કે ક્ષીણમોહદશામાં સ્થિત જ્ઞાનીપુરુષોને લાગુ પડતી નથી. એવું કહી શકાય કે એકલા નિશ્ચયથી ક્રિયાની ઉપેક્ષા, પ્રમાદની પુષ્ટિ, અહંકારની વૃદ્ધિ અને આગસનો આદર વધે છે.

અપેક્ષાએ એવું કહી શકાય કે સમ્યક્-જ્ઞાનથી મિથ્યા ભ્રમ ટળે છે અને સમ્યક્-ક્રિયાથી કર્મના બંધનો શિથિલ થાય છે. આમ ક્રિયા અને જ્ઞાનના સમન્વયમાં જ યથાર્થ અધ્યાત્મ સમાયેલું છે એવો જ્ઞાનીઓનો અભિપ્રાય છે.

બિના નયન પાવે નહીં, બિના નયન કી બાત;

સેવે સદ્ગુરુ કે ચરણ, સો પાવે સાક્ષાત્

—શ્રીમદ્ રાજચંદ્ર

નિશ્ચયદૃષ્ટિનું લક્ષ કે ધ્યેય જિજ્ઞાસુ સાધકે એવા દેહધારી જ્ઞાની-પુરુષ પાસેથી મેળવવું ઘટે કે જેઓ મુક્તિમાર્ગ પામેલ છે અને અન્યને પમાડવાની ક્ષમતા ધરાવે છે. આવા સદ્ગુરુ પાસેથી મળેલ પરમ-શ્રુતજ્ઞાનરૂપ બોધ ભવ્યજીવમાં રહેલી મિથ્યાદૃષ્ટિ કે માન્યતાઓનો ધ્વંશ કરે છે અને સમ્યક્દૃષ્ટિ પ્રસ્થાપિત કરે છે. આવા ભવ્યજીવને સદ્ગુરુ પ્રત્યે શ્રદ્ધા, અનન્યતા, આશ્રય-ભક્તિ ઈત્યાદિ ઉદ્ભવે છે. આવો સાધક સદ્ગુરુની નિશ્રામાં ધ્યેયને અનુરૂપ મુક્તિમાર્ગનાં કારણો સત્-સાધનોથી સેવે છે, જે એક પ્રકારની સમ્યક્ક્રિયા અને પુરુષાર્થ છે. સદ્ગુરુના આજ્ઞાધીનપણામાં રહી સાધક આધ્યાત્મિક વિકાસ સાધે છે. સાધકથી થતી સમ્યક્ક્રિયા પાછળ પ્રાણિધાન, પ્રવૃત્તિ, વિઘ્નજય, સિદ્ધિ અને વિનિમય જેવાં પાંચ આશયો હોવાથી તેનો ધર્મ-વ્યાપાર મોક્ષનું કારણ બની શકે છે. જે દ્વારોથી પૌદ્ગલિક કર્મો આવે છે, તે દ્વારો બંધ કરી નવાં કર્મો રોકી દેવાં અને પહેલાંના કર્મોનો ક્ષય થાય એવા અંતર-આશયથી થયેલી ક્રિયાને અમુક અપેક્ષાએ પુરુષાર્થ કહી શકાય. આનાથી સાધકની પ્રજ્ઞાશક્તિ પ્રજ્વલિત થાય છે અને આત્મિક-ગુણો નિરાવરણ થવા માંડે છે. જ્ઞાન-દર્શનાદિ ગુણો જેટલા પ્રમાણમાં નિરાવરણ થયા હોય તેટલા પ્રમાણમાં તેની શુદ્ધ-ચેતના (દર્શન અને જ્ઞાનોપયોગ) કાર્યાન્વિત થાય છે. છતાંય અમુક પ્રમાણમાં અપૂર્ણતા રહે છે, જેની પૂર્ણતા માટે સાધકે સતત ઉદ્યમી રહેવું ઘટે છે અને જે એક પ્રકારની ધ્યેયલક્ષી ક્રિયા છે. સાધકે જ્ઞાન અને ક્રિયાના સમન્વય વખતે પણ સદ્ગુરુની આશ્રય-ભક્તિ છોડવાની નથી પરંતુ તેને નિરંતર સતેજ રાખવાની છે.

આમ ‘જ્ઞાન ક્રિયાભ્યામ્ મોક્ષઃ’ એ જ્ઞાની પુરુષોનું વચન યથાયોગ્ય જ છે એવું કહી શકાય.

પદ્મ, આનંદવન સોસાયટી, ન્યુ સામા રોડ,

વડોદરા-૩૯૦ ૦૦૮. ફોન : (૦૨૬૫) ૩૨૪૫૪૩૯

જૈન પારિભાષિક શબ્દકોશ

□ ડૉ. જિતેન્દ્ર બી. શાહ

(મે ૨૦૦૯ના અંકથી આગળ)

૫૫૮. પૃથક્ત્વ (ભેદ) : પૃથક્ત્વ શબ્દનો બેથી માંડી નવની સંખ્યા સુધી વ્યવહાર થાય છે.
પૃથક્ત્વ શબ્દ કા દો સે લેકર નૌ કી સંખ્યા તક વ્યવહાર હોતા હૈ ।
It is a technical term standing for the numbers two to nine.
૫૫૯. પૃથક્ત્વ વિતર્ક-સવિચાર : શ્રુતજ્ઞાનને અવલંબી કોઈ પણ એક દ્રવ્યમાં તેના પર્યાયોનો ભેદ અર્થાત્ પૃથક્ત્વ વિવિધ દૃષ્ટિએ ચિંતવન કરવું, તેમજ મન આદિ કોઈ પણ એક યોગ છોડી અન્ય યોગ ઉપર સંક્રમ અર્થાત્ સંચાર કરે, ત્યારે તે 'ધ્યાન પૃથક્ત્વ વિતર્ક-સવિચાર' કહેવાય છે.
અર્થ પર સે શબ્દ પર ઔર શબ્દ પર સે અર્થ પર ચિન્તનાર્થ પ્રવૃત્તિ કરતા હૈ, તથા મન આદિ કિસી બી એક યોગ કો છોડકર અન્ય યોગ કા અવલંબન ગ્રહણ કરતા હૈ તબ વહ ધ્યાન 'પૃથક્ત્વ વિતર્ક-સવિચાર' કહલાતા હૈ ।
On the basis of whatever scriptural knowledge is available to him he in the interests of reflection he switches on from a meaning to a word, or lastly when he gives up one of yogas-e.g. that pertaining to manas in order to take up another, then the dhyana concerned is called Pruthaktva-Vitarkasavicara.
૫૬૦. પોતજ : જે કોઈ પણ પ્રકારના આવરણથી વીંટાયા વિના જ પેદા થાય છે તે પોતજ.
જો કિસી પ્રકાર કે આવરણ સે વેષ્ટિત ન હોકર હી પૈદા હોતે હૈ વો પોતજ હૈ ।
The potaja are those species which are born without being wrapped in a coverage.
૫૬૧. પૌષધોપવાસ : આઠમ, ચૌદશ, પૂનમ કે બીજી હરકોઈ તિથિએ ઉપવાસ સ્વીકારી, બધી વરણાગીનો ત્યાગ કરી, ધર્મજાગરણમાં તત્પર રહેવું તે પૌષધોપવાસ વ્રત.
અષ્ટમી, ચતુર્દશી, પૂર્ણિમા યા દૂસરી કોઈ બી તિથિ મેં ઉપવાસ ધારણ કરકે ઔર સબ તરહ કી શરીર વિભૂષા કા ત્યાગ કરકે ધર્મ જાગરણ મેં તત્પર રહના પૌષધોપવાસ વ્રત હૈ ।
On the 8th, 14th or full-moon date of the lunEār month-or on any other date-to keeps fast, to refrain from bodily decoration, to keep awake during night time engaged in virtuous acts is called pauadhopavasa.
૫૬૨. પ્રકીર્ણક : જે નગરવાસી અને દેશવાસી જેવા છે, તે દેવો પ્રકીર્ણક કહેવાય છે.
જો નગરવાસી ઔર દેશવાસી કે સમાન દેવ ।
Prakirnakas are those who are akin to the rank-and-file townsmen and countrymen.
૫૬૩. પ્રકૃતિબંધ : કર્મપુદ્ગલોમાં જે જ્ઞાનને આવૃત્ત કરવાનો, દર્શનને અટકાવવાનો, સુખ-દુઃખ અનુભવવાનો વગરે સ્વભાવ બંધાય છે, તે સ્વભાવનિર્માણ એ પ્રકૃતિબંધ.
કર્મપુદ્ગલોં મેં જ્ઞાન કો આવૃત્ત કરને, દર્શન કો રોકને, સુખ-દુઃખ દેને કા જો સ્વભાવ બનતા હૈ વહ સ્વભાવનિર્માણ હી પ્રકૃતિબન્ધ હૈ ।
The binding of nature e.g. the nature to conceal Jnana, the nature to obstruct darsana, the nature to cause the experience of pleasure, pain etc. that takes place in the karmic particles is called praktibandha.

પુસ્તકનું નામ : કહો, કેવા હતા પ્રભુ મહાવીર ?
સંપાદક : હર્ષદ દોશી

પ્રવચનકાર : પરમ દાર્શનિક શ્રી જયંત મુનિ
(પેટરબાર); પ્રકાશક : જૈન એકેડેમી કલકત્તા,
૩૨/બી, ચિત્તરંજન એવન્યુ,
કોલકાતા-૭૦૦ ૦૧૨.

મૂલ્ય-રૂ. ૭૦/- પાના-૧૭૦,
આવૃત્તિ-૨૦૦૩, ઓગષ્ટ.

પ્રાપ્તિ સ્થાન : શ્રી યશ્વિનભાઈ એન. કાપડી
૨૦૧, મીરાઝ બિલ્ડિંગ, બીજે માળે,
૫૧, ટી. પી. એસ. રોડ, બોરીવલી (પશ્ચિમ),
મુંબઈ-૪૦૦ ૦૮૨.

ફોન : ૨૮૩૩૩૦૫૪, ૨૮૩૩૧૮૮૮.

‘પુચ્છિસ્સુણ’ એ ભગવાન મહાવીરની અતિ પ્રાચીન સ્તુતિ છે જે અર્ધમાગધી ભાષામાં છે. શ્રી સુયગડાંગ સૂત્ર અધ્યયન ૬, પુચ્છિસ્સુણ-વીર સ્તુતિના અર્થ સાથે ભગવાન મહાવીરના અનુપમ ધર્મ, ગુણ અને શક્તિનું ભાવસભર આલેખન આ પુસ્તકમાં કરવામાં આવ્યું છે.

શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતામાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને વિરાટ દર્શન કરાવ્યું હતું તે રીતે અહીં પણ મહાવીર સ્વામીના કેવળજ્ઞાન-જે સમગ્ર લોકવ્યાપી છે તેને આધારે શાસ્ત્રકારે વિરાટનું દર્શન કરાવ્યું છે.

વીર સ્તુતિ કરીને શાસ્ત્રના રચયિતાએ એ સમયના બ્રાહ્મણ અને શ્રમણ સંસ્કૃતિમાં જે કોઈ ગતિવિધિ હતી તેને પ્રસ્તુત કરી છે. અને જૈન દર્શનના અને જૈન ભક્તિયોગના ઘણાં રહસ્યો ઉદ્ઘાટિત કર્યા છે. આ સમગ્ર અધ્યયન ચોવીશ ઉપમાઓમાં અલંકૃત થયું છે. પ્રત્યેક ઉપમાનું અનુસંધાન તીર્થંકર ભગવાન મહાવીરના વ્યક્તિત્વની સાથે સાથે જૈન દર્શનની મૂળગામી ભાવનાઓ સાથે વણાયેલું છે.

આ ગ્રંથમાં પુચ્છિસ્સુણ સૂત્રની દરેક ગાથાઓમાં અને શબ્દશબ્દમાં જૈન દર્શનની મૌલિકતા પ્રગટ થાય છે અને ભગવાન મહાવીરના ગુણદર્શનમાં એમના વીરલ વ્યક્તિત્વની પ્રતીતિ. ‘પુચ્છિસ્સુણ’ના આ વિવેચનમાં પૂ. ગુરુદેવ શ્રી જયંતમુનિના ગહન ચિંતન, ઉત્કૃષ્ટ પ્રભુભક્તિ અને સાહિત્ય પ્રેમનો ત્રિવેણી સ્રોત વહી રહ્યો છે.

આ પુસ્તક ધર્મજિજ્ઞાસુ અને આરાધકોને ઉપયોગી થશે.

x x x.

સર્જન સ્વાગત

□ ડૉ. કલા શાહ

પુસ્તકનું નામ : વસુંધરાનું વંઠેલું સંતાન

લેખક : ડૉ. મહેરવાન ભમગરા

પ્રકાશન : યજ્ઞ પ્રકાશન

ભૂમિપુત્ર, હુઝરાત પાગા, વડોદરા-૩૯૦ ૦૦૧.

મૂલ્ય-રૂ. ૧૫/- પાના-૩૨, આવૃત્તિ-૧,
પુનર્મુદ્રણ. માર્ચ-૨૦૦૭.

ઈશ્વરે આપણને મબલખ આપ્યું છે. પણ આપણે ખપ પૂરતું જ તેમાંથી લેવાનું છે. છેલ્લા ૧૦૦ વરસમાં ઉદ્યોગીકરણના વ્યાપ પછી માણસે કહેવાતી પ્રગતિ પાછળ આંધળી દોટ માંડી છે. પોતાના સુખ સગવડ અને ભોગવિલાસ માટે થઈને તે નિર્દયતાપૂર્વક પશુ-પક્ષી, જીવ-જંતુ, નદી-પહાડો અને જંગલોનો આડેધડ નાશ કરી રહ્યો છે. માનવીએ માઝા મૂકી છે. સમગ્ર સૃષ્ટિને જીવવાલાયક રહેવા દીધી નથી. તે સૃષ્ટિનો સંહારક બન્યો છે.

આ નાનકડી પુસ્તિકા દ્વારા ડૉ. ભમગરા આ વસુંધરાના વંઠેલા સંતાનને પોતાની કરણી બાબત જાગૃત કરે છે. હજુ પ્રલય નથી થયો. આપણે પાણી પહેલાં પાળ બાંધીએ, જાગીએ અને અન્યને જગાડીએ. વિચારવંત વાચકોને સંકલ્પ કરવા પ્રેરે તેવી આ પુસ્તિકા છે

x x x.

પુસ્તકનું નામ :

મિયાં ને મહાદેવનો મેળ પડશે જ પડશે

લેખક : કાન્તિ શાહ, પ્રકાશન : યજ્ઞ પ્રકાશન

ભૂમિપુત્ર, હુઝરાત પાગા, વડોદરા-૩૯૦ ૦૦૧.

મૂલ્ય રૂ. ૩૦/- પાના-૮૦, આવૃત્તિ-૧,
પુનર્મુદ્રણ, જુલાઈ-૨૦૦૬.

‘ભારતની સહિયારી સંમિશ્ર સંસ્કૃતિમાંથી મહોરેલું અસલ હિંદુત્વ કેવું હોય તે લોકોને પ્રેમપૂર્વક સમજાવવું પડશે. કટ્ટર હિંદુત્વવાદી, કટ્ટર મુસ્લિમવાદી, કટ્ટર સેક્યુલરવાદી, કટ્ટર એન્ટી સેક્યુલરવાદી-આ ચારેયમાંથી ભિન્ન એવાં પાંચમા અભિગમ-નિરૂપાધિક-નર્થા માણસ તરીકેનો અભિગમ જ આ દોજખમાંથી આપણને બહાર કાઢી શકશે.’

ઉપરનું કથન આ પુસ્તિકામાં વિસ્તરે છે. લેખક શ્રી કાન્તિ શાહ ‘Indian Muslims-Whare

have gone, wrong’ (લેખક-રફીક ઝકરિયા) અને ‘રાષ્ટ્ર ઓર મુસલમાન’ (લેખક-નાસિરા શર્મા) આ બન્ને પુસ્તકો વાંચ્યા પછી બંનેના લેખકોએ રાજકારણથી દૂર રહીને આ સવાલની છણાવટ આપણા મનમાં ભરાયેલા રાજકારણી કચરાને સાફ કરીને એક નવી જ શુદ્ધ હવાનો સ્પર્શ કરાવે છે. હિંદુ-મુસ્લિમ વિખવાદને રાજકારણના આટાપાટામાંથી બહાર કાઢીને નવેસરથી નવી રીતે વિચારવા પ્રેરે છે. બંનેનું ધ્રુવપદ છે. હિંદુ-મુસ્લિમ એકતા અને ભારતની સહિયારી સંમિશ્રિત સંસ્કૃતિ છે. નાનકડી પુસ્તિકા હિંદુ-મુસ્લિમ એકતાના સંદેશો આપે છે.

x x x.

પુસ્તકનું નામ : મનની શાંતિ અને શક્તિ

લેખક : અનુભવાનંદજી તથા શ્રીમતી લીલી જેમ્સ એલન. અનુવાદક : શ્રી મોહનલાલ એસ. મહેતા.

પ્રકાશક : નયના નંદલાલ ઠક્કર. બલરામ ચેમ્બર્સ, ૫મે માળે, બ્લોક નં. ૨૧, બેરેક રોડ, મેટ્રો સિનેમાની પાછળ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૨૦. મુખ્ય વિકેતા : એન. એમ. ઠક્કરની કંપની, ૧૦૪, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૪૦૦ ૦૦૨. ફોન : ૨૨૦૧૦૬૩૩, ૨૨૦૩૩૧૨૮. મૂલ્ય-રૂ. ૪૫, પાના-૭૫, આવૃત્તિ-બીજી, એપ્રિલ-’૦૭.

અનુભવાનંદજીએ જીવનને ઉન્નત કરે તેવું આધ્યાત્મિક અને વિચારશીલ સાહિત્ય ગુજરાતને આપ્યું છે.

૭૫ પાનાની આ નાનકડી પુસ્તિકામાં મનની શાંતિ દ્વારા જીવન વિકાસની ખુબીઓનો પરિચય લેખકે કરાવ્યો છે. પુસ્તિકાના વિભાગ લેખકે કર્યા છે. પહેલા વિભાગના પાંચ પ્રકરણમાં લેખકે મનનું ચેતનામાં કેવી રીતે રૂપાંતર કરી શકાય અને તેમાં શક્તિના દર્શન કેવી રીતે કરી શકાય તે પ્રક્રિયા સમજાવી છે. લેખકના મતે શાંતિ એટલે મન જ નહિ પણ મનથી મુક્ત થયેલું માનવીનું મૂળ સ્વરૂપ તેને ચૈતન્યમય જીવન કહી શકાય. અને એ જ શાંતિ અને શક્તિની પ્રતીતિ કરાવે છે.

બીજા વિભાગમાં લેખકે અખૂટ અને અજેય શક્તિ આપે તેવા પારસમમણિ સમા પ્રેરણાત્મક શક્તિદાતા સુવિચાર આપ્યા છે. જે વાચકને મનની શાંતિની ખોજ માટે અત્યંત ઉપકારક થાય તેવા છે. નાનકડી પુસ્તિકા મનની શાંતિ અને શક્તિ કેળવવા માટે સહાય રૂપ થાય તેમ છે. ***

બી-૪૨, દયાનંદ સોસાયટી, એ-૧૦૪, ગોકુલ-ધામ, ગોરેગામ (ઈસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦ ૦૬૩.

ફોન નં. : (022) 22923754

પુત્રના ક્ષેમકુશળ માટેની કુરબાની

દમયંતી એના મંદબુદ્ધિના પુત્ર દીપ સાથે, વર્ષે બે વર્ષે મહિના દોઢ માટે અમારા પડોશમાં રહેતા એના પિયરીએ રહેવા આવે ત્યારે એને મળવાનું અને એની સાથે સુખદુઃખની વાતો કરવાનું થાય. વચ્ચે વચ્ચે થોડાક દિવસ માટે અનુકૂળતા પ્રમાણે એના પતિ પણ લુણી આવી રહી જાય. સંયમ સાથેનું સંવાદી જીવન જીવતા પતિ-પત્નીની એ આદર્શ જોડ. એમનું એક માત્ર સંતાન દીપ લગભગ બે વર્ષનો થયો ત્યારે એમને સમજ પડી કે એ મંદબુદ્ધિનો છે અને ત્યારથી તેની માનસિક સુધારણા માટે આ દંપતીએ જે પ્રયત્નો કર્યા છે એનો જોટો જડવો મુશ્કેલ છે.

દીપ નિશાળે જવાની ઉંમરનો થયો ત્યારે આ દંપતી કર્ણાટકના માંડ્યા શહેરમાં રહેતા હતા. તે સમયે મંદબુદ્ધિના બાળકને ભણાવી શકે એવી શાળા માંડ્યાથી ચાલીસેક કિલોમીટર દૂર માયસોર શહેરમાં હતી. ત્યાં દમયંતી દરરોજ વહેલી સવારના દીપને ભણાવવા ટ્રેનમાં લઈ જતી. શાળા ચાલુ હોય ત્યાંસુધી ત્યાં જ રોકાય અને ઢળતા બપોર માંડ્યા પાછી ફરે. માંડ્યા રહેતા હતા ત્યાંસુધીનો દમયંતીનો આ નિત્ય ક્રમ. દીપની સારસંભાળ સારો એવો સમય લઈ લેતી હતી એ જોઈને દંપતીએ વિચાર્યું કે દરમિયાનમાં બીજું બાળક અવતરે તો દીપ પાછળ યોગ્ય સમય ન આપી શકાય. આ નિવારવા એમણે નાની ઉંમરમાં બીજું બાળક ન જન્મે એ અંગેની ભીષ્મ પ્રતિજ્ઞા લઈ લીધી. આજે દમયંતી અને મુકેશ અનુક્રમે ચુમ્માલીસ અને છેતાલીસ વર્ષના થયા છે ત્યારે તેઓ બન્ને દીપના યોગક્ષેમ પાછળ પોતાની સર્વ શક્તિ અને સમય ખર્ચી રહ્યા છે. આજે જ્યારે પોતાના શરીર સુખ અને સગવડને આડે આવતા ગર્ભમાંના બાળકનો પણ ગર્ભપાત દ્વારા નિકાલ કરાવનારાઓની સંખ્યા વધી રહી છે ત્યારે પોતાના મંદબુદ્ધિના બાળક માટે જીવનના સર્વ સુખને ન્યોછાવર કરનાર સૈયા દંપતીનું દૃષ્ટાંત અનેકને પ્રેરણા આપે એવું છે.

દીપ હવે મજબૂત બાંધાનો અઢાર વર્ષની

પુખ્તવયનો થયો હતો. મારા કચ્છના રોકાણ દરમિયાન એકવાર હું ટેક્ષીમાંથી ઉતરી રહ્યો હતો ત્યારે દીપ મને ખસેડી એ ટેક્ષીમાં બેસવા ઉત્સુક થતાં મારા પર જોશભેર ધસી આવ્યો. મને ટેક્ષીમાંથી ખેંચી કાઢી તમાચો મારી મને દૂર કરવા માટે દીપે જેવો હાથ ઉગામ્યો તે જોઈને મને બચાવવા વચ્ચે પડવા દમયંતી દોડી આવી. આથી ગિનાયેલા દીપે મારા બદલે એક તમાચો દમયંતીને ચોડી દીધો. તમાચો ખાઈને પણ ક્ષમાધરિત્રી જેવી માતા દમયંતી શાંત રહી અને પુત્રને ઝાલભર્યા સંબોધનોથી સમજાવવા મથતી રહી. આથી અગાઉ પણ બે વખત દીપના હાથે તમાચા ખાતા મેં દમયંતીને જોઈ છે. આવું બની જવા છતાં મેં દમયંતીને ગુસ્સે થતાં કે દીપને ધમકાવતા ક્યારે પણ જોઈ નથી.

પંથે પંથે પાથેય...

□ ચીમનલાલ ગલીયા

ભગવાન મહાવીરના ધર્મોપદેશ પર અપાર શ્રદ્ધા ધરાવનાર દમયંતીને આ વિષમ પરિસ્થિતિ પોતે સહી રહી છે એમાં પોતાના પૂર્વ ભવના કર્મો સિવાય અન્ય કોઈનો વાંક ગુનો દેખાતો નથી. બનેલી ઘટનાને અનુલક્ષીને મેં દમયંતીને સૂચવ્યું કે દીપને થોડો શાંત પાડવા અને એનો ગુસ્સો થોડો ઓછો થાય એ માટે કોઈ યોગ્ય મનોચિકિત્સકને બતાવી એની દવા કરાવો. જવાબમાં દમયંતીએ કહ્યું કે, ‘આવી દવાઓથી દીપ શાંત જરૂર થઈ જાય, પણ આની આડ અસરને કારણે એના થનારા સંભવીત માનસિક વિકાસની શક્યતાઓ પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ રીતે રુંધાઈ જાય જે અમે હરગીઝ પસંદ કરી શકીએ નહીં.’ આવી ઉદ્ઘાત માતૃ-પિતૃ ભાવનાને હું મનોમન વંદી રહ્યો.

ધૂળે ઢંકાયેલાં રત્નો

આપણે શહેરની એપાર્ટમેન્ટ જીવનશૈલીને અપનાવી છે એને કારણે પડોશીઓ સાથે નિકટતા

કેળવવાનું અને એની મધુરપ માણવાની તક આપણે ગુમાવી બેઠા છીએ. ઈ. સ. ૨૦૦૮ના ચાતુર્માસ દરમિયાન મારા ગામ લુણી, કચ્છ ખાતે મારું રહેવાનું થયું ત્યારે ફળિયાના સહજીવનને માણવાનો અનેરો મોકો મને અનાયાસે મળી ગયો. ચાતુર્માસ દરમિયાન ફળિયાના એકાદ અપવાદ સિવાય બધા ઘર ખુલી ગયા હતા. આ સહવાસ દરમિયાન ધૂળે ઢંકાયેલા ત્રણેક જેટલા રત્નોના પરિચયમાં આવવાનું સદ્ભાગ્ય મને પ્રાપ્ત થયું.

ફળિયામાં મારા પડોશમાં રહેતા માવજીભાઈ જીવનની પ્રારંભિક કઠણાઈઓને પાર કરી, કેટલાક વર્ષોના પરિશ્રમ પછી ધંધાર્થે સ્થિર અને સુખી થયા હતા. કુટુંબ વત્સલ માવજીભાઈએ પોતાના ભાણેજ પ્રફુલ તથા કેટલાક કુટુંબીજનોને ધંધામાં સાથે રાખી એમને જીવનમાં સ્થિર થવામાં સારી મદદ કરી હતી. જીવન સુખરૂપ વહી રહ્યું હતું. ત્યાં અચાનક માવજીભાઈએ પોતાના ધર્મપત્નીને ખોયા. એમના અવસાન બાદ થોડા સમયમાં સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત કરી વહેવારકુશળ માવજીભાઈ પોતાના ચારે સંતાનોને પરણાવી પોતાની એ અંગેની જવાબદારીથી મુક્ત થયા. સમય વહી રહ્યો હતો ત્યાં તો એમના પરલકવાના હુમલાનો બીજો વજ્રઘાત થયો; જેથી એઓ પંગુ બની ગયા અને પોતાની યાદદાસ્ત બિલકુલ ખોઈ બેઠા.

આજકાલ કરેલ ઉપકારોને તરત જ ભૂલી જનારા નગુણાઓની સંખ્યા ખૂબ જ વધી રહી છે ત્યારે માવજીભાઈના સદ્ભાગ્યે એમના પુત્ર હેમંત, પુત્રવધૂ ભાવનાબેન, ત્રણ પુત્રીઓ અને એમનો ભાણેજ પ્રફુલ્લ સહિત એમના પરિવાર-જનો એમની લાચાર અવસ્થામાં એમની પડખે અડીખમ ઊભા રહ્યા. આજે જીવનમૂલ્યોનું ધોવાણ ઘણું થયું છે ત્યારે આ પરિવારનું આદર્શ દૃષ્ટાંત આપણને સૌને પ્રેરણા આપે એવું છે.

ચાતુર્માસ દરમિયાન માવજીભાઈ પણ લુણી બધા સાથે રહે જેથી એમને કુટુંબની હુંફ મળી રહે એ હેતુસર એવું નક્કી કરવામાં આવ્યું કે સંબંધકર્તા સૌએ વારાફરતી લુણી આવી માવજી- (વધુ માટે જુઓ પાનું ૨૪)